

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Οι έννοιες του πολιτικού και του κράτους στη σκέψη των Carl Schmitt και V.I. Lenin.

Αντιφάσεις και εσωτερικά όρια

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νίκος Νικολακόπουλος

1120ΜΟ31

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Γρηγόρης Ανανιάδης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Γιώργος Ξηροπαΐδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Αριστείδης Μπαλτάς, Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου

Copyright © Νίκος Νικολακόπουλος, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Πίνακας εξωφύλλου: Albert Birkle, *Nächtliche Strasse* (Street at Night), 1921

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω το διδακτικό και διοικητικό προσωπικό του ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου για την ποιότητα σπουδών που μου προσέφεραν. Πιο συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου Αριστείδη Μπαλτά, Γιώργο Ξηροπαΐδη, Προκόπη Παπαστράτη και Γιώργο Φαράκλα για την ουσιαστική καθοδήγηση και τη συνολική έμπνευση και ιδιαίτερα τον καθηγητή και σύμβουλο σπουδών μου, Γρηγόρη Ανανιάδη, για την άψογη συνεργασία καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου καθώς και για τις καίριες επισημάνσεις του σχετικά με τη Διπλωματική Εργασία μου, οι οποίες θεωρώ πως τη βοήθησαν σημαντικά. Οφείλω επίσης ένα ξεχωριστό ευχαριστώ στον διδάκτορα κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Γιάννη Ευσταθίου, για τις διαφωτιστικές, για εμένα, συνομιλίες μας γύρω από τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα καθώς και για ορισμένες πολύτιμες θεωρητικές παρατηρήσεις που γενναιόδωρα μοιράστηκε μαζί μου. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τους φίλους και τις φίλες μου, τους γονείς μου και την αδερφή μου για τη συνεχή και ολόπλευρη στήριξη εφ' όλης της ύλης.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή.....	6
Μέρος Α: Schmitt και Lenin.....	10
1. Ο Carl Schmitt του μεσοπολέμου.....	10
i. Το χάσμα μεταξύ ιδεατού δικαίου και πραγματικότητας.....	10
ii. Η έννοια της πραγμάτωσης.....	11
iii. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης.....	13
iv. Η έννοια της κυριαρχίας και η αναχαίτιση του εχθρού.....	16
2. Ο εσωτερικός εχθρός και το προλεταριάτο.....	18
i. Die Diktatur.....	18
ii. Πολιτική Θεολογία.....	21
iii. Η Έννοια του Πολιτικού.....	24
3. Φίλος-Εχθρός, Πόλεμος, Πολιτικό ως σημεία επαφής των Schmitt και Lenin....	30
i. Ο Lenin της αστικής τάξης.....	30
ii. Πολιτικό, πόλεμος, πολιτική.....	33
iii. Η προτεραιότητα του πολιτικού.....	35
Μέρος Β: Κράτος.....	41
1. Κράτος και Schmitt – Η έννοια του πολιτικού, το κράτος, αντινομία και υπερβατικότητα.....	41
i. Η κρίση του μεσοπολέμου, το κλασικό κράτος, το ολικό κράτος.....	41
ii. Κράτος, πολιτικό, αντινομία.....	46
iii. Αναγωγισμός, υπερβατικότητα, ιδέα.....	58
2. Κράτος και Lenin – Η πολιτική γείωση, η απονέκρωση του κράτους, οι αντιφάσεις και τα εσωτερικά όρια της λενινιστικής θεωρίας.....	65
i. Η πολιτική γείωση.....	65
ii. Κράτος και Επανάσταση.....	76
iii. Οι θεωρητικές αντιφάσεις της απονέκρωσης του κράτους ως το εσωτερικό όριο του λενινιστικού θεωρητικοπολιτικού προτάγματος.....	85
- «κράτος», «ημικράτος», «κάτι που δεν είναι πια καθαυτό κράτος».....	85
- περικύκλωση από τον ιμπεριαλισμό, αντεπανάσταση, εθνοτικές ομάδες και εθνικά ζητήματα.....	87
- η γραφειοκρατία.....	92
- η υλική βάση της απονέκρωσης του κράτους.....	100
Συμπεράσματα.....	114
Βιβλιογραφία.....	134

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εντοπίσει και να επεξεργαστεί τον τρόπο που η έννοια του πολιτικού συνυφαίνεται με την έννοια και την ιστορική μορφή του νεωτερικού κράτους, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η πρώτη τίθεται ως όρος για τη θεωρητική και εννοιολογική υπέρβαση της δεύτερης, εντός του θεωρητικού οικοδομήματος του Carl Schmitt της περιόδου της Βαϊμάρης (1918-1933) και του V.I. Lenin. Στο πρώτο μέρος της εργασίας, μέσω μιας απόπειρας ανασυγκρότησης των βασικών αρμών της σκέψης του Schmitt, όπως αυτή αποτυπώνεται στα μείζονα γραπτά του της περιόδου του μεσοπολέμου, θα επιχειρήσω να αναδείξω την εσωτερική ένταση που θεωρώ πως ενυπάρχει στη μορφή του εσωτερικού εχθρού, ως το στοιχείο εκείνο που προσδιορίζει την ιδιαίτερη επαφή ανάμεσα στους δύο στοχαστές και μας επιτρέπει να την αντιληφθούμε καθαρά ως μια *ιδιότυπη σχέση εχθρότητας*. Εν συνεχεία, θα επιχειρήσω να οριοθετήσω τον τρόπο που η σκέψη των Schmitt και Lenin αποκτά ένα ουσιαστικό σημείο θεωρητικής επαφής στην έννοια του πολιτικού, με τα θεωρητικά χαρακτηριστικά που αυτή συγκεντρώνει μέσω της σμιτιανής εννοιολόγησης. Το δεύτερο μέρος της εργασίας επικεντρώνεται στον τρόπο που οι δύο στοχαστές πραγματεύονται και αντιμετωπίζουν το ζήτημα του κράτους, όπου θα επιχειρήσω να εντοπίσω και να αναδείξω τις θεωρητικές αντιφάσεις, στις οποίες κρίνω ότι προσκρούουν. Η κοινή πρόσληψη και εννοιολόγηση του πολιτικού στοιχείου στη σκέψη των Schmitt και Lenin αποτελεί το νοηματικό κέντρο της παρούσας εργασίας, καθώς είναι υπό το πρίσμα της έννοιας του πολιτικού που οι θεωρητικές ασυνέχειες εντός της συνάφειας του ζητήματος του κράτους δύνανται να προσδιοριστούν ως τέτοιες. Τελικά, η παρούσα εργασία επιχειρεί να προτείνει ότι η έννοια του πολιτικού, ως όρος δυνατότητας και ταυτόχρονα α-δυνατότητας του κράτους, καταδεικνύει τα εσωτερικά όρια των διανοητικών προταγμάτων των Schmitt και Lenin και διαγράφει το θεωρητικό περίγραμμα εντός του οποίου οφείλει να τίθεται το ερώτημα: μπορούμε να σκεφτούμε πολιτικά πέρα από την κατηγορία του κράτους;

Abstract

This master thesis aims to identify and analyze how the concept of the political is intertwined with the concept and the historical form of the modern state, examining how the former is posed as a term for the theoretical and conceptual overcoming of the latter within the theoretical framework of Carl Schmitt during the Weimar period (1918-1933) and that of V.I. Lenin. In the first part of the essay, I will attempt to reconstruct the basic elements of Schmitt's thought, as reflected in his most significant writings of the interwar period. Further, I will highlight the internal tension that is inherent in the form of the internal enemy, as I argue, and I will trace this tension as the element that defines the particular connection between the two thinkers and that allows its clear perception as a *peculiar relationship of hostility*. Next, I will attempt to delineate how Schmitt's and Lenin's thought acquire an essential point of theoretical contact with the concept of the political, through the theoretical features that the latter accumulates within the Schmittian conceptualization. The second part of the essay focuses on the way the two thinkers address and deal with the question of the state, and I will therefore attempt to identify and highlight the theoretical contradictions that, as I argue, they encounter. Their common perception and conceptualization of the political element constitute the conceptual center of this paper, as it is through the theoretical lens of the concept of the political that the conceptual inconsistencies within the relevance of the question of the state can be identified as such. Ultimately, this essay attempts to suggest that the concept of the political, as a condition of the possibility and at the same time the impossibility of the state, demonstrates the internal limits of the intellectual propositions of Schmitt and Lenin and outlines the theoretical framework within which the question ought to be posed: can we think politically beyond the category of the state?

Εισαγωγή

Το θέμα που θα μας απασχολήσει στο πλαίσιο της κείμενης εργασίας αφορά στην έννοια του πολιτικού και στην έννοια και την ιστορική μορφή του κράτους. Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τα ζητήματα που άπτονται των δύο αυτών κεντρικών νοηματικών αξόνων της παρούσας εργασίας μέσα από τις συναφείς αναλύσεις δύο εκ των σημαντικότερων πολιτικών στοχαστών του περασμένου αιώνα, του Carl Schmitt (1888-1985) και του Vladimir Lenin (1870-1924). Ο βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί, εντός των παραδειγμάτων της σκέψης των δύο στοχαστών, ο τρόπος που η έννοια του πολιτικού – με τα θεωρητικά χαρακτηριστικά που αυτή αποκτά κατά την σμιτιανή εννοιολόγηση και τα οποία, όπως θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί, διαμορφώνουν ένα κοινό θεωρητικό έδαφος μεταξύ του Schmitt και του Lenin – συνυφαίνεται με την κατηγορία του κράτους, καθώς και το με ποιον τρόπο, από ποιες θεωρητικές αφετηρίες και με ποιες στοχεύσεις η πρώτη τίθεται ως όρος για τη θεωρητική και εννοιολογική υπέρβαση της δεύτερης. Το ζήτημα της θεωρητικής υπέρβασης του ορίζοντα του κράτους με όχημα την έννοια του πολιτικού αποτελεί κομβικό σημείο για την παρούσα εργασία και θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί διεξοδικά. Μέσω του εντοπισμού και της ανάδειξης ορισμένων ασυνεχειών και αντιφάσεων που, κατά τη γνώμη μου, ανακύπτουν εντός των επιμέρους αναπτύξεων των δύο στοχαστών που αποσκοπούν στην εννοιολογική υπέρβαση της κατηγορίας του κράτους, θα αποπειραθούμε να προσδιορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι εν λόγω αντιφάσεις αποσταθεροποιούν τα θεωρητικά οικοδομήματα των Schmitt και Lenin, προκειμένου να αναστοχαστούμε τη σημασία που έχει η αποσταθεροποίηση αυτή για τις πολιτικές θεωρίες των δύο διανοητών και για την πολιτική σκέψη εν γένει.

Προτού επιχειρήσουμε να υπεισέλθουμε στο ζήτημα των αντιφάσεων οι οποίες ανακύπτουν, κατά τη γνώμη μου, εντός των αναλύσεων που αφορούν στην έννοια του κράτους στα έργα των Schmitt και Lenin, κρίνεται απαραίτητο να προηγηθεί μια απόπειρα δικαιολόγησης, κατά κάποιον τρόπο, της επιλογής μιας οιονεί παράλληλης εξέτασης του τρόπου που οι δύο διανοητές εντάσσουν στην σκέψη τους και πραγματεύονται την εν λόγω

έννοια. Η ουσία της επιλογής αυτής εκτείνεται πέρα από το γεγονός του κοινού ιστορικού συγκειμένου εντός του οποίου οι Schmitt και Lenin επεξεργάζονται τις πολιτικές τους θεωρίες, καθώς και πέρα από το γεγονός ότι και οι δύο αποτελούν περιπτώσεις πολιτικών στοχαστών που επέλεξαν να αναλάβουν πολιτική δράση και να εμπλακούν ενεργά στα κομβικά, κοσμογονικά συμβάντα του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα – ως γνωστόν ο Lenin ηγήθηκε του Κόμματος των Μπολσεβίκων κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, ενώ ο Schmitt προσδέθηκε στο ναζιστικό άρμα λίγες μόνο ημέρες μετά την άνοδο του NSDAP στην εξουσία το 1933. Η εν λόγω επιλογή λοιπόν υποστηρίζεται ουσιαστικά από το γεγονός ότι, κατά τη γνώμη μου, αμιγώς εντός του εννοιολογικού πλαισίου που οι δύο στοχαστές οικοδομούν και στη θεωρητική σκευή που μετέρχονται, εντοπίζονται ορισμένες συνάφειες, ικανές να νομιμοποιήσουν μεθοδολογικά μια οιονεί παράλληλη εξέταση των αναλύσεών τους. Οι συνάφειες αυτές μόνο δευτερευόντως πρέπει να εννοούνται ως σαφείς θεωρητικές συγκλίσεις και ευδιάκριτα σημεία επαφής μεταξύ των Schmitt και Lenin. Κατά βάση ο τρόπος που, κατά την γνώμη μου, τα θεωρητικά οικοδομήματα των δύο στοχαστών επικοινωνούν είναι μέσω μιας εσωτερικής, άρρητης μεν, αλλά ταυτόχρονα αναντίρρητης έντασης που εντοπίζεται στην σκέψη του Schmitt κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και η οποία αφορά την μορφή του εσωτερικού εχθρού, ως συγκροτητικό στοιχείο της σμιτιανής εννοιολόγησης της πολιτικής κυριαρχίας, ακόμη και όταν ο Γερμανός στοχαστής επιχειρεί να αποσιωπήσει την επιλογή του αυτή – και ίσως ιδιαιτέρως τότε. Η εσωτερική αυτή ένταση της σμιτιανής σκέψης ενώπιον της μορφής του εσωτερικού εχθρού ο οποίος, όπως θα επιχειρήσω να καταδείξω στην συνέχεια, εννοείται και υπονοείται ως το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο και η πραγματική, ιστορική δυνατότητά του να κηρύξει τον εμφύλιο πόλεμο και να εγκαθιδρύσει την προλεταριακή δικτατορία, διαπερνά το έργο του Schmitt του μεσοπολέμου και, κατά την άποψή μου, αποτελεί το σημείο στο οποίο εντοπίζεται μια ιδιότυπη σύνδεση ανάμεσα αφενός στην πολιτική φιλοσοφία του συντηρητικού, αντεπαναστάτη Γερμανού πολιτειολόγου και πολιτικού φιλοσόφου και αφετέρου στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που ανέδειξε η σκέψη του Ρώσου κομμουνιστή επαναστάτη και πολιτικού στοχαστή, τόσο στο επίπεδο του πολιτικού στοχασμού, ως πολιτικοφιλοσοφική παρακαταθήκη και συμβολή στην επαναστατική μαρξική θεωρία, όσο και στο επίπεδο της πολιτικής πρακτικής, ως το ρεύμα που ευρύτερα ονομάζεται λενινισμός. Προκειμένου να καταστεί δυνατός ένας θεωρητικός προσδιορισμός

της εσωτερικής έντασης που θεωρώ πως ενυπάρχει στην σμιτιανή έννοια του εσωτερικού εχθρού και κατ' επέκταση στην έννοια της κυριαρχίας στη σκέψη του Γερμανού διανοητή και προκειμένου, εν συνεχεία, η εν λόγω ένταση να αναδειχθεί ως το ουσιαστικό σημείο επαφής των Schmitt και Lenin, οφείλουμε προηγουμένως να προβούμε σε μια ομολογουμένως εξαιρετικά σύντομη ανασυγκρότηση ορισμένων βασικών σημείων της σκέψης τους, με αφετηρία της διαδικασίας αυτής τον κύριο κορμό της θεωρητικής παραγωγής του Schmitt από την περίοδο του μεσοπολέμου.

Η πορεία που θα ακολουθηθεί λοιπόν θα εκκινήσει, στο πρώτο μέρος της παρούσης, από τη νεανική περίοδο του Schmitt και μέσα από τα μείζονα γραπτά του της περιόδου της Βαϊμάρης θα επιχειρηθεί να εντοπιστεί η εσωτερική ένταση που ενυπάρχει στο ζήτημα του προσδιορισμού της μορφής του εσωτερικού εχθρού, ως το σημείο από το οποίο ξεκινά να αναφαίνεται η ιδιαίτερου τύπου συνάφεια των δύο στοχαστών. Στην συνέχεια θα προσδιοριστεί περαιτέρω και θα οριοθετηθεί σαφέστερα η θεωρητική σύγκλιση των δύο σε ορισμένα σημεία, με σημαντικότερο αυτό της έννοιας του πολιτικού, η οποία θα αποτελέσει και το εννοιολογικό κλειδί με το οποίο θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε κριτικά τις αναλύσεις των δύο στοχαστών που αφορούν στην έννοια του κράτους.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας, με βάση τα όσα θα έχουμε αποκομίσει σχετικά με τη σύνδεση των Schmitt και Lenin – και ειδικά σε ό,τι αφορά την κοινή τους εννοιολόγηση και στάση περί του πολιτικού – θα υπεισέλθουμε στις αναπτύξεις των δύο στοχαστών που αφορούν στο κράτος, στις διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες και τους όρους με τους οποίους τίθεται σε κάθε περίπτωση το ζήτημα της θεωρητικής υπέρβασης του κρατικού ορίζοντα, καθώς και στις διαφορετικές θεωρητικές και πολιτικές προεκτάσεις της εκάστοτε απόπειρας. Στόχος μας είναι να εντοπίσουμε τις θεωρητικές αντιφάσεις στις οποίες οι δύο προσκρούουν συναφώς και να αναδείξουμε τους όρους στη βάση των οποίων δημιουργούνται τα περιθώρια για τις εν λόγω θεωρητικές ασυνέχειες, οι οποίες τελικά αναδεικνύουν τα εσωτερικά όρια του εκάστοτε συλλογισμού και οδηγούν στην αδυναμία της θεωρητικής υπέρβασης της κατηγορίας του κράτους. Προκειμένου να το επιτύχουμε αυτό θα εξετάσουμε την κάθε περίπτωση ξεχωριστά αναζητώντας κάθε φορά κριτήρια εντός της σκέψης του εκάστοτε στοχαστή, ούτως ώστε να στοιχειοθετηθεί μια εσωτερική, εμμενής κριτική προσέγγιση των αναλύσεών τους.

Στο τελευταίο κομμάτι της παρούσας εργασίας θα επιχειρηθεί μια σύνθεση των όσων θα έχουν ως τότε προκύψει, με στόχο την εξαγωγή ορισμένων θεωρητικών συμπερασμάτων αναφορικά με τον τρόπο που η έννοια του πολιτικού και η συστάδα εννοιών και κατηγοριών που εννοιολογικά άπτονται αυτής, οριοθετούν μια ευρύτερη προβληματική εντός της οποίας οφείλει να τίθεται το ζήτημα του κράτους και της θεωρητικής υπέρβασης του ορίζοντα της κρατικότητας. Θα αποπειραθούμε δηλαδή να προσδιορίσουμε τον ιδιαίτερο τρόπο που η έννοια του πολιτικού θεματοποιεί τα ζητήματα, όπως αυτό του κράτους, που οφείλουν απαραιτήτως να τίθενται εντός της συνάφειάς της προκειμένου να μπορούν να πραγματευθούν με αξιώσεις θεωρητικής αυστηρότητας και συνέπειας. Η παρούσα εργασία δεν επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα σχετικά με το αν η κατηγορία του κράτους μπορεί να υπερβαθεί θεωρητικά ή όχι. Η ευρύτερη συλλογιστική πορεία της προκείμενης εργασίας επιχειρεί να καταδείξει τους όρους υπό τους οποίους οφείλει το παραπάνω ερώτημα να τίθεται. Επιχειρεί δηλαδή να στοιχειοθετήσει και να προτείνει τη θέση ότι το αίτημα για την εννοιολογική, θεωρητική υπέρβαση της κατηγορίας του κράτους, προκειμένου να διεκδικεί πιθανότητες να απαντηθεί με όρους θεωρητικής αυστηρότητας, οφείλει να τίθεται εντός της θεωρητικής κοίτης που διαμορφώνει η έννοια του πολιτικού.

Μέρος Α: Schmitt και Lenin

1. Ο Carl Schmitt του μεσοπολέμου

ι. Το χάσμα μεταξύ ιδεατού δικαίου και πραγματικότητας

Ως αφετηριακό σημείο της πολιτικής φιλοσοφίας του Schmitt του μεσοπολέμου¹ μπορούμε να θεωρήσουμε τις έννοιες που πραγματεύεται στο έργο του της νεανικής περιόδου, *Wert des Staates* (1914), όπου ο Γερμανός στοχαστής θεματοποιεί την αντίληψή του περί δικαίου, στον πυρήνα της οποίας εντοπίζεται η άποψή του όσον αφορά στο χάσμα που ενυπάρχει μεταξύ του *είναι* και του *δέοντος είναι*.² Αντικρούοντας την ιδέα που προωθεί το ρεύμα του νομικού θετικισμού, με σημαντικότερο εκφραστή του τον Hans Kelsen, ότι η εκάστοτε δικαϊκή τάξη προκύπτει από ένα απόλυτα λογικό, κλειστό, μηχανιστικό σχήμα, ο Schmitt υποστηρίζει ότι δίκαιο και πραγματικότητα βρίσκονται πάντα σε μία αγεφύρωτη απόσταση μεταξύ τους, καθώς ο ιδεατός, αυτοτελής και απροϋπόθετος χαρακτήρας του δικαίου αποτελεί όρο αδυνατότητας της απόλυτης εφαρμογής του στο πεδίο της μη δεσμευμένης κανονιστικά ιστορικής πραγματικότητας.³ Η συγκροτητική για τη δικαιοφιλοσοφική σκέψη του Schmitt αρχή της ανυπέρβλητης απόστασης ανάμεσα στο αφηρημένο του ιδεατού δικαίου και στο συγκεκριμένο της εγγενώς απρόβλεπτης και ενδεχομενικής κοινωνικής πραγματικότητας⁴ αποτελεί το σημείο εκκίνησης της ντεσιζιονιστικής φιλοσοφίας του Schmitt,⁵ καθώς σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που αρθρώνεται το αίτημα για μια κυρίαρχη απόφαση, η οποία θα απευθύνεται στο πρόβλημα

1 Με βάση μια περιοδολόγηση του έργου του Schmitt που το κατανέμει σε τέσσερις περιόδους – τη νεανική περίοδο, την περίοδο του μεσοπολέμου, τη ναζιστική και τη μεταπολεμική περίοδο – η φάση της σκέψης του που θα μας απασχολήσει στο πλαίσιο της κείμενης εργασίας είναι αυτή που αποτυπώνεται στα μείζονα γραπτά του της μεσοπολεμικής περιόδου.

2 Γρηγόρης Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική. Τρία δοκίμια για τον Carl Schmitt*, νήσος, Αθήνα 2005, σ. 150.

3 *Αυτ.*

4 *Αυτ.*, σ. 152.

5 *Αυτ.*, σ. 153.

που θέτει το χάσμα ανάμεσα στον ιδεατό κανόνα και στην πραγματική κατάσταση που ζητά την εφαρμογή του. Εδώ κρίνεται απαραίτητη μια διευκρίνηση: η απόφαση δεν αποκαλείται κυρίαρχη λόγω του ότι το υποκείμενο της είναι μια οποιασδήποτε μορφής απόλυτη εξουσία. Η απόφαση είναι κυρίαρχη ως προς τον κανόνα τον οποίο καλείται να εφαρμόσει, ως προς το ίδιο το δίκαιο το οποίο θετικοποιεί και έν τινι μέτρο πραγματώνει.⁶ Για τον Schmitt «καθώς σε κάθε απόφαση υπεισέρχεται το στοιχείο μιας ατιθάσευτης ενδεχομενικότητας, καμία απόφαση δεν μπορεί να παραχθεί ευθέως από τις κανονιστικές της προκείμενες».⁷ Η εκάστοτε απόφαση δηλαδή κομίζει πάντα κάτι νέο σε σχέση με την ιδεατή μορφή του κανόνα, καθώς στη διαδικασία της πραγμάτωσης του δικαίου εμφιλοχωρεί ακριβώς λόγω της αυθαιρεσίας της απόφασης πάντα ένα στοιχείο απροσδιοριστίας.⁸

ii. Η έννοια της πραγμάτωσης

Αν θεωρήσουμε την έννοια της πραγμάτωσης ως έννοια κομβική για τη σκέψη του Schmitt, ως έννοια που διαπερνά το έργο του καθ' όλη του την έκταση, τότε είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε ότι η έννοια αυτή αποτελεί σημείο-κλειδί, μέσα από το οποίο αποκτούμε πρόσβαση στην μεσοπολεμική πολιτική φιλοσοφία του Schmitt, η οποία έτσι φωτίζεται ως ενιαίο σύστημα το οποίο συνέχουν οι βασικές έννοιες της απόφασης, της κυριαρχίας, της εξαίρεσης, της αντιπροσώπευσης.⁹ Η πραγμάτωση του δικαίου για τον Schmitt σημαίνει την μορφοποίηση της πραγματικότητας με σκοπό την εφαρμογή του κανόνα. Το κράτος είναι η πολιτική οντότητα που αναλαμβάνει να γεφυρώσει την απόσταση ανάμεσα στο δίκαιο και την πραγματικότητα. Είναι δηλαδή το υποκείμενο της πραγμάτωσης και ακριβώς έτσι το κράτος καθίσταται φορέας, υποκείμενο δικαίου (Rechtssubjekt)¹⁰ και επομένως απορρίπτεται, εντός του σμιτιανού συστήματος σκέψης, μια επαγωγική συγκρότηση της έννοιας του κράτους μέσα από την μελέτη των εκάστοτε κρατικών μορφωμάτων και την παραπομπή σε ρεαλιστικούς συσχετισμούς δυνάμεων.

6 Αυτ., σ. 41.

7 Αυτ., σ. 49.

8 Αυτ., σ. 101.

9 Αυτ., σ. 153.

10 Αυτ., σ. 151.

Το γενικό σχήμα ιδέα - απόφαση - πραγμάτωση¹¹ οφείλουμε να το εντάξουμε, προκειμένου αυτό να γίνει ουσιαστικά κατανοητό, στα θεωρητικά συμφραζόμενα του μείζονος έργου του 1921, *Die Diktatur*, όπου ο Schmitt στον πρόλογο σημειώνει πως είναι η έννοια της δικτατορίας που αποτελεί την κρίσιμη έννοια της πραγμάτωσης του δικαίου.¹² Στο *Die Diktatur* ο Schmitt προσεγγίζει την έννοια της δικτατορίας παρακολουθώντας την ιστορική της κίνηση από την καταγωγή του όρου στην αρχαία Ρώμη μέχρι την ανανοηματοδότηση και την επανοικειοποίησή του από το νεωτερικό κράτος και τη συνταγματική θεωρία που το συνοδεύει.¹³ Η κομβική αντίθεση ανάμεσα στην εντεταλμένη δικτατορία [kommissarische Diktatur] και στην κυρίαρχη δικτατορία αποτελεί τον νοηματικό πυρήνα του έργου,¹⁴ ο οποίος παρέχει το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο για την εννοιολόγηση του όρου δικτατορία και τη συνάρθρωσή του με τις βασικές σμιτιανές έννοιες της κυριαρχίας και της εξαίρεσης. Πιο συγκεκριμένα, ο Schmitt αντιλαμβάνεται τη δικτατορία κατ' αντιδιαστολή προς την τυραννία, προς τον δεσποτισμό, καθώς σε αντίθεση με την αυθαίρετη εξουσία που χαρακτηρίζει τον τελευταίο, η δικτατορία διακρίνεται από το γεγονός ότι έχει πάντοτε μια ρυθμιστική αναφορά, μια κανονιστική δέσμευση και έναν πάντοτε σαφή προσανατολισμό προς κάποιο συγκεκριμένο πολιτικό στόχο.¹⁵ Το βασικό σχήμα ιδέα – απόφαση – πραγμάτωση εφαρμόζεται απόλυτα στην περίπτωση της δικτατορίας. Η εντεταλμένη δικτατορία κηρύσσεται, όπως προβλέπεται από ένα υφιστάμενο σύνταγμα, τη στιγμή που αυτό απειλείται από κάποιον συγκεκριμένο – και επομένως νομικά απροσδιόριστο – εχθρό,¹⁶ προκειμένου η συνταγματική τάξη να διασωθεί διαμέσου της αυτοκατάργησής της. Σε αυτήν την περίπτωση, η ιδέα που ο δικτάτορας καλείται να υπηρετήσει, να πραγματώσει, είναι αυτή της συνταγματικής, της δικαϊκής τάξης. Στην περίπτωση της κυρίαρχης δικτατορίας, ο δικτάτορας καταργεί ένα υφιστάμενο δίκαιο προκειμένου να θεσπίσει ένα νέο. Το σχήμα της πραγμάτωσης παραμένει κι εδώ το ίδιο, με τη διαφορά ότι η ιδέα αναφοράς δεν είναι πια το ιδεατό δίκαιο αλλά ο λαός. Η έννοια του λαού, ως πηγή της συντακτικής δύναμης [pouvoir constituant], είναι το σημείο

11 Αυτ., σ. 158.

12 Αυτ., σ. 159.

13 Michael Hoelzl και Graham Ward, *Introduction*, στο Carl Schmitt, *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*, μτφρ. Michael Hoelzl και Graham Ward, Polity Press, 2014, σ. xix.

14 Gopal Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 2000 σ. 32.

15 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 25.

16 Αυτ., σ. 159.

από το οποίο η κυρίαρχη δικτατορία έλκει τη νομιμοποίησή της.¹⁷ Μάλιστα, μετερχόμενος την ρουσσοική έννοια της *pouvoir constituant* ο Schmitt καταφέρνει να συνδυάσει τις δύο, παραδοσιακά θεωρούμενες ως διακριτές, μορφές του νομοθέτη και του δικτάτορα, κίνηση που με τη σειρά της μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την μετατροπή της εντεταλμένης δικτατορίας σε κυρίαρχη δικτατορία.¹⁸ Αξίζει εδώ να σημειωθεί το παράδοξο που ανακύπτει εφόσον η κυρίαρχη δικτατορία εγκαθίσταται στο όνομα ενός λαού, πλην όμως ο λαός αυτός δεν έχει ακόμα συγκροτηθεί ως τέτοιος, βρίσκεται υπό διαμόρφωση και επομένως είναι η απόλυτη εξουσία του δικτάτορα, δηλαδή η ουσιαστική έννοια της κυριαρχίας, που αναλαμβάνει διαμέσου της κυρίαρχης δικτατορίας να συγκροτήσει τον λαό, ως σημείο αναφοράς της νέας δικαϊκής τάξης που η ίδια εγκαθιδρύει.¹⁹

iii. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης

Η πραγματεία του Schmitt περί δικτατορίας οφείλει να εξετάζεται, προκειμένου ακριβώς να μπορεί να κατανοηθεί με ουσιαστικό τρόπο, όχι ανεξάρτητα από το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου προκύπτει. Το ιστορικό συγκείμενο της εύθραυστης πολιτειακής κατάστασης της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, στον απόηχο μάλιστα της σοσιαλιστικής εξέγερσης του Μονάχου και της καταστολής της,²⁰ καθώς και το περιβόητο άρθρο 48 του συντάγματος της Βαϊμάρης,²¹ προσδιορίζουν τα θεωρητικά συμφραζόμενα τόσο του *Die*

17 *Αυτ.*, σ. 26.

18 *Αυτ.*, σ. 160.

19 *Αυτ.*, σ. 160-161.

20 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 17-20. Η εξέγερση του Μονάχου ξεκινάει με τη δολοφονία του Βαυαρού πρωθυπουργού Kurt Eisner στις 21 Φεβρουαρίου 1919. Την επομένη εκλέγεται το Κεντρικό Συμβούλιο της Βαυαρικής Δημοκρατίας, αποτελούμενο από αντιπροσώπους του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Πλειοψηφίας, του Ανεξάρτητου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, του Κομμουνιστικού Κόμματος και των Συμβουλίων των Αγροτών, με επικεφαλής τον αριστερό σοσιαλδημοκράτη Ernst Niekisch. Μετά από ένοπλες συγκρούσεις ανάμεσα στους αριστερούς πραξικοπηματίες και τον Κόκκινο Στρατό (*Rote Armee*) που λήγουν με τη νίκη των κομμουνιστών, το βράδυ της 13ης Απριλίου, το Κομμουνιστικό Κόμμα του Μονάχου με επικεφαλής τον Eugen Levine ηγήθηκε της δεύτερης Δημοκρατίας των Συμβουλίων. Τις πρώτες ημέρες του Μαΐου, τα *Freikorps* της Βυτεμβέργης επεμβαίνουν και στις 3 Μαΐου διαλύουν οριστικά τη Δημοκρατία των Συμβουλίων αφήνοντας πίσω τους 606 νεκρούς, εκ των οποίων τριάντα οκτώ ανήκαν στον κυβερνητικό στρατό και τριακόσιοι τριάντα πέντε ήταν πολίτες. Για μια πιο αναλυτική ιστορία της περιόδου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης βλ. Heinrich A. Winkler, *Βαϊμάρη. Η ανάσπρη δημοκρατία. 1918-1933*, μτφρ. Αντζή Σαλταμπάση, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011.

21 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 29-32. Το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης μέσω ορισμένων διατάξεων εκχωρούσε στον πρόεδρο του Ράιχ την εξουσία του νομοθέτη σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, οι οποίες δεν ορίζονταν με σαφήνεια. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση του ζητήματος του Συντάγματος της Βαϊμάρης βλ. το κεφάλαιο «Το Σύνταγμα της Βαϊμάρης» στο

Diktatur, όσο και της ευρύτερης κριτικής του Schmitt προς το εγγενώς αδύναμο νεωτερικό κράτος του μεσοπολέμου. Η έννοια της κατάστασης πολιορκίας [Belagerungszustand], ως κομμάτι της νομικοπολιτικής σκευής του φιλελεύθερου συνταγματισμού, αποτελεί την έννοια προς την οποία ο Schmitt αντιδιαστέλλει την έννοια της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, στην οποία καλείται να ανταποκριθεί η δικτατορία.²² Συνδέοντας τη δικτατορία με την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης ο Schmitt επιτυγχάνει μια εννοιολόγηση της δικτατορίας μέσω της οποίας η τελευταία συνδέεται με την εξαίρεση, με την εξαιρετική κατάσταση. Με βάση το σχήμα αυτό στο οποίο μια εξαιρετική κατάσταση, η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, είναι που εγείρει το αίτημα για τη δικτατορία που θα επαναφέρει – ή θα εγκαθιδρύσει – την κανονικότητα, αντιλαμβανόμαστε ότι

[...] το εάν και κατά πόσον ο κυρίαρχος περιορίζεται από τον νόμο εξαρτάται από τη συγκεκριμένη περίπτωση· και αρμόδιος, ως άλλος Humpty Dumpty, να “ονομάσει” την περίπτωση αυτήν ως εξαιρετική ή κανονική δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον κυρίαρχο. Η προέκταση της θέσης αυτής είναι σαφής: η έννοια της κυριαρχίας είναι εν τέλει ανταλλάξιμη με εκείνη της δικτατορίας. Κυρίαρχος και δικτάτορας είναι εξ υπαρχής ένα και το αυτό.²³

Η θεωρητική πορεία του Schmitt που παρακολουθούμε μέχρι στιγμής έχει ως εξής: με σημείο εκκίνησης τη φιλοσοφικοδικαϊκή προβληματική του *Wert des Staates* περί χάσματος ανάμεσα στο ιδεατό δίκαιο και τη μη ορθολογικά προσδιορίσιμη κοινωνική πραγματικότητα, συναρθρώνεται η ντεσιζιονιστική πολιτική φιλοσοφία του Schmitt του μεσοπολέμου, στην οποία το κράτος ως υποκείμενο δικαίου μέσω μιας κυρίαρχης απόφασης πραγματώνει έν τι μέτρω το δίκαιο και εγγυάται την εκάστοτε δικαϊκή τάξη· ο θεσμός της δικτατορίας ανασύρεται από τη ρωμαϊκή παράδοση στο *Die Diktatur* ως απαραίτητο εργαλείο του κράτους απέναντι στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που απειλεί τη δικαϊκή τάξη που αυτό πραγματώνει και ακριβώς αυτή η εννοιολόγηση της δικτατορίας σε συνάρτηση με την εξαιρετική συνθήκη – και βέβαια σε συνάρτηση με την κυρίαρχη απόφαση που κρίνει την εκάστοτε συνθήκη ως εξαιρετική ή κανονική – είναι που

Winkler, Βαϊμάρη. *Η ανάπηρη...*, ό.π.

22 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 30-31.

23 *Αυτ.*, σ. 32.

κομίζει στην σμιτιανή εκδοχή της κυριαρχίας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της όπως αυτά γίνονται κατανοητά μέσα από το έργο του 1922, *Πολιτική Θεολογία* [*Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*]. Στην εμβληματική πρώτη πρόταση της *Πολιτικής Θεολογίας* διαβάζουμε: «Κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης.»²⁴ Αντιλαμβανόμαστε έτσι ότι η εξαιρετική συνθήκη, η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης είναι κατ' εξοχήν το έδαφος από το οποίο αναδύεται και εμφανίζεται στην πιο καθαρή της μορφή η έννοια της κυριαρχίας.²⁵ Η κυριαρχία δηλαδή κατά τον Schmitt καθίσταται ευκρινής μόνο υπό το φως της εξαίρεσης, γίνεται ουσιαστικά κατανοητή «ως έννοια οριακή».²⁶ Εδώ κρίνεται απαραίτητη μια διευκρίνηση: όταν ο Schmitt εννοιολογεί την κυριαρχία ως έννοια οριακή, που «σημαίνει έννοια κινούμενη στην απώτατη σφαίρα»,²⁷ προβαίνοντας σε μια θεωρητική χειρονομία που παραπέμπει προς την καντιανή *Κριτική του Καθαρού Λόγου* [*Kritik der reinen Vernunft*, 1781, 1787], εναποθέτει στην έννοια της εξαίρεσης ένα αναλυτικό, γνωσιοθεωρητικό φορτίο.²⁸ Προτείνει δηλαδή ότι προκειμένου να αναστοχαστούμε την κανονικότητα – ήτοι την κυριαρχία – οφείλουμε να σκεφτούμε την εξαίρεση – ήτοι την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Προκειμένου να κατανοήσουμε και να είμαστε σε θέση να ορίσουμε την κανονικότητα, οφείλουμε να την εξετάσουμε υπό το φως της εξαίρεσης. Είναι κρίσιμο να διακρίνουμε αυτή την επιστημολογική προσέγγιση του Schmitt στο σημείο αυτό, ούτως ώστε να μην υποπέσουμε στο ερμηνευτικό σφάλμα να θεωρήσουμε ότι ο Γερμανός στοχαστής προσδίδει στην έννοια της εξαίρεσης ένα οντολογικό ή αξιολογικό προβάδισμα έναντι της έννοιας της κανονικότητας.²⁹ Συνεχίζοντας στο πρώτο κεφάλαιο της *Πολιτικής Θεολογίας*, ο Schmitt με ορισμένες καίριες διατυπώσεις αναδεικνύει με ιδιαίτερη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο συναρθρώνονται οι έννοιες της εξαίρεσης, δηλαδή της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, της κυρίαρχης απόφασης, της κυριαρχίας και του κράτους. «Μόνο η περίπτωση αυτή [δηλαδή η περίπτωση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης] θέτει στο προσκήνιο το ζήτημα του υποκειμένου της κυριαρχίας, δηλαδή το ζήτημα της κυριαρχίας

24 Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. – σημειώσεις – επιλεγόμενα Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 1994, σ. 17.

25 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 31.

26 Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 17.

27 Αυτ.

28 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 197.

29 Αυτ., σ. 198.

εν γένει.»³⁰ Αντιλαμβανόμαστε σε αυτό το σημείο τον τρόπο με τον οποίο η περίπτωση έκτακτης ανάγκης ως η εξαιρετική κατάσταση, ως «η περίπτωση που δεν καθορίζεται επακριβώς μέσα στην ισχύουσα έννομη τάξη»³¹ αρθρώνει το αίτημα για μια κυρίαρχη απόφαση, καθώς εγείρει το ερώτημα: «ποιος αποφασίζει σε περίπτωση σύγκρουσης, σε τι έγκειται το δημόσιο ή κρατικό συμφέρον, η δημόσια ασφάλεια και τάξη, le salut public κτλ;»³² Και είναι ακριβώς διαμέσου του ερωτήματος αυτού και της απάντησης που εντοπίζεται εντός των θεωρητικών συμφραζομένων της *Πολιτικής Θεολογίας*, που ο Schmitt αποκαλύπτει ότι η κυρίαρχη πολιτική απόφαση βρίσκεται στον πυρήνα της εκάστοτε κυριαρχίας και κατ' επέκταση και του κράτους και της δικαϊκής τάξης που αυτό εγγυάται:

[...] η κυριαρχία, κι επομένως και το ίδιο το κράτος, συνίσταται στο να κριθεί αυτή η διαμάχη, δηλαδή να προσδιορισθεί τελειωτικά τι είναι δημόσια τάξη και ασφάλεια, πότε διαταράσσεται κτλ. [...] Γιατί κάθε τάξη βασίζεται σε μια απόφαση, και η έννοια της έννομης τάξης, η οποία χρησιμοποιείται αστόχαστα ως κάτι αυτονόητο, εμπεριέχει και αυτή την αντίθεση μεταξύ των δύο διαφορετικών στοιχείων κάθε νομικού μεγέθους. Και η έννομη τάξη, όπως κάθε τάξη, εδράζεται κι αυτή σε μια απόφαση κι όχι σ' έναν κανόνα.³³

iv. Η έννοια της κυριαρχίας και η αναχαίτιση του εχθρού

Στο σημείο αυτό έχει καταστεί σαφές ότι εντός του γίνεσθαι της ντεσιζιονιστικής δικαϊκής και πολιτικής φιλοσοφίας του Schmitt του μεσοπολέμου, «η μη εκνομικεύσιμη εξαίρεση, η θεμελιώνουσα απόφαση και η κυριαρχία δια της απόφασης (με την έννομη τάξη απότοκο της τελευταίας) είναι τρεις όψεις του ίδιου γεγονότος.»³⁴ Αυτό στο οποίο αξίζει τώρα να σταθούμε όμως είναι το εξής: εφόσον η κυριαρχία ως έννοια συγκροτείται επί τη βάση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης ως η κυρίαρχη απόφαση του δικτάτορα/κυρίαρχου, που

30 Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 19.

31 *Αυτ.*, σ. 18

32 *Αυτ.*

33 *Αυτ.*, σ. 23.

34 Χάρης Παπαχαράλμπους, *Ο Θεός, ο Νόμος και ο Κυρίαρχος: η επάνοδος του Carl Schmitt*, εισαγωγή στο Carl Schmitt, *Σχετικά με τα τρία είδη της νομικής σκέψης*, εισαγωγή, μτφρ., σχόλια Χάρης Παπαχαράλμπους, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 22.

διασώζει την δικαϊκή τάξη από μια συγκεκριμένη κι επομένως νομικά απροσδιόριστη απειλή, γίνεται κατανοητό ότι η έννοια της κυριαρχίας στην σκέψη του Schmitt είναι έννοια εγγενώς πολεμική. Η έννοια της πραγμάτωσης της εκάστοτε ιδέας αναφοράς από την οποία η δικτατορία δεσμεύεται κανονιστικά, προϋποθέτει την έννοια ενός αντίπαλου δέους, ενός εχθρού ο οποίος αντιμάχεται, αντιπαρατίθεται ακριβώς στην εν λόγω ιδέα αναφοράς και κατ' επέκταση στην πραγμάτωσή της. Η κυριαρχία ως δικτατορία και η δικαϊκή τάξη που αυτή διασφαλίζει «δεν μπορεί να νοηθεί ανεξαρτήτως εκείνου που κείται “έξω” από αυτήν.»³⁵ Προκειμένου το περιεχόμενο της εκάστοτε δικαϊκής τάξης να καταστεί δυνατόν να προσδιοριστεί θετικά, είναι απαραίτητη η εν δυνάμει άρνηση του, η μορφή δηλαδή του εχθρού ως απειλή, η οποία οδηγεί στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης και την οποία ο κυρίαρχος αποφασίζει ότι οφείλει να εξουδετερώσει. Αυτό είναι το σημείο κλειδί προκειμένου να παρακολουθήσουμε τη μετάβαση του Schmitt από την εννοιολόγηση της κυριαρχίας με την θεωρητική σκευή της *Diktatur* και της *Πολιτικής Θεολογίας* προς την εννοιολόγηση του πολιτικού στοιχείου στην περίφημη *Έννοια του Πολιτικού* [*Der Begriff des Politischen*, 1932]. Στο μείζον αυτό έργο του ο Schmitt προβαίνει σε μια εννοιολόγηση του πολιτικού ανταγωνισμού με όρους πολέμου,³⁶ όπου κομβική θέση κατέχει η ομαδοποίηση, είτε σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων είτε στο επίπεδο του κοινωνικού γίνεσθαι, σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών. Το καθοριστικό σχήμα αντιπαράθεσης Φίλος-Εχθρός, που αποτελεί για τον Schmitt το κατεξοχήν κριτήριο και την πεμπτουσία της έννοιας του πολιτικού, προκύπτει ουσιαστικά από την περίπτωση έκτακτης ανάγκης καθώς είναι ακριβώς εκείνη τη στιγμή που μέσω της κυρίαρχης πολιτικής απόφασης καθορίζεται το ποιος είναι ο εχθρός που συνιστά απειλή για τη δικαϊκή τάξη.³⁷ Η κυριαρχία ιδωμένη λοιπόν υπό αυτό το πρίσμα αποκτά τον πολιτικό της χαρακτήρα μέσω της συγκροτητικής πολιτικής απόφασης που καθορίζει το ποιος είναι ο προς εξουδετέρωση εχθρός και επομένως η σύγκρουση – όχι απαραίτητα η υλική, πραγματική διεξαγωγή της, αλλά ακόμη και μόνον η παρούσα προοπτική της σύγκρουσης – ανάγεται σε όρο δυνατότητας του σμιτιανού πολιτικού.³⁸ Αυτό ακριβώς είναι το σημείο στο οποίο ενδιαφέρει για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας να εστιάσουμε την προσοχή μας προκειμένου να συνεχίσουμε: ο Schmitt του μεσοπολέμου συνθέτει μια δικαιοπολιτική φιλοσοφία, εντός της οποίας η

35 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 27.

36 *Αυτ.*, σ. 18.

37 *Αυτ.*, σ. 162.

38 Παπαχαράλαμπος, *Ο Θεός, ο Νόμος και ο Κυρίαρχος...*, ό.π., σ. 91.

έννοια της κυριαρχίας – μέσω της κυρίαρχης πολιτικής απόφασης που καθορίζει τον προς εξουδετέρωση εχθρό κατά την κατάσταση έκτακτης ανάγκης – συγκροτείται ακριβώς στη βάση της στρατευμένης απόφασης περί αναχαίτισης της απειλής που αναδύεται με την μορφή του εσωτερικού εχθρού· και ακριβώς στον τρόπο που ο Schmitt πραγματεύεται το ζήτημα του εσωτερικού εχθρού είναι που, κατά την γνώμη μου, εντοπίζεται μια εσωτερική ένταση η οποία απελευθερώνει την δυναμική που μας επιτρέπει να ξεκινήσουμε να ψηλαφίζουμε μια ιδιαίτερου τύπου σύνδεση ανάμεσα στον Schmitt και στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που έθεσε η μαρξική σκέψη και η μαρξιστική φιλοσοφικοπολιτική παράδοση και πιο συγκεκριμένα το κομμάτι της παράδοσής αυτής που θεωρείται ευρέως ως το στοιχείο που προσέδωσε στην επαναστατική θεωρία και την κομμουνιστική υπόθεση την αιχμηρότητά τους κατά την αυγή του 20^{ου} αιώνα: ήτοι η συμβολή του Lenin στην επαναστατική πολιτική θεωρία και στον πολιτικό αγώνα για τον κομμουνισμό. Στο κομμάτι της εργασίας που ακολουθεί θα επιχειρηθεί μέσα από μια προσεκτική ανάγνωση ορισμένων χωρίων από την *Έννοια του Πολιτικού*, την *Πολιτική Θεολογία* και την *Diktatur* να καταδειχθεί η εν λόγω εσωτερική ένταση της πολιτικής φιλοσοφίας του Schmitt.

2. Ο εσωτερικός εχθρός και το προλεταριάτο

i. Die Diktatur

Η αναφορά στην προλεταριακή υπόθεση και την ταξική πάλη που υπάρχει στον υπότιτλο του *Die Diktatur* δεν θα έπρεπε να περνάει απαρατήρητη.³⁹ Μάλιστα, η εν λόγω αναφορά προκαλεί ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον μας μόλις αναλογιστούμε το ιστορικό πλαίσιο της συγγραφής του, το οποίο χαρακτηρίζεται από την πολιτειακή αστάθεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης στον απόηχο μάλιστα της σφαγής από τα *Freikorps* τόσο των Σπαρτακιστών στο Βερολίνο⁴⁰ όσο και των κομμουνιστών επαναστατών που πρωτοστάτησαν στην προλεταριακή εξέγερση του Μονάχου.⁴¹ Η άποψη πως η πραγματική,

39 Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf* και μεταφράζεται *Η Δικτατορία, Από την καταγωγή της σύγχρονης έννοιας της κυριαρχίας στην προλεταριακή ταξική πάλη*. Η μετάφραση είναι δική μου – Ν.Ν.

40 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 18.

41 Αυτ., σ. 20.

ιστορική δυνατότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου, καθώς φυσικά και οι θεωρητικές προεκτάσεις που δημιουργεί η προλεταριακή υπόθεση όσον αφορά στην εννοιολόγηση της κυριαρχίας ωθούν τον Schmitt να συμπεριλάβει στη θεωρητική του επεξεργασία του ζητήματος τη συνάφεια της προβληματικής της προλεταριακής υπόθεσης, ξεκινά σε αυτό το σημείο να στοιχειοθετείται.

Στην εισαγωγή του έργου ο Schmitt αναφέρεται στη δικτατορία του προλεταριάτου και μάλιστα σε μια θεωρητική διαφωνία επί του όρου ανάμεσα στον Kautsky, ο οποίος συντασσόταν με την αστική αντίληψη που θεωρούσε τη δικτατορία ως την βίαιη επιβολή μιας μειοψηφίας εις βάρος της πλειοψηφίας, και στους Lenin και Trotsky οι οποίοι θεωρούσαν τη δικτατορία ως ένα μεταβατικό εργαλείο συνδεδεμένο μάλιστα με την συνθήκη εξαίρεσης, σημείο στο οποίο φαίνεται ο Schmitt να συντάσσεται με την άποψη των μπολσεβίκων αρχηγών περί δικτατορίας.⁴² Σύμφωνα με την άποψη που καταθέτει ο Gopal Balakrishnan στο βιβλίο του *Carl Schmitt – The Enemy* (Verso, 2000), ο διάχυτος φόβος για μια κοινωνική επανάσταση που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ώθησε τον Schmitt να σκεφτεί την κυριαρχία υπό τους νέους όρους που αναγκαστικά έθετε στο προσκήνιο το αίτημα της λαϊκής κυριαρχίας, στην προλεταριακή μάλιστα εκδοχή του. Ο Balakrishnan σημειώνει ότι το ιστορικό αυτό συγκείμενο αφήνει το θεωρητικό του αποτύπωμα στο γεγονός ότι ο όρος του Schmitt *κυρίαρχη δικτατορία* αποτελεί υβριδικό όρο που προέρχεται από τη *λαϊκή κυριαρχία* και τη *δικτατορία του προλεταριάτου*.⁴³ Στο τελευταίο κεφάλαιο του *Die Diktatur*, πριν το παράρτημα που αφορά στο άρθρο 48 του συντάγματος της Βαϊμάρης, ο Schmitt κάνει δύο πολύ σημαντικές αναφορές στο προλεταριάτο: στην πρώτη περίπτωση το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο παρουσιάζεται ως ο πολιτικός παράγοντας ο οποίος κατά τα χρόνια 1832 με 1848 δημιούργησε μια νέα πολιτική συνθήκη προωθώντας αναγκαστικά τις εξελίξεις στο στρατόπεδο της αντεπανάστασης προς την επεξεργασία των όρων υπό τους οποίους η κατάσταση πολιορκίας θα εντασσόταν στη συνταγματική σκευή του φιλελεύθερου κράτους⁴⁴ και στη δεύτερη περίπτωση σημειώνεται με τρόπο emphaticό ότι η έννοια της κυρίαρχης δικτατορίας προϋποτίθεται ήδη στην έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου,

42 Carl Schmitt, *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*, μτφρ. Michael Hoelzl και Graham Ward, Polity Press, 2014, σ. xxxix-xl.

43 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 36.

44 Schmitt, *Dictatorship. From the origin...*, ό.π., σ. 179.

με δεδομένο μάλιστα ότι το προλεταριάτο ουσιαστικά ταυτίζεται με τον λαό.⁴⁵ Το σημείο στο οποίο αξίζει εν προκειμένω να σταθούμε έγκειται στο ότι στην κομβική έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου είναι που ο Schmitt εντοπίζει το πολιτικό στοιχείο εντός του μαρξιστικού φιλοσοφικού γίνεσθαι.⁴⁶

Πιο συγκεκριμένα, συγκροτώντας μια γενεαλογία του όρου και της έννοιας της δικτατορίας προκειμένου να καταφέρει να την εντάξει και να την αξιοποιήσει θεωρητικά στην τρέχουσα ιστορική και πολιτική συγκυρία, ο Schmitt διαπιστώνει το αμοιβαίο ενδιαφέρον τόσο των αντεπαναστατών όσο και των επαναστατών θεωρητικών για την έννοια της δικτατορίας, ως ένα στοιχείο ικανό να ανταποκριθεί στις ανάγκες της κρίσης της μαζικής δημοκρατίας του μεσοπολέμου, καθώς κομίζει στην πολιτική αρένα αλλά και στην εννοιολογική σύλληψη της εποχής κάτι το ριζικά νέο.⁴⁷ Αντιλαμβανόμενος τη δικτατορία του προλεταριάτου ως όχημα που τίθεται στην κατεύθυνση της διεκδίκησης και της κατάκτησης της πολιτικής ηγεμονίας,⁴⁸ ο Schmitt θεωρεί πως, τιθέμενη εντός των μαρξικών θεωρητικών συμφραζομένων, εντός δηλαδή της διαλεκτικής κίνησης της ιστορίας που οδηγεί στην έσχατη σύγκρουση ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη, η προλεταριακή εκδοχή της δικτατορίας αναδεικνύει τη δυναμική του σχήματος Φίλος-Εχθρός, ήτοι το πολιτικό στοιχείο της μαρξιστικής φιλοσοφικής παράδοσης.⁴⁹ Καθώς η έννοια της δικτατορίας είναι μια κατεξοχήν πολιτική κατηγορία, η θεωρητική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου οριοθετεί μια αμιγώς πολιτική περιοχή και διάσταση εντός του μαρξιστικού discourse.⁵⁰ Το στοιχείο που είναι απαραίτητο για την δικτατορία του προλεταριάτου, δηλαδή αυτό της πολιτικής, επαναστατικής συνείδησης, αντιστοιχεί στο, απαραίτητο για τον σμιτιανό ντεσιζιονισμό, στοιχείο της πολιτικής βούλησης. Η δυνατότητα της προλεταριακής δικτατορίας επικυρώνει την πολιτική υπόσταση του προλεταριάτου ως ενός υποκειμένου που διεκδικεί για τον εαυτό του την κυρίαρχη πολιτική απόφαση για την εγκαθίδρυση μιας νέας δικαϊκής και πολιτικής τάξης πραγμάτων, διαμορφώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα κοινό εννοιολογικό πεδίο εντός του

45 Αυτ.

46 Jorge E. Dotti, *From Karl to Carl: Schmitt as a Reader of Marx*, μτφρ. Daniel Hahn, σ. 93, στον συλλογικό τόμο *The Challenge of Carl Schmitt*, επιμ. Chantal Mouffe, Verso, London-New York, 1999, σ. 92-117.

47 Αυτ., σ. 95.

48 Αυτ., σ. 96.

49 Αυτ., σ. 97.

50 Αυτ., σ. 109.

οποίου η σμιτιανή και η μαρξική σκέψη επικοινωνούν.⁵¹ Η έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου συνιστά την υπέρβαση όχι μόνο του πνεύματος του Διαφωτισμού, αλλά και αυτού του εγγελιανισμού, σηματοδοτώντας το σημείο εκκίνησης της ιστορικής εποχής του ανένδοτου, ανυποχώρητου αγώνα ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη. Το ρεύμα του μπολσεβικισμού, καταφέροντας να συγκεκριμενοποιήσει την μαρξική φιλοσοφία στην πολιτική εφαρμογή της δικτατορίας του προλεταριάτου επί του ιστορικού πεδίου, εκλύει μια βιταλιστική ενέργεια και επιτυγχάνει να συγκροτηθεί ως η ιδεολογία – και το καθεστώς – που ο Schmitt αντιμετωπίζει ως τον – εν δυνάμει και εσωτερικό – Εχθρό.⁵²

Τα όσα επιλέγει ο Schmitt να θίξει σχετικά με το προλεταριάτο και την έννοια της προλεταριακής δικτατορίας ενδεχομένως καταδεικνύουν πως στον πυρήνα της ευρύτερης σμιτιανής προβληματικής περί της πολιτικής κυριαρχίας εντοπίζεται μια σχεδόν άρρητη παραδοχή ότι η μορφή του εσωτερικού εχθρού, ως η απειλή που κάνει την εμφάνισή της με το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο, καθώς και η προλεταριακή εκδοχή της δικτατορίας προσδιορίζουν, έν τινι μέτρω, τις εννοιολογικές συντεταγμένες εντός των οποίων ο Schmitt οικοδομεί τη θεωρία του περί δικτατορίας και κατ' επέκταση περί κυριαρχίας.

ii. Πολιτική Θεολογία

Στο έργο του *Πολιτική Θεολογία*, που εκδίδεται την αμέσως επόμενη χρονιά από την έκδοση της πραγματείας του περί δικτατορίας, ο Schmitt ακολουθώντας τη θεωρητική πορεία, που παρακολουθήσαμε στο προηγούμενο τμήμα της παρούσας εργασίας, όπως αυτή διαγράφεται μέσα από το *Wert des Staates* και το *Die Diktatur*, προβαίνει σε μια εννοιολόγηση της κυριαρχίας σε συνάρτηση με την έννοια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, υπό ένα ερμηνευτικό πρίσμα που εστιάζει στην θεωρητική παραγωγή πολιτικών εννοιών μέσα από μια διαδικασία εκκοσμικευτικής διασάφησης κλασσικών θεολογικών σχημάτων. Το ιστορικό και πολιτικό υπόβαθρο της *Πολιτικής Θεολογίας* δεν θα μπορούσε επ' ουδενί να προσπεραστεί ως αδιάφορο όσον αφορά στην θεωρητική πρόσληψη του έργου. Πιο συγκεκριμένα, με δεδομένο ότι η έννοια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης και

51 Αυτ.

52 Αυτ., σ. 100.

οι δικαϊκές, συνταγματικές και φιλοσοφικοπολιτικές προεκτάσεις της αποτελούν κατά τη δεκαετία του 1920 μείζον ζήτημα εντός θεωρητικών και πολιτικών κύκλων,⁵³ αξίζει της προσοχής μας το γεγονός ότι ο Schmitt φαίνεται να εντοπίζει ότι το ευρωπαϊκό κράτος του μεσοπολέμου βρίσκεται εκτεθειμένο στον κίνδυνο της κομμουνιστικής κοινωνικής επανάστασης, εξαιτίας της τάσης του φιλελευθερισμού της νεωτερικής εποχής να ουδετεροποιεί, για χάρη ενός νομικιστικού πνεύματος, βαθιά συγκρουσιακά, πολιτικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Η *Πολιτική Θεολογία* του Schmitt, ως ο θεωρητικός καμβάς της αποκάλυψης ενός αναπόδραστου θεολογικοπολιτικού πυρήνα των κρίσιμων ζητημάτων της εποχής του μεσοπολέμου, αποτελεί την απάντηση ακριβώς στην φιλελεύθερη τάση αποπολιτικοποίησης και ουδετεροποίησης των ζητημάτων.⁵⁴ Η εννοιολόγηση της κυρίαρχης δικτατορίας και της κυριαρχίας από τον Schmitt στο *Die Diktatur* και στην *Πολιτική Θεολογία* οφείλει να γίνεται κατανοητή ως ιδωμένη υπό αυτό το πρίσμα της αναγκαίας ιστορικής, φιλοσοφικής και πολιτικής απάντησης στο φάσμα του κομμουνισμού, όπως αντιλαμβανόταν την αναγκαιότητα αυτή ο Schmitt.⁵⁵ Αυτό το τόσο έντονα πολιτικά φορτισμένο διανοητικό κλίμα δεν θα ήταν δυνατόν να μην αφήσει το αποτύπωμά του στο καθ αυτό κείμενο της *Πολιτικής Θεολογίας*.

«[...] [Α]ν εντός ενός κράτους εμφανίζονται αντιθέσεις [...] η κυριαρχία, κι επομένως και το ίδιο το κράτος, συνίσταται στο να κριθεί αυτή η διαμάχη [...]»⁵⁶ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να εστιάσουμε την προσοχή μας – παρά την φορμαλιστική προσέγγιση του Schmitt, η οποία προσπερνά τους όρους που προσδιορίζουν το υποκείμενο της κυριαρχίας– στην παραδοχή που γίνεται όσον αφορά την ενδοκρατική διαμάχη. Η εσωτερική του κράτους ένταση και φυσικά οι όροι υπό τους οποίους η ένταση αυτή συγκροτείται και διεξάγεται ως *πολιτική* διαμάχη είναι που δημιουργούν το αίτημα για την κυρίαρχη απόφαση και επομένως, είναι η ενδοκρατική ένταση και σύγκρουση που καθορίζουν την κυριαρχία. Το βήμα αυτό που κάνει ο Schmitt προς μια κοινωνιολογίζουσα προσέγγιση της έννοιας της κυριαρχίας θα μείνει ωστόσο μετέωρο. Πιστός στον ντεσιζιονισμό του της περιόδου του μεσοπολέμου, στη συνέχεια του κειμένου φαίνεται πως υπαναχωρεί από τη θέση αυτή, όταν υποστηρίζει ότι η εκάστοτε κυρίαρχη πολιτική απόφαση, ορίζοντας και επικυρώνοντας κάθε φορά την κανονικότητα, την «κανονική κατάσταση», έχει τη

53 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 44.

54 *Αυτ.*, σ. 48.

55 *Αυτ.*, σ. 49-50.

56 Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 23. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

δυνατότητα να απελευθερώνεται από τη δυναμική που οδήγησε στην εσωτερική διαμάχη, την οποία η ίδια έκρινε οριστικά. Ο κυρίαρχος δηλαδή, παρόλο που όπως είδαμε προκύπτει ο ίδιος εντός μιας συγκεκριμένης, συγκρουσιακής πολιτικής κατάστασης που λαμβάνει χώρα εντός του κοινωνικού πεδίου του κράτους, στη συνέχεια του κειμένου φαίνεται πως είναι ικανός με μια υπερβατική δύναμη, που εντοπίζεται στην απόφασή του, να «δημιουργεί και [να] εγγυάται την κατάσταση ως σύνολο και στην ολότητά της.»⁵⁷

Εννοιολογώντας την κυριαρχία ως εκκοσμικευμένη θεολογική έννοια «ο κυρίαρχος εμφανίζεται αξιωματικά ως προσωπική ενότητα και ως έσχατος δημιουργός»⁵⁸ και έτσι οι κοινωνικές αιτίες, οι υλικοί όροι που συγκροτούν την κυριαρχία εξορίζονται από το όλο θεωρητικό σχήμα. Μάλιστα, ακριβώς μια τέτοια αιτιοκρατική προσέγγιση του ζητήματος ο Schmitt υποστηρίζει ότι οδηγεί στην απεμπόληση του προσωπικού, υποκειμενικού στοιχείου και του στοιχείου της απόφασης από την έννοια της κυριαρχίας.⁵⁹ Επιτιθέμενος στην «υλιστική εξήγηση» του ζητήματος, που προτείνει η μαρξιστική θεωρία, θεωρώντας την ως ένα εξηγητικό σχήμα καταδικασμένο να εντοπίζει μόνο τις αντηχήσεις των οικονομικών σχέσεων και να αστοχεί ως προς την ουσία, δεν αποδέχεται μια υλιστική προσέγγιση που θα συμπεριλάμβανε τους παράγοντες του κοινωνικού ανταγωνισμού, της απειλής του εμφυλίου πολέμου και της έκβασής του ως τρόπο προσδιορισμού της κυριαρχίας. Σε εμφανή απόσταση από την αρχική παραδοχή της ενδοκρατικής διαμάχης ως όρου συγκρότησης της κυριαρχίας, ο Schmitt καταφάσκει εν τέλει στην Πολιτική Θεολογία μια ντεσιζιονιστική προσέγγιση του ζητήματος και απορρίπτοντας έναν κοινωνιολογικό προσδιορισμό της κυριαρχίας, αντιπαραθέτει έναν ρητά μεταφυσικό, θεολογικο-πολιτικό.⁶⁰ Η αντινομική αυτή προσέγγιση του Γερμανού διανοητή όσον αφορά στον τρόπο που η πολιτική κυριαρχία συγκροτείται ως τέτοια είναι, κατά τη γνώμη μου, αποκαλυπτική της εμμενούς έντασης που εντοπίζεται στον τρόπο που ο Schmitt πραγματεύεται τη διαδικασία της συνάρθρωσης της πολιτικής κυριαρχίας και της μορφής του εσωτερικού εχθρού. Και αν μέχρις αυτού του σημείου η μορφή του εσωτερικού εχθρού μονάχα σχεδόν υπαινικτικά συνδέεται με το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο που έχει τη δυνατότητα να φέρει εις πέρας την φιλοσοφικο-ιστορική του αποστολή, ήτοι την επαναστατική μετάβαση στην

57 Αυτ., σ. 29.

58 Αυτ., σ. 79.

59 Αυτ., σ. 81.

60 Αυτ., σ. 86.

αταξική κοινωνία και τον κομμουνισμό, στο μείζον έργο του *Η Έννοια του Πολιτικού*, ο Schmitt θα καταστήσει τη σύνδεση αυτή σαφή.

iii. Η Έννοια του Πολιτικού

Ο κεντρικός θεωρητικός άξονας γύρω από τον οποίο παρατίθεται το συνολικό επιχείρημα του Schmitt στην *Έννοια του Πολιτικού* έγκειται στο αντιπαραθετικό σχήμα της ομαδοποίησης των ανθρώπων σε Φίλους και Εχθρούς, ως το καθοριστικό κριτήριο και ο πυρήνας της εννοιολόγησης του πολιτικού στοιχείου. Η έννοια της εχθρότητας είναι κεντρική στη σκέψη του Schmitt τόσο με έναν ευρύτερο τρόπο στο επίπεδο της συγκρουσιακής του ανθρωπολογίας,⁶¹ όσο και πιο αυστηρά οριοθετημένα όσον αφορά στην αμιγώς πολιτική του φιλοσοφία, όπου «[γ]ια τον Schmitt η πολιτική σχέση είναι στην καθαρότητά της σχέση εχθρότητας.»⁶² Με δεδομένη την παραδοχή αυτή, το μείζον ζήτημα που έχει ανακύψει στη σχετική βιβλιογραφία φαντάζει απόλυτα εύλογο ως ερώτημα: «Ποιος είναι ο συγκεκριμένος εχθρός της σμιτικής [sic] θεωρίας του Πολιτικού;»⁶³ Ας δούμε πως μπορούμε να προσεγγίσουμε αρχικά αυτό το ερώτημα μέσα από το κείμενο της *Έννοιας του Πολιτικού* καθαυτό. Ο Schmitt γράφει: «Ο Εχθρός είναι πάντα ο άλλος, ο Ξένος, και αρκεί για τον προσδιορισμό της ουσίας του το ότι είναι, με ένα ιδιαιτέρως έντονο νόημα, υπαρξιακά κάτι άλλο και ξένο [...].»⁶⁴ Το πρώτο πρόβλημα με το οποίο ερχόμαστε αντιμέτωποι ενώπιον αυτού του τυπικά καθαρού, φορμαλιστικού προσδιορισμού του Εχθρού, έχει να κάνει με το ότι προκειμένου να σταθεί ο προσδιορισμός αυτός, οφείλει να προϋποτεθεί μια εξίσου φορμαλιστική προσέγγιση όσον αφορά στη μορφή του Φίλου, ο οποίος εδώ εννοείται ως αποστειρωμένος από την εχθρότητα. Η αποστείρωση αυτή του υποκειμένου του Φίλου από την ποιότητα της εχθρότητας θα απορριφθεί μάλιστα από τον ίδιο τον Schmitt κατά τη μεταπολεμική φάση της σκέψης του, με την κατάφασή του ως προς «μια ριζικότερη οιονεί οντολογική σχάση

61 Αυτ., σ. 55.

62 Παπαχαράλαμπος, *Ο Θεός, ο Νόμος και ο Κυρίαρχος...*, ό.π., σ. 11.

63 Αλίκη Λαβράνου, *Εισαγωγή στο Carl Schmitt, Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. - εισαγωγή Αλίκη Λαβράνου, επιμ. Γιώργος Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα 1988, σ. 18.

64 Carl Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. - εισαγωγή Αλίκη Λαβράνου, επιμ. Γιώργος Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα 1988, σ. 61.

που ενοικεί κάθε ταυτότητα [...]»⁶⁵ και με την ανάδειξη του άλλου ως εχθρού σε εσωτερικό όριο του υποκειμένου.⁶⁶ Το δεύτερο πρόβλημα που προκύπτει με τον υπαρξιακό και άνευ περιεχομένου προσδιορισμό του Εχθρού, αφορά στο ότι στη συνέχεια του κειμένου η προσέγγιση αυτή αναιρείται εξ ολοκλήρου, όταν ο Schmitt, σημειώνοντας εμφατικά ότι «[ε]χθρός είναι μόνο μια, τουλάχιστον ενδεχομένως, δηλαδή κατά πραγματική δυνατότητα, μαχόμενη ολότητα ανθρώπων η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια άλλη ακριβώς τέτοια ολότητα»,⁶⁷ ουσιαστικά επικυρώνει τις μορφές του Φίλου και του Εχθρού ως κοινωνικές τάξεις.⁶⁸ Έτσι, σε πλήρη αντιδιαστολή προς την έννοια του Εχθρού ως το «υπαρξιακά κάτι άλλο και ξένο», ο Εχθρός προσδιορίζεται τελικά από τον Schmitt ως ο ταξικός εχθρός,⁶⁹ γεγονός μάλιστα που λειτουργεί προς επίρρωση της άποψης ότι η σμιτιανή θεωρία του Πολιτικού επικυρώνει από αστική σκοπιά τη μαρξιστική θεωρία της ταξικής πάλης.⁷⁰ Η εσωτερική αυτή ένταση που ανακύπτει γύρω από τον προσδιορισμό του Εχθρού στην Έννοια του Πολιτικού επιβεβαιώνεται και από την κρυπτική στάση του Schmitt, στο σημείο του κειμένου όπου, ενώ μεν προσδιορίζει την έννοια του ταξικού εχθρού ως «μια νέα συγκεκριμένη έννοια του εχθρού»,⁷¹ αποφεύγει να επεκταθεί ως προς το τι το καινούριο κομίζει αυτή η νέα έννοια στη διαδικασία της εννοιολόγησης του πολιτικού ανταγωνισμού.

Η αντινομική αυτή πραγμάτευση του ζητήματος της μορφής του Εχθρού διαμορφώνει ένα έδαφος πάνω στο οποίο προκύπτουν εντός της Έννοιας του Πολιτικού επιπλέον θολά σημεία. Ο Schmitt υποστηρίζοντας την άποψη ότι «[κ]ράτος είναι, κατά το νόημα της λέξης του και κατά την ιστορική εμφάνισή του, μια ιδιαίτερα διαμορφωμένη κατάσταση ενός λαού, και μάλιστα η στην κρίσιμη περίπτωση καθοριστική κατάσταση και γι' αυτό, σε σύγκριση με τα πολλά νοητά ατομικά ή συλλογικά status, το status εν γένει»,⁷² προσεγγίζει το ζήτημα της καταγωγής του κράτους φορμαλιστικά, προϋποθέτοντας τον λαό ως ένα ενιαίο σώμα Φίλων που γεννά το κράτος. Στην συνέχεια του κειμένου όμως ο Schmitt προτείνει το εξής: «Το επίτευγμα ενός κανονικού κράτους συνίσταται όμως

65 Παπαχαραλάμπους, *Ο Θεός, ο Νόμος και ο Κυρίαρχος...*, ό.π., σ. 12.

66 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 112.

67 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 64.

68 Λαβράνου, *Εισαγωγή...*, ό.π., σ. 22.

69 *Αυτ.*, σ. 38.

70 *Αυτ.*, σ. 39.

71 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 125. Η έμφαση δική μου – N.N.

72 *Αυτ.*, σ. 49-50. Η έμφαση δική μου – N-N.

προπάντων στην επίτευξη εντός του κράτους και της επικράτειάς του ολοκληρωτικής ειρήνευσης [...].⁷³ Η αντινομία εδώ είναι αρκετά εμφανής. Πώς μπορεί η απόλυτη ενότητα του λαού, η ολοκληρωτική ειρήνευση στο εσωτερικό να αποτελεί αφετηρία του κρατικού status και την ίδια στιγμή να αποτελεί και στόχο που πρέπει να επιτευχθεί προκειμένου να διασφαλιστεί η ύπαρξη και η ευημερία του κρατικού status; Εφόσον το κράτος έγκειται προπάντων στην εσωτερική ειρήνη, στην εσωτερική «ησυχία, ασφάλεια και τάξη»,⁷⁴ τότε αυτό σημαίνει ότι η πολιτική κυριαρχία καθορίζεται προπάντων από την εξουδετέρωση του εσωτερικού εχθρού.

Ας δούμε λοιπόν πώς προσεγγίζει ο Schmitt στην Έννοια του Πολιτικού το κομβικό αυτό ζήτημα της εσωτερικής κατάστασης, το πρόβλημα δηλαδή που αφορά στη διαχείριση του εσωτερικού εχθρού. Αρχικά οφείλουμε να διασαφηνίσουμε το ποιος φαίνεται να είναι ο εσωτερικός εχθρός εντός του θεωρητικού σχήματος του συγκεκριμένου έργου. Σε ένα πρώτο επίπεδο ο Schmitt εντοπίζει μεν εντός του κράτους αντιθέσεις, οι οποίες όμως δεν είναι σε θέση να απειλήσουν την πολιτική ενότητα ούτε να αποσταθεροποιήσουν την κυριαρχία του κράτους, καθώς αυτές οι χαμηλής έντασης αντιθέσεις αποτελούν απλώς «δευτερεύουσες έννοιες του “πολιτικού”»,⁷⁵ «παραμορφωμένα είδη “πολιτικής”»⁷⁶ που αγγίζουν «τα όρια του παρασιτικού και του καρικατουριστικού».⁷⁷ Η επίθεση που εξαπολύει ο Schmitt προς «τη λεγόμενη πλουραλιστική θεωρία του κράτους»⁷⁸ ουσιαστικά καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα, ότι οι οικονομικές, κοινωνικές και θρησκευτικές ενώσεις που σχηματίζονται εντός του κράτους με σκοπό να προασπίσουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, τελικά αδυνατούν να συγκροτηθούν ως μια καθοριστική πολιτική ενότητα ικανή να απειλήσει το ανώτατο κέντρο της πολιτικής κυριαρχίας και του κράτους.⁷⁹ Αν λοιπόν οι θρησκευτικές οργανώσεις και τα επαγγελματικά συνδικάτα δεν είναι ο εσωτερικός εχθρός, του οποίου η αναχαίτιση διασφαλίζει προπάντων την κυριαρχία και το κρατικό status, ποιος είναι τελικά ο πραγματικός αποσταθεροποιητικός πολιτικός παράγοντας; Η απάντηση δίνεται από τον Schmitt κατά τρόπο μάλλον emphaticό:

73 Αυτ., σ. 90. Η έμφαση δική μου – N-N.

74 Αυτ.

75 Αυτ., σ. 66.

76 Αυτ., σ. 67.

77 Αυτ.

78 Αυτ., σ. 82.

79 Αυτ., σ. 85.

[...] μια “τάξη”, με το μαρξιστικό νόημα της λέξης, παύει να είναι κάτι το καθαρά οικονομικό και γίνεται ένα πολιτικό μέγεθος, όταν φθάσει σε αυτό το αποφασιστικό σημείο, δηλαδή όταν πάρει στα σοβαρά τον ταξικό “αγώνα” και μεταχειρίζεται τον ταξικό Εχθρό ως τον πραγματικό Εχθρό και τον καταπολεμά είτε ως κράτος εναντίον κράτους είτε στον εμφύλιο πόλεμο εντός του κράτους.⁸⁰

Το γεγονός ότι ο Schmitt αναγνωρίζει στο πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο την ικανότητα να «καταλάβει εντός ενός κράτους την πολιτική εξουσία»⁸¹ είναι κρίσιμο και η σημασία του οφείλει να γίνει εδώ κατανοητή. Σε αντίθεση με τις θρησκευτικές οργανώσεις και τα επαγγελματικά συνδικάτα, το προλεταριάτο σύμφωνα με τον Schmitt είναι πράγματι μια επιμέρους «κοινωνική μονάδα» που μπορεί να κηρύξει τον εμφύλιο πόλεμο και να καταλάβει την πολιτική εξουσία. Αν όμως το προλεταριάτο είναι ένας εσωτερικός κοινωνικοοικονομικός παράγοντας που μπορεί να οργανωθεί πολιτικά διεκδικώντας την επιβολή ενός προλεταριακού κράτους, τι σημαίνει αυτό για το υπάρχον καθεστώς πολιτικής κυριαρχίας και την κοινωνικοοικονομική τάξη στην οποία στηρίζεται; Σημαίνει πως απέναντι στο προλεταριάτο μια άλλη κοινωνική τάξη είτε κατέχει την πολιτική εξουσία είτε έχει προνομιακή πρόσβαση σ’ αυτήν. Τότε όμως η πολιτική κυριαρχία θα έπρεπε να ορίζεται από τον Schmitt και ως προς τον κοινωνικο-ταξικό συσχετισμό δυνάμεων που διασφαλίζει. Η μορφή του πολιτικά οργανωμένου προλεταριάτου που δύναται να καταλάβει την πολιτική εξουσία είναι, κατά τη γνώμη μου, αποκαλυπτική ως προς το ότι η κυριαρχία *μπορεί* να αποτελέσει αντικείμενο διαπάλης εντός του κράτους, μεταξύ κοινωνικών ομάδων, κάποιες εκ των οποίων έχουν ή/και μπορούν να αποκτήσουν προνομιακή πρόσβαση σ’ αυτήν, την ίδια στιγμή που άλλες κοινωνικές ομάδες απειλούν ακριβώς αυτή την πρόσβαση.

Παρακολουθώντας την σμιτιανή πολεμική εννοιολόγηση του πολιτικού στοιχείου, εντός της οποίας το σημείο αιχμής του καθοριστικού αντιπαραθετικού σχήματος Φίλος-Εχθρός έγκειται στην πάντοτε παρούσα δυνατότητα της ανοιχτής πολεμικής σύγκρουσης ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα «ένεκα της υπαρξιακής υπεράσπισης και διατήρησης της ίδιας μορφής ύπαρξης εναντίον μιας υπαρξιακής άρνησης αυτής της μορφής [...]»,⁸²

80 Αυτ., σ. 78. Η έμφαση δική μου – Ν.Ν.

81 Αυτ. Η έμφαση δική μου – Ν.Ν.

82 Αυτ., σ. 97.

είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε ότι όσον αφορά στην κρίσιμη, όπως είδαμε, μορφή του εσωτερικού εχθρού ως το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο, ξανά το σημείο από το οποίο αντλείται η ουσία του ως πολιτικός παράγοντας ικανός να απειλήσει την κυριαρχία έγκειται στη δυνατότητά του να κηρύξει τον εμφύλιο πόλεμο και να κατακτήσει την πολιτική εξουσία. Και στην έννοια του εμφυλίου πολέμου κρίνεται απαραίτητο να σταθούμε, καθώς ο τρόπος που ο Schmitt την προσεγγίζει στην Έννοια του Πολιτικού αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ένα ακόμη σημείο το οποίο αναδεικνύει την εσωτερική ένταση στη σκέψη του Schmitt, όσον αφορά στην ευρύτερη προβληματική της κυριαρχίας και της μορφής του εσωτερικού εχθρού. Ενώ λοιπόν, ο Schmitt αναγνωρίζει τη δυνατότητα του προλεταριάτου να κηρύξει τον εμφύλιο πόλεμο και να εγκαθιδρύσει ένα προλεταριακό κράτος, στο σημείο του κειμένου που θίγει το ζήτημα του εμφυλίου πολέμου⁸³ δημιουργεί την αίσθηση ότι επιχειρεί να μεταθέσει το πρόβλημα. Αντιμετωπίζοντας τον εμφύλιο πόλεμο ως ένα πραγματολογικό, υπαρξιακό ζήτημα ζωής ή θανάτωσης αποφεύγει την ουσία του ζητήματος, ήτοι το πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο και διακύβευμα της εμφύλιας σύρραξης και επομένως αποφεύγει το ερώτημα αν ο εμφύλιος πόλεμος, τιθέμενος στα ουσιαστικά κοινωνικά και πολιτικά του συμφραζόμενα, έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει την συνολική εννοιολογική κατασκευή του περί κυριαρχίας. Η φορμαλιστική προσέγγιση του εμφυλίου πολέμου από τον Schmitt εντοπίζεται και στην αναφορά που κάνει στο χομπσιανό σχήμα της συνάρτησης προστασίας και υποταγής.⁸⁴ Εντός των θεωρητικών συμφραζομένων του έργου του Hobbes, το σχήμα της προστασίας και υποταγής είναι δυνατόν να διαβαστεί ως ο μηχανισμός που οδηγεί από τον εμφύλιο πόλεμο στην κυριαρχία, όμως αυτό που εδώ αποσιωπάται είναι ότι η σχέση προστασίας και υποταγής αποτελεί η ίδια πεδίο κοινωνικού ανταγωνισμού. Το σημείο όμως που, σύμφωνα με την αντίληψή μου, είναι το πλέον αποκαλυπτικό της έντασης του Schmitt ως προς το ζήτημα του εμφυλίου πολέμου είναι το γεγονός ότι, ενώ σημειώνει ότι ο Hobbes θεματοποίησε το αξίωμα της προστασίας-υποταγής ως κεντρικό στην θεωρία του περί κυριαρχίας εξετάζοντας το ζήτημα υπό την προοπτική του εμφυλίου,⁸⁵ ο Schmitt θεωρεί ότι «η στοιχειώδης ορθότητα αυτού του αξιώματος»⁸⁶ «εμφανίζεται ακόμα πιο ξεκάθαρα»⁸⁷

83 Αυτ., σ. 69.

84 Αυτ., σ. 101.

85 Αυτ., σ. 102.

86 Αυτ.

87 Αυτ. Η έμφαση δική μου – N.N.

στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων μεταξύ κρατικά οργανωμένων λαών. Η μετατόπιση της εστίασης από το εσωτερικό προς το διακρατικό πεδίο προκειμένου να καταστεί περισσότερο σαφές το χομπσιανό σχήμα προστασίας-υποταγής, κατά τη γνώμη μου, είναι ενδεικτική για το ότι εντός της εννοιολογικής κατασκευής του Schmitt που αφορά το ζήτημα της πολιτικής κυριαρχίας, είναι ακριβώς το εσωτερικό του κράτους, ως πεδίο κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού, που αποτελεί θολό σημείο.

Αυτό που ως εδώ έχει επιχειρηθεί να αναδειχθεί είναι ο προσδιορισμός της μορφής του εσωτερικού εχθρού αφενός ως κομβικό σημείο το οποίο, παρά την αντινομική προσέγγιση του Schmitt – και ίσως ακόμη διαυγέστερα ακριβώς εξαιτίας αυτής – αποτελεί πυρηνικό, συγκροτητικό στοιχείο της σμιτιανής έποψης της πολιτικής κυριαρχίας και αφετέρου ως ο βασικός πόλος γύρω από τον οποίο – και κατά κάποιον τρόπο εντός του οποίου – ξεκινά να συνυφαίνεται και να οριοθετείται το πεδίο μιας ιδιότυπης συνομιλίας ανάμεσα στον Schmitt και τον Lenin, μέσω της ρητής – αλλά κυρίως υπόρρητης – σύνδεσης της θεωρητικής μορφής του εσωτερικού εχθρού εντός της σκέψης του Schmitt του μεσοπολέμου με την πραγματική, ιστορική μορφή του πολιτικά οργανωμένου προλεταριάτου της ίδιας ιστορικής περιόδου. Εφόσον δεχτούμε ότι η ιδιόμορφη αυτή σύνδεση του σμιτιανού εσωτερικού εχθρού και του προλεταριάτου του μεσοπολέμου έχει εντοπιστεί, προσδιοριστεί και καταδειχθεί επαρκώς εντός του πλαισίου της κείμενης εργασίας, τότε είναι δυνατόν αυτή η σύνδεση να λειτουργήσει ως το σημείο-κλειδί που μας επιτρέπει να εντοπίσουμε με ευκρίνεια στην ολότητά της αυτή την ιδιότυπη σχέση εχθρότητας ανάμεσα στους δύο στοχαστές, καθώς και να σταθούμε στο γεγονός πως αυτή η σχέση έντασης των δύο ενίοτε παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά μιας οιονεί θεωρητικής συγγένειας, πράγμα το οποίο θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί στη συνέχεια, καθώς θα αποπειραθούμε να υπεισέλθουμε σε ορισμένα επιμέρους και πιο αυστηρώς οριοθετημένα σημεία απ' όπου διαφαίνεται πως η σκέψη των Schmitt και Lenin παρουσιάζει ενίοτε την τάση να συγκλίνει.

3. Φίλος-Εχθρός, Πόλεμος, Πολιτικό ως σημεία επαφής των Schmitt και Lenin

ι. Ο Lenin της αστικής τάξης

Η προαναφερθείσα ιδιόμορφη σχέση μεταξύ Schmitt και Lenin προϋποθέτει σαφώς μια ορισμένη επαφή του Γερμανού στοχαστή με την μαρξική σκέψη και την ευρύτερη μαρξιστική πολιτικοφιλοσοφική παράδοση, καθώς αυτή αποτελεί την θεωρητική μήτρα από την οποία προέρχεται η πολιτική θεωρία του Lenin. Η επαφή αυτή δεν νοείται, όπως έχουμε ήδη δει, κατά βάση ως άμεση ή έμμεση θεωρητική ή/και μεθοδολογική συγγένεια, αλλά περισσότερο ως μια ιδιότυπη σχέση εχθρότητας: η επαναστατική φιλοσοφία του Marx και το βιομηχανικό προλεταριάτο ως υπαρκτή, εν δυνάμει πολιτική οντότητα αποτελούν αντίστοιχα το θεωρητικό και πρακτικό παράδειγμα απέναντι στα οποία ο Schmitt αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να οχυρωθεί. Αυτή η ιδιαίτερη επαφή επιβεβαιώνεται όχι μόνο από το γεγονός της ευρείας επιρροής του Schmitt σε ιδιαίτερα σημαντικούς, μεταγενέστερους του στοχαστές που ανήκουν στο ρεύμα που συνοπτικά ονομάζεται νεομαρξισμός και στα κινήματα της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς της δεκαετίας του 1970 στην Ιταλία και τη Γερμανία, αλλά και από την σχετική βιβλιογραφία που μελετάει σε βάθος το έργο του Γερμανού καθηγητή.

Στο έργο του με τίτλο *Carl Schmitt and authoritarian liberalism. Strong state, free economy* (University of Wales Press 1998), ο Renato Cristi συνδέει τη θεωρητική παραγωγή του Schmitt κατά την περίοδο του μεσοπολέμου με την ανάγκη, όπως την αντιλαμβανόταν ο ίδιος ο Schmitt, να απαντηθούν οι θεωρητικές και πολιτικές προκλήσεις που έθετε στο προσκήνιο το ρεύμα του επαναστατικού μαρξισμού.⁸⁸ Στο ίδιο, μάλιστα, έργο σημειώνεται ότι η επίθεση του Schmitt στον φιλελεύθερο κοινοβουλευτισμό – κυρίως ως προς την τάση του τελευταίου να ουδετεροποιεί τα εκάστοτε πολιτικά ζητήματα που εμφανίζονται – προκύπτει ως συνέπεια του ότι ο Γερμανός καθηγητής, στην έννοια και την πραγματική δυνατότητα της προλεταριακής δικτατορίας, εντοπίζει την σημαντικότερη απειλή, τον πραγματικό, θεωρητικό και πολιτικό εχθρό, τον οποίο οφείλει να

⁸⁸ Renato Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism – Strong State, Free Economy*, University of Wales Press, Cardiff 1998, σ. 82.

αντιμετωπίζει.⁸⁹ Η αναγκαιότητα της οχύρωσης απέναντι στις προκλήσεις που ετίθεντο, όπως φαίνεται να αντιλαμβάνεται την αναγκαιότητα αυτή ο Schmitt, τόσο στο επίπεδο της θεωρίας όσο και εντός του κοινωνικοπολιτικού πεδίου μέσα από την όξυνση της ταξικής πάλης κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, είναι που τον ωθεί να υπερασπιστεί την αστική κανονικότητα μέσω της εννοιολόγησης της πολιτικής κυριαρχίας ως ενός συμπαγούς, μονολιθικού κέντρου εξουσίας, το οποίο τίθεται αδιαμφισβήτητα υπεράνω των εκάστοτε κοινωνικών σχηματισμών, τάξεων και των συνεπακόλουθων ενδοκρατικών διαμαχών, προσέγγιση η οποία εντός ορισμένων θεωρητικών και πολιτικών κύκλων του προσέδωσε το προσωνύμιο του «Lenin της αστικής τάξης».⁹⁰

Έχοντας ήδη σταθεί στην επισήμανση της Αλίκης Λαβράνου η οποία θεωρεί πως ο τρόπος που ο Schmitt προσεγγίζει και εννοιολογεί την έννοια του πολιτικού συνιστά μια επικύρωση της μαρξιστικής θεωρίας περί ταξικής πάλης από αστική σκοπιά,⁹¹ αξίζει να σημειωθεί πως η παραπάνω άποψη φαίνεται να επιβεβαιώνεται κατά κάποιον τρόπο από τις αναλύσεις του Γερμανού νομικού που αφορούν στον μαρξισμό, στο έργο του 1923 με τίτλο *The Crisis of Parliamentary Democracy* (MIT Press, 1988) [Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus, 1923]. Πιο συγκεκριμένα, στο έργο αυτό ο Schmitt σημειώνει emphaticά ότι στην μαρξική θέαση της ιστορίας ως διαδοχής της μιας ταξικής αντιπαράθεσης από την επόμενη και έως την έσχατη, απόλυτη και συμπεριλαμβάνουσα όλες τις προηγούμενες, αντιπαράθεση ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη,

89 Αυτ., σ. 90. Όσον αφορά στην πολεμική που εξαπολύει ο Schmitt προς τον φιλελεύθερο, αστικό κοινοβουλευτισμό, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Enzo Traverso, στο έργο του *Fire and Blood - The European Civil War 1914-1945* (Verso, 2016), εντοπίζει στην αντίστοιχη επίθεση του Lenin προς τον κοινοβουλευτισμό και το ρεύμα που εκπροσωπούσε ο Γερμανός σοσιαλδημοκράτης Kautsky, τον κοινό αντιδημοκρατικό χαρακτήρα των δύο στοχαστών. Ο σημαντικός Ιταλός μελετητής εντάσσει μάλιστα το προαναφερθέν κοινό χαρακτηριστικό των Schmitt και Lenin, σε μια ευρύτερη συνθήκη που ο ίδιος θεωρεί ότι διαμορφώθηκε στην πολιτική φιλοσοφία και την πολιτική αρένα του ευρωπαϊκού χώρου κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, εντός της οποίας εντοπίζεται μια ιδιότυπη *συμμετρία* των θεωρητικών κύκλων και των πολιτικών δυνάμεων της προόδου και της συντήρησης, των στρατοπέδων της επανάστασης και της αντεπανάστασης. Η εν λόγω συμμετρία φυσικά δεν είναι δυνατό να εννοηθεί ποτέ ως πολιτική εγγύτητα ή ως συνάφεια επί του περιεχομένου των θεωρητικών αναφορών των δύο πλευρών, αλλά προσδιορίζεται ως τέτοια επί τη βάση της κοινής, ανάμεσα στα στρατόπεδα της επανάστασης και της αντεπανάστασης στην Ευρώπη του μεσοπολέμου, πρόσληψης και εννοιολόγησης του πολιτικού γίνεσθαι ως του κατεξοχήν πεδίου της ένοπλης αντιπαράθεσης, του εμφυλίου πολέμου, όπου πια η φιλελεύθερη πολιτική παράδοση, ο κοινοβουλευτισμός, η αστική δημοκρατία αδυνατούν να παράσχουν οποιονδήποτε συμβιβασμό, οποιαδήποτε διαμεσολάβηση. Για μια εκτενέστερη και πιο ολοκληρωμένη πραγμάτευση του ζητήματος βλ. το κεφάλαιο 7 με τίτλο «The Critique of Weapons», στο Traverso, *Fire and Blood...*, ό.π.

90 Ulrich K. Preuss, *Political Order and Democracy: Carl Schmitt and His Influence*, σ. 159, στον συλλογικό τόμο *The Challenge of...*, ό.π., σ. 155-179.

91 Βλ. την υποσημείωση υπ' αριθμόν 70 της παρούσας εργασίας.

είναι που ο ίδιος εντοπίζει το σημείο της μαρξικής εργασίας που θεωρεί ως καινοφανές και συναρπαστικό [sic]: την αποφασιστική, απόλυτη, οιονεί υπαρξιακή κατάταξη σε φίλους και εχθρούς, η οποία στερείται οποιασδήποτε προοπτικής διαμεσολάβησης και φιλελεύθερης συμφιλίωσης.⁹² Είναι ακριβώς στην φιλοσοφικο-ιστορική αυτή δυνατότητα της πραγμάτωσης του κομμουνισμού, στην συμπύκνωση και την κορύφωση όλων των ως τώρα ταξικών αντιπαραθέσεων, και πιο συγκεκριμένα στην πραγματική προοπτική της δικτατορίας του προλεταριάτου ως το αποτέλεσμα μιας νικηφόρας προλεταριακής επανάστασης, στην καθοριστική αυτή κατάταξη σε φίλους και εχθρούς, που ο Schmitt εντοπίζει το αμιγώς πολιτικό στοιχείο στην μαρξιστική και κατ' επέκτασιν λενινιστική παράδοση.⁹³ Η εν λόγω επισήμανση του Schmitt στην αποφασιστική αυτή κατάταξη σε φίλους και εχθρούς εντός του μαρξιστικού πολιτικοφιλοσοφικού γίνεσθαι είναι καίρια όσον αφορά στα ενδιαφέροντα της κείμενης εργασίας, καθώς, όπως μαρτυρά και η ρητή αναφορά του Lenin στη δημιουργία στρατοπέδων φίλων και εχθρών ως απόρροια της προλεταριακής επανάστασης,⁹⁴ ο τελευταίος, διατηρώντας μια έποψη της ευρύτερης πολιτικής διεργασίας ως πεδίου ταξικής, εν δυνάμει βίαιης αντιπαραθέσεως,⁹⁵ εννοιολογεί την επαναστατική διαδικασία ως τον βίαιο, καθοριστικό ανταγωνισμό ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενες πλευρές για την πρόσβαση και την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, ως μια μάχη ανάμεσα σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα η οποία θα κρίνει και θα επισφραγίσει οριστικά την εγκαθίδρυση μιας νέας πολιτικής τάξης πραγμάτων, ενός νέου καθοριστικού status, ενός νέου – εν τοιαύτη περιπτώσει προλεταριακού – κράτους.⁹⁶

92 Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, μτφρ. Ellen Kennedy, The MIT Press, 1988, σ. 59.

93 Dotti, *From Karl...*, ό.π., σ. 109.

94 Eckard Bolsinger, *The autonomy of the political*, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 2001, σ. 17.

95 *Αυτ.*, σ. 9.

96 Στον πυρήνα της εν λόγω εννοιολόγησης της επαναστατικής διαδικασίας τοποθετείται από τον ηγέτη του κόμματος των Μπολσεβίκων η έννοια της *δυσδικής εξουσίας* [Двоевластие *Dvoevlastiye*], την οποία εισηγείται ο Lenin σε άρθρο του στην Pravda, την εφημερίδα του κόμματος, αμέσως μετά την Επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917. Με την έννοια της *δυσδικής εξουσίας* ο Lenin περιγράφει το φαινόμενο της συνύπαρξης εντός ενός οριοθετημένου πολιτικού εδάφους, εντός ενός κράτους δύο κυβερνήσεων, δύο πόλων εξουσίας, οι οποίοι έχουν προκύψει μέσα από την απόπειρα της μιας πλευράς να καταλάβει την πολιτική εξουσία την οποία ήδη κατείχε η αντίπαλη πλευρά. Τιθέμενο εντός των μαρξιστικών και λενινιστικών θεωρητικών συμφραζομένων καθώς και ιδωμένο υπό το φως του ιστορικού συγκειμένου του, το παραπάνω σχήμα αποκτά ξεκάθαρη μορφή ως προς τα δύο στρατόπεδα που διαμορφώνονται: η αστική τάξη και το κράτος ως το κατεχόμενη εργαλείο της ταξικής καταπίεσης από τη μία πλευρά και το ένοπλο προλεταριάτο, καθοδηγούμενο από την πρωτοπορία του κόμματος της εργατικής τάξης, από την άλλη. Η ταυτόχρονη συνύπαρξη, η παραλληλία αυτή των δύο πόλων εξουσίας εντός του ίδιου κράτους, συνιστά την αντανάκλαση της αβεβαιότητας και του ασταθούς εδάφους που διαμορφώνεται κατά τη μετάβαση από μία πολιτική τάξη σε μια επόμενη και η όλη επαναστατική διαδικασία περιγράφεται από τον Lenin ως εξής: η επανάσταση ξεκινά όταν το αστικό κράτος και η

ii. Πολιτικό, πόλεμος, πολιτική

Η πολεμική έποψη του πολιτικού πεδίου από την πλευρά του Lenin δεν αποτελεί κάποιου είδους καινοτομία εντός της επαναστατικής θεωρίας καθώς, στο πλαίσιο της φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης των Marx και Engels, ο πόλεμος συνιστά την κορύφωση των αδιάλειπτων και δομικών αντιφάσεων και συγκρούσεων των ταξικών κοινωνιών.⁹⁷ Είναι αναντίρρητο ότι ο Lenin είναι ένας θεωρητικός του πολέμου,⁹⁸ όχι όμως υπό μια στενή έννοια και μόνο όσον αφορά τα επιμέρους ζητήματα της τεχνικής διεξαγωγής του πολέμου, αλλά τοποθετώντας ως μαρξιστής στο επίκεντρο της οποιασδήποτε προβληματικής περί πολέμου την άμεση σχέση πολιτικής και πολέμου, την ενιαία ουσία τους.⁹⁹ Όπως σημειώνει σχετικά ο Παναγιώτης Κονδύλης στο έργο του *Θεωρία του Πολέμου* (Θεμέλιο, 2004), για τον Lenin

πολιτική εξουσία καθίστανται αντικείμενα διεκδίκησης από το προλεταριάτο, εν συνεχεία στη φάση της διπλής εξουσίας εντοπίζεται μια διαρκής εναλλαγή του υποκειμένου της κυριαρχίας και, τελικά, η επανάσταση τερματίζεται με την οριστική κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από τη μία εκ των δύο πλευρών. Το σχήμα αυτό και κυρίως το τελευταίο κομμάτι που αντιστοιχεί στην οριστική ανάδυση και επισφράγιση του υποκειμένου της κυριαρχίας το εντοπίζουμε να αντηχεί, κατά τη γνώμη μου, σε μια καίρια διατύπωση του Schmitt από την *Πολιτική Θεολογία* στην οποία έχουμε ήδη σταθεί εντός της παρούσας εργασίας: «[...] αν εντός ενός κράτους εμφανίζονται *αντιθέσεις*, κάθε παράταξη θέλει φυσικά το κοινό καλό και μόνο, [...] η κυριαρχία, κι επομένως και το ίδιο το κράτος, *συνίσταται στο να κριθεί αυτή η διαμάχη*, δηλαδή να προσδιορισθεί τελειωτικά τι είναι δημόσια τάξη και ασφάλεια, πότε διαταράσσεται κτλ.» Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 23. Η υπογράμμιση δική μου – N.N. Αξίζει επίσης να παρατεθεί η αναφορά του Ούγγρου κομμουνιστή και πολιτικού φιλοσόφου, György Lukács, σχετικά με την έννοια της δυαδικής εξουσίας καθώς αφενός συμπυκνώνει την λενινιστική εννοιολόγηση του ζητήματος και αφετέρου επικοινωνεί ευθέως με την συναφή ανάλυση του Schmitt: «Δημιουργείται μια κατάσταση όπου ή η αστική τάξη καταφέρνει να συντρίψει αντεπαναστατικά το μαζικό κίνημα και να αποκαταστήσει τις “ομαλές” συνθήκες, την “τάξη”, ή δημιουργείται από τα συμβούλια, τις οργανώσεις πάλης του προλεταριάτου, η οργάνωση της κυριαρχίας του, η κρατική μηχανή του που είναι κι αυτή μια οργάνωση της ταξικής πάλης. Τα εργατικά συμβούλια φανερώνουν ακόμη από τις πρώτες τους υπανάπτυκτες μορφές ήδη από το 1905 αυτόν τον χαρακτήρα: *είναι αντικυβέρνηση*. Ενώ άλλα όργανα της ταξικής πάλης προσαρμόζονται τακτικά, και σε μια εποχή όπου η κυριαρχία της αστικής τάξης είναι αδιαμφισβήτητη, δηλαδή κάτω από αυτές τις συνθήκες μπορούν να δουλεύουν επαναστατικά, είναι στη φύση του εργατικού συμβουλίου να βρίσκεται με την κρατική εξουσία σε μια σχέση διπλής κυριαρχίας που την ανταγωνίζεται.», György Lukács, *Η σκέψη του Λένιν*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1990, σ. 77. Για μια εκτενέστερη ανάλυση του όρου *δυαδική εξουσία* εντός της λενινιστικής πολιτικής σκέψης, παράδοσης και πρακτικής βλ. Eckard Bolsinger, *The autonomy of...*, ό.π., σ. 71-74.

97 Παναγιώτης Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, Θεμέλιο, 1997, σ. 175.

98 *Αυτ.*, σ. 273.

99 *Αυτ.*, σ. 276-277.

[τ]ο ζήτημα του πολέμου, όπως και κάθε άλλο ζήτημα, τίθεται μέσα στη συνάφεια μιας συλλογιστικής περιστρεφόμενης αδιάκοπα και αποκλειστικά γύρω από το κεντρικό πολιτικό πρόβλημα, το πρόβλημα της κατάκτησης και διατήρησης της εξουσίας· και τίθεται συγκεκριμένα, δηλαδή από τη σκοπιά ενός συγκεκριμένου πολιτικού υποκειμένου, του λεγόμενου “προλεταριάτου” (ο Λένιν κάνει την έννοια αυτή ακόμα πιο συγκεκριμένη, όταν την υποκαθιστά με το “κόμμα”), το οποίο θα χρησιμοποιήσει τη δική του πολεμολογία για να πετύχει τους δικούς του πολεμικούς-πολιτικούς σκοπούς.¹⁰⁰

Εφόσον όμως η έννοια του πολέμου θεωρείται ήδη εντός των μαρξικών θεωρητικών συμφραζομένων ως εγγενές χαρακτηριστικό των ταξικών κοινωνιών, το αμιγώς νέο στοιχείο που κομίζει ο Lenin στην μαρξική επαναστατική θεωρία και πολιτική σκέψη έγκειται στην εισαγωγή της έννοιας του αγώνα, η οποία αποτελεί, σύμφωνα με τον Κονδύλη, την κεντρική έννοια της λενινιστικής σκέψης καθώς και τον ουσιαστικό τρόπο της λειτουργίας της, τον εννοιολογικό πυρήνα γύρω από τον οποίο συναρθρώνονται οι έννοιες του πολέμου και της πολιτικής, που εν προκειμένω μας απασχολούν.¹⁰¹ Η έννοια του αγώνα εντός του πλαισίου της λενινιστικής σκέψης υπερβαίνει την αυστηρώς εννοούμενη κατάσταση μιας οργανωμένης ένοπλης αντιπαράθεσης και αντιστοιχεί στην ευρύτερη κατηγορία της σύγκρουσης, στην οποία ανάγονται εξ υπαρχής η πολιτική και ο πόλεμος.

Ιδωμένη υπό το πρίσμα της έννοιας του αγώνα, η πολιτική εντός του γίνεσθαι της σκέψης του Lenin εννοιολογείται σαφώς ως ένα αμιγώς συγκρουσιακό πεδίο, ως ένας διαρκής αγώνας με ποικίλες εντάσεις και μορφές, μια εκ των οποίων είναι και ο πόλεμος.¹⁰² Όπως emphaticά σημειώνει σχετικά ο Κονδύλης, «[α]κριβώς επειδή για τον Λένιν κοινή ουσία τους είναι ο αγώνας, συλλαμβάνει [...] τον πόλεμο και την πολιτική ως αδιαχώριστη ενότητα.»¹⁰³ Προσυπογράφοντας την παραπάνω ερμηνεία όσον αφορά τη δομή της λενινιστικής σκέψης σχετικά με το ζήτημα της συνάρθρωσης πολέμου και πολιτικής, καθίσταται στο σημείο αυτό εμφανής, κατά τη γνώμη μου, η συνάφεια ανάμεσα στον τρόπο που Schmitt και Lenin πραγματεύονται και εννοιολογούν το πολιτικό στοιχείο. Και

100 Αυτ., σ. 276.

101 Αυτ., σ. 275.

102 Αυτ., σ. 277.

103 Αυτ., σ. 278.

οι δύο πολιτικοί στοχαστές διατηρούν μια πολεμική έποψη του πεδίου της πολιτικής, ως του κατεξοχήν πεδίου αντιπαράθεσης και σύγκρουσης, η ένταση των οποίων δύναται να κλιμακωθεί ως το επίπεδο του πολέμου. Από τη μία πλευρά ο Schmitt προβαίνει σε μια αμιγώς πολεμική εννοιολόγηση του πολιτικού πεδίου προσδιορίζοντας ως την πεμπτούσια και το καθοριστικό κριτήριο της έννοιας του πολιτικού την κατάταξη των ανθρώπων σε αντίπαλα στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών – τα οποία όπως ήδη διαπιστώσαμε αντιλαμβάνεται κατ' ουσίαν, όχι ως ασαφείς ομαδοποιήσεις, αλλά ως κοινωνικές τάξεις και μάλιστα με την μαρξιστική έννοια του όρου *τάξη* – ενώ από την άλλη πλευρά ο Lenin, αντιλαμβανόμενος ως μαρξιστής τον πόλεμο ως εγγενές, δομικό στοιχείο των ταξικών κοινωνιών, θεωρεί τις έννοιες της πολιτικής και του πολέμου ως εντελώς αδιαχώριστες, τοποθετώντας μάλιστα την όλη προβληματική περί συνάρθρωσης πολιτικής και πολέμου σαφώς εντός των φιλοσοφικο-ιστορικών και πολιτικών συμφραζομένων της εν δυνάμει ένοπλης, πολεμικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στα δύο καθοριστικά στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών,¹⁰⁴ ήτοι το στρατόπεδο της επανάστασης και της αντεπανάστασης, του προλεταριάτου και του κόμματος της εργατικής τάξης από τη μια και της αστικής τάξης και του κράτους από την άλλη.

iii. Η προτεραιότητα του πολιτικού

Στο ζήτημα της συνάφειας των δύο στοχαστών αναφορικά με την έννοια του πολιτικού αξίζει να σταθούμε επιπλέον για δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος, θεωρώντας ήδη δεδομένο τον προσδιορισμό του Schmitt ως κατεξοχήν πολιτικού στοχαστή – διαπίστωση που φαντάζει εύλογη αν κανείς αναλογιστεί, μεταξύ άλλων, το ειδικό βάρος και την βαθιά επιδραστικότητα ως προς την σύγχρονη θεωρία και πολιτική φιλοσοφία της έννοιας του πολιτικού, την οποία ο ίδιος εισήγαγε – έχει να κάνει με το ότι οφείλουμε να αναδείξουμε την άποψη που έχει κατατεθεί στη σχετική βιβλιογραφία, πως είναι η σκέψη του Lenin και τα όσα αυτή προσέθεσε στη μαρξική εργασία που κομίζουν στον μαρξισμό και την επαναστατική θεωρία την αμιγώς πολιτική τους διάσταση.

¹⁰⁴ Θεωρώ τρόπον τινά αποκαλυπτική – αν μη τι άλλο σε ό,τι έχει να κάνει με την σχετική άποψη του σπουδαίου Έλληνα διανοητή περί μιας ορισμένης επαφής ανάμεσα στους δύο στοχαστές που εδώ μας απασχολούν – όσον αφορά στο ζήτημα της συνάφειας Schmitt και Lenin, την αναφορά του Κονδύλη στο πλαίσιο των αναλύσεών του περί του Ρώσου επαναστάτη στο σμιτιανό σχήμα Φίλος-Εχθρός. Αυτ., σ. 276.

Πιο συγκεκριμένα, η αλλαγή προσανατολισμού που συντελείται με την θεωρητική – και κατ’ επέκταση πρακτική – εργασία του Lenin μέσω της εστίασης στη σφαίρα του πολιτικού, συνιστά κατάφαση από πλευράς του ως προς την σχετική αυτονομία του πολιτικού πεδίου από το οικονομικό και επισφραγίζει την σκέψη του Ρώσου επαναστάτη ως αμιγώς πολιτική.¹⁰⁵ Ο Lenin, εννοιολογώντας, όπως έχουμε ήδη δει, το πολιτικό πεδίο ως κατεξοχήν συγκρουσιακό, ως πεδίο αντιπαράθεσης και αγώνα και επομένως ως πεδίο άμεσα συνυφασμένο με την επιβολή διά της ισχύος και της βίας, διακρίνει την οικονομική εξουσία – την τάξη δηλαδή που κατέχει τα μέσα παραγωγής – από την πολιτική εξουσία – ήτοι την (πολιτική) τάξη που έχει προνομιακή πρόσβαση στους μηχανισμούς και τα μέσα της βίαιης επιβολής – θεωρώντας μάλιστα τις δύο διακριτές μορφές εξουσίας, πέρα από εξίσου σημαντικές, έν τι μέρω αυτόνομες και πάντως μη αναγώγιμες τη μία στην άλλη.¹⁰⁶ Η διάκριση των δύο εξουσιών από την πλευρά του Lenin γίνεται προκειμένου να τοποθετηθεί στο κέντρο του θεωρητικού του φακού η πολιτική εξουσία – με την προνομιακή της πρόσβαση στον κρατικό μηχανισμό και επομένως με το μονοπώλιο της δυνατότητας για βίαιη επιβολή – ως διακριτή μορφή δίπλα στην οικονομική εξουσία, που κατέχει το σύνολο των μέσων παραγωγής, διαπιστώνοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο ότι και οι δύο αυτές διακριτές ελίτ δύνανται να παράγουν και να αναπαράγουν ταξικούς διαχωρισμούς, φυσικά διατηρώντας τη θέση του καταπιεστή εντός του εκάστοτε ιστορικά προσδιορισμένου τρόπου κοινωνικής οργάνωσης.¹⁰⁷

Μεταφέροντας την εστίαση από το ζήτημα του καταμερισμού εργασίας και της κατοχής των μέσων παραγωγής εντός του εκάστοτε κοινωνικού σχηματισμού – ζήτημα το οποίο εισηγήθηκαν στην εργασία τους οι Marx (1818-1883) και Engels (1820-1895) – στο ζήτημα της πρόσβασης και της κατοχής των μέσων και των μηχανισμών της βίαιης επιβολής, ο Lenin προσδίδει στη μαρξική θεωρία της διαδοχής των διαφόρων, ιστορικά προσδιορισμένων σταδίων ταξικής καταπίεσης και επιβολής μια ιδιαίτερη, πολιτικού είδους γείωση. Οι Marx και Engels κατάφεραν να συλλάβουν θεωρητικά ιστορικές περιόδους προσδιοριζόμενες ως τέτοιες από το στάδιο των συναφών παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων που επικρατούν εντός των κοινωνικών σχηματισμών, οι οποίες επικαθορίζουν και διαμορφώνουν την εκάστοτε άρχουσα τάξη, όπως αυτή προκύπτει μέσα

105 Bolsinger, *The autonomy of...*, ό.π., σ. xiv.

106 Αυτ., σ. 65.

107 Αυτ.

από τη σχετική της θέση εντός του προτσές της συνολικής κοινωνικής παραγωγής ως η τάξη που κατέχει κατ' αποκλειστικότητα τα μέσα παραγωγής. Η ιδιαίτερη συμβολή του Ρώσου κομμουνιστή ηγέτη έγκειται εν προκειμένω στο γεγονός ότι ο ίδιος προτεραιοποιεί το ζήτημα του καταμερισμού της πολιτικής ισχύος εντός της εκάστοτε κοινωνίας, το ζήτημα δηλαδή της πρόσβασης στους μηχανισμούς και τα μέσα της βίαιης επιβολής που καθορίζουν τη δομή και τις μορφές της πολιτικής κυριαρχίας. Τοποθετώντας, όπως είδαμε, στο επίκεντρο της σκέψης του την έννοια του αγώνα, ο Lenin εντοπίζει την πραγματική εξουσία της εκάστοτε τάξης στη σχετική της θέση εντός της πολιτικής αρένας, εντός του αδιάκοπου ταξικού αγώνα που διεξάγεται κατ' ουσίαν ως πολιτικός αγώνας καθώς και στη δυνατότητα που η ίδια (πολιτική) τάξη έχει να διατηρεί μια προνομιακή πρόσβαση στους μηχανισμούς και τα μέσα άσκησης βίας, στον πυρήνα δηλαδή του συστήματος της πολιτικής κυριαρχίας, όπως ο ίδιος ο Lenin την αντιλαμβάνεται, μετασχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας σε μια αμιγώς πολιτική θεωρία.¹⁰⁸

Η παραπάνω θεωρητική σκοπιά άλλωστε τοποθετείται στον πυρήνα της λενινιστικής έποψης για την προλεταριακή επανάσταση, καθώς το προλεταριάτο δύναται να αναλάβει και να φέρει εις πέρας τη φιλοσοφικο-ιστορική του αποστολή – να οδηγήσει δηλαδή την ανθρωπότητα στην εποχή του κομμουνισμού και την οικοδόμηση της αταξικής κοινωνίας – όχι εξαιτίας της θέσης του εντός της συνάφειας της οικονομικής σφαίρας και του προτσές της παραγωγής, αλλά διαμέσου μιας αμιγώς πολιτικής κίνησης, ήτοι της επαναστατικής, βίαιης κατάληψης της πολιτικής εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού από το ένοπλο προλεταριάτο και το κόμμα της εργατικής τάξης.¹⁰⁹ Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, όπως άλλωστε καθίσταται σαφές από το έργο του Lenin του 1902 με τίτλο *Τι να κάνουμε – Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, ο ηγέτης του κόμματος των μπολσεβίκων θεωρεί ότι η επαναστατική συνείδηση του προλεταριάτου, η οποία καθίσταται απαραίτητη προκειμένου το τελευταίο να συγκροτηθεί ως συλλογικό, επαναστατικό υποκείμενο με πλήρη επίγνωση της φιλοσοφικο-ιστορικής του αποστολής και με σαφή πολιτική στόχευση, μπορεί να κατακτηθεί ουσιαστικά μόνο εφόσον η συντεχνιακή λογική των οικονομικών αιτημάτων της εργατικής τάξης *πολιτικοποιηθεί* και οξυνθεί, υπερβαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το επίπεδο ενός οικονομικού αγώνα,

108 Αυτ., σ. 67.

109 Αυτ., σ. 65.

προκειμένου να προετοιμαστεί το έδαφος ώστε να δοθεί ο κατεξοχήν πολιτικός αγώνας για την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας.¹¹⁰ Συγκεκριμένα αυτό το σημείο της πολιτικής θεωρίας του Lenin είναι δυνατόν, κατά τη γνώμη μου, να εντοπίσουμε να επιβεβαιώνεται ως προς την ορθότητά του από τον Schmitt σε μια αποστροφή, στην οποία ήδη σταθήκαμε προηγουμένως, από το ίδιο το κείμενο της *Έννοιας του Πολιτικού*:

[Ε]πίσης μια “τάξη”, με το μαρξιστικό νόημα της λέξης, παύει να είναι κάτι το καθαρά οικονομικό και γίνεται ένα πολιτικό μέγεθος, όταν φθάσει σε αυτό το αποφασιστικό σημείο, δηλαδή όταν πάρει στα σοβαρά τον ταξικό “αγώνα” και μεταχειρίζεται τον ταξικό Εχθρό ως πραγματικό Εχθρό και τον καταπολεμά είτε ως κράτος εναντίον κράτους είτε στον εμφύλιο πόλεμο εντός του κράτους.¹¹¹

Η εν λόγω δε όξυνση και πολιτικοποίηση της συνείδησης της εργατικής τάξης μπορούσε, σύμφωνα με τον Lenin, να προέλθει και να επιτευχθεί όχι μόνο από την έκφανση της ταξικής πάλης που λάμβανε χώρα αυστηρά οριοθετημένη εντός της οικονομικής σφαίρας, αλλά και από κάθε είδους κοινωνική πρακτική προερχόμενη από όλο το φάσμα της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής.¹¹² Υπέρ του σημείου αυτού φαίνεται, κατά την άποψή μου, να καταφάσκει εκ νέου, τρόπον τινά, ο Schmitt στην *Έννοια του Πολιτικού*, όπου το πολιτικό δεν εννοιολογείται ως μέγεθος που έχει το δικό του περιεχόμενο, παρά ορίζεται ουσιαστικά στη βάση του καθοριστικού του κριτηρίου, της δυνατότητας δηλαδή της κατάταξης των ανθρώπων σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών,¹¹³ και συγκεκριμένα διαβάζουμε:

Το Πολιτικόν μπορεί να πάρει τη δύναμή του από τις πιο διαφορετικές περιοχές της ανθρώπινης ζωής, από θρησκευτικές, οικονομικές, ηθικές και άλλες αντιθέσεις· δεν χαρακτηρίζει μια δική του περιοχή, αλλά μόνο το

110 Oliver Harrison, *Revolutionary subjectivity in post-marxist thought – Laclau, Negri, Badiou*, Rethinking Political and International Theory, Nottingham Trent University, 2014, σ. 32.

111 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 78.

112 Harrison, *Revolutionary subjectivity...*, ό.π., σ. 33.

113 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 60.

βαθμό έντασης μιας σύνδεσης ή αποσύνδεσης ανθρώπων, των οποίων τα κίνητρα μπορεί να είναι θρησκευτικού, εθνικού [...], οικονομικού ή άλλου είδους και έχουν ως αποτέλεσμα σε διαφορετικές εποχές διαφορετικές συνενώσεις και διαχωρισμούς.¹¹⁴

Ο δεύτερος λόγος που αξίζει να σταθούμε στο ζήτημα της συνάφειας των δύο στοχαστών όσον αφορά στην έννοια του πολιτικού, έγκειται στο γεγονός ότι η αμιγώς πολιτική διάσταση της σκέψης τόσο του Schmitt όσο και του Lenin αποτελεί – για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικό τρόπο σε κάθε περίπτωση – το ερμηνευτικό εργαλείο, το θεωρητικό πρίσμα μέσα από το οποίο θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε το ζήτημα της έννοιας του κράτους και των αντιφάσεων που τυχόν ανακύπτουν εντός των συναφών αναλύσεων τους. Όπως έχουμε ήδη δει, στην πραγματεία του για την έννοια του πολιτικού ο Schmitt, ήδη από την πρώτη πρόταση του κειμένου του, αντιδιαστέλλει την έννοια του πολιτικού προς την έννοια του κράτους, προσπαθώντας σαφώς να συλλάβει και να εννοιολογήσει το πολιτικό ως αυτόνομο μέγεθος, ανεξάρτητο από άλλες θεωρητικές κατηγορίες και ιστορικές μορφές.

Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση του Lenin, η πολεμική εννοιολόγηση από πλευράς του του πολιτικού πεδίου, ως το πεδίο όπου πόλεμος και πολιτική συνυφαίνονται υπό το βάρος των άγριων αντιθέσεων και αντιφάσεων των εκάστοτε ταξικών κοινωνιών, αποτελεί τον θεωρητικό καμβά πάνω στον οποίο φιλοτεχνείται η φιλοσοφικο-ιστορική πρόβλεψη του τέλους των πολέμων¹¹⁵ και επομένως του τέλους της πολιτικής μέσω της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης, της έλευσης του κομμουνισμού και της μετάβασης στη νέα εποχή της ανθρωπότητας. Σχηματικά, εντός της μαρξιστικής πολιτικοφιλοσοφικής παράδοσης, η πορεία της ανθρωπότητας ως εδώ θεωρείται ως η προϊστορία των ανθρώπινων κοινωνιών, η οποία μέσω των διάφορων μορφών ταξικής κυριαρχίας και καταπίεσης τίθεται σε κίνηση είτε προς μια προοδευτική, είτε προς μια αντιδραστική κατεύθυνση μέσα από τις φάσεις, τις εντάσεις και τις υφέσεις, της ταξικής πάλης· το πεδίο του πολιτικού, επομένως, ήτοι ο πολιτικός αγώνας της εργατικής τάξης προς την κατάκτηση της εξουσίας και η δικτατορία του προλεταριάτου, αποτελούν το όχημα με το οποίο η ανθρωπότητα θα κάνει το επαναστατικό άλμα προς τα εμπρός, προς

114 Αυτ., σ. 79.

115 Κονδύλης, *Θεωρία του...*, ό.π., σ. 286-287.

την αταξική κοινωνία, όπου πια η πολιτική δεν θα προκύπτει ως δραστηριότητα ή ως πεδίο, ελλείψει βεβαίως των ταξικών αντιθέσεων. Παρατηρούμε ότι σε αυτό το εσχατολογικό πολιτικοφιλοσοφικό σχήμα, το πεδίο του πολιτικού ως κατεξοχήν ανταγωνιστικό, συγκρουσιακό πεδίο, αποτελεί το μονοπάτι μέσα από το οποίο η ανθρωπότητα θα οδηγηθεί στην κατάργηση ακριβώς του ίδιου του πεδίου της πολιτικής, καθώς και ότι η απόλυτη, ανελέητη και αναπόφευκτη αντιπαράθεση της αστικής τάξης και του προλεταριάτου, ήτοι ο παγκόσμιος, εμφύλιος, ταξικός πόλεμος, θεωρείται ως ο τελευταίος πόλεμος της ανθρωπότητας. Η άρρητη προκείμενη του παραπάνω σχήματος, η προϋπόθεση για την υπέρβαση της πολιτικής και τη μετάβαση από τη διακυβέρνηση των ανθρώπων στη διαχείριση των πραγμάτων, είναι η υπέρβαση της πλέον καθοριστικής πολιτικής οντότητας: του κράτους. Στο σημείο αυτό γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι τόσο ο Schmitt, όσο και ο Lenin, εντός της πολιτικής φιλοσοφίας και τρόπον τινά στο επίκεντρο των πολιτικών θεωριών τους τοποθετούν – ασφαλώς με ξεχωριστές θεωρητικές αφετηρίες και με εντελώς διαφορετική φιλοσοφική και πολιτική στόχευση – το ζήτημα της θεωρητικής υπέρβασης του ορίζοντα του κράτους. Αυτό το τελευταίο – πλην όμως σημαντικότερο για τα ενδιαφέροντα της κείμενης εργασίας – σημείο επαφής των δύο στοχαστών θα μας απασχολήσει στα κεφάλαια που ακολουθούν, στα οποία θα επιχειρήσουμε να υπεισέλθουμε στις συναφείς του ζητήματος του κράτους αναλύσεις των δύο στοχαστών, με σκοπό να εντοπίσουμε τις αντιφάσεις στις οποίες αυτοί προσκρούουν.

Μέρος Β: Κράτος

1. Κράτος και Schmitt – Η έννοια του πολιτικού, το κράτος, αντινομία και υπερβατικότητα

ι. Η κρίση του μεσοπολέμου, το κλασικό κράτος, το ολικό κράτος

Προκειμένου να καταφέρουμε να προσεγγίσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Schmitt πραγματεύεται το ζήτημα του κράτους και κατ' επέκταση να επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τυχόν αντιφάσεις και προβλήματα που ανακύπτουν συναφώς, οφείλουμε να οριοθετήσουμε την προσέγγισή μας σε δύο επίπεδα: αφενός θα πρέπει, εντάσσοντας το ζήτημα του κράτους στο εννοιολογικό πλαίσιο της πολιτικής, φιλοσοφικής και δικαϊκής σκέψης του Schmitt, να εντοπίσουμε με ευκρίνεια τις εννοιολογικές συντεταγμένες εντός των οποίων το όλο ζήτημα τίθεται υπό διερεύνηση και επεξεργασία, καθώς και να αναζητήσουμε κριτήρια εντός της θεωρητικής και εννοιολογικής σκευής που κομίζει ο Γερμανός διανοητής προκειμένου να αναδείξουμε τυχόν αντιφάσεις, επιχειρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια εμμενή κριτική στο συγκεκριμένο σημείο της σκέψης του. Αφετέρου, οφείλουμε να διασφαλίσουμε ότι σε καμία περίπτωση δεν διαλάβει της προσοχής μας ο τρόπος με τον οποίο η σμιτιανή θεματική που αφορά στο κράτος εντάσσεται στο ιστορικό της συγκείμενο – ήτοι στην περίοδο του μεσοπολέμου – καθώς, όπως έχει αποτυπωθεί πολλαχώς στην σχετική βιβλιογραφία, το συνολικό, τεταμένο πολιτικό κλίμα του μεσοπολέμου με τις πολλαπλές προκλήσεις που έθετε στο προσκήνιο, τόσο για την πολιτική θεωρία όσο και για την πολιτική πρακτική, αποτέλεσε παράγοντα που καθόρισε την θεωρητική παραγωγή του Schmitt σε αυτή τη φάση της σκέψης του.

Η όλη προβληματική περί κράτους τοποθετείται στο επίκεντρο της συνολικής εργασίας του Schmitt του μεσοπολέμου και όχι μόνον εκείνης της περιόδου, καθώς όπως υποστηρίζει ο Renato Cristi στο βιβλίο του *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism* –

Strong State, Free Economy (University of Wales Press, 1998), ολόκληρη η θεωρητική παραγωγή του Schmitt σημαδεύεται από την επιλογή μιας στρατηγικής που στόχο έχει μια ριζοσπαστική υπεράσπιση του κράτους.¹¹⁶ Ο Γερμανός θεωρητικός, παραμένοντας πιστός στην πολιτικοφιλοσοφική παράδοση των αντεπαναστατών, συντηρητικών στοχαστών του 18^{ου} αιώνα, όπως ο de Maistre (1753-1821) και ο Burke (1729-1797), ευθυγραμμίζει την θεωρητική του στρατηγική με τον ορίζοντα της υπεράσπισης του γερμανικού κράτους απέναντι στον φόβο της ανατροπής, μετά την αποτυχημένη γερμανική επανάσταση του 1918.¹¹⁷ Πρόθεσή του αποτελεί το να προβεί σε μια ερμηνεία του συντάγματος της Βαϊμάρης που θα του επιτρέψει να θωρακίσει φιλοσοφικο-δικαϊκά ένα ισχυρό, αυταρχικό κράτος.¹¹⁸ Η θεωρητική αποστολή που αναλαμβάνει ο Schmitt του μεσοπολέμου συνίσταται κατ' ουσίαν στην επανανοηματοδότηση και επανεπικύρωση νομικοπολιτικών κατηγοριών όπως η κυριαρχία, η απολυταρχική εξουσία, η δικτατορία, προκειμένου να διαμορφωθεί το θεωρητικό και νομικό έδαφος πάνω στο οποίο το κράτος του μεσοπολέμου θα ενισχυθεί και βασικά θα διασωθεί.¹¹⁹ Το αίτημα για ένα ισχυρό κράτος αποτελεί το νήμα που διατρέχει την θεωρητική παραγωγή του Schmitt του μεσοπολέμου.¹²⁰ Απέναντι σε τι όμως θεωρεί ο Schmitt ότι οφείλει να υπερασπιστεί το κράτος; Και ποια ακριβώς είναι τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της κρατικής μορφής που ο Schmitt υπερασπίζεται;

Προκειμένου να επιχειρήσουμε να δώσουμε μια απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα, οφείλουμε αρχικά να λάβουμε υπόψιν μας τον τρόπο με τον οποίο ο Schmitt αναγιγνώσκει την ευρύτερη πολιτική συνθήκη της νεωτερικότητας και της κρατικής μορφής που προκύπτει εντός της. Ο Schmitt θεωρεί ότι το κλασικό ευρωπαϊκό κράτος, όπως αυτό αναδόθηκε μετά την λήξη των θρησκευτικών πολέμων και τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) και όπως αυτό συγκροτήθηκε ως η ιστορική και πολιτική οντότητα που θεμελίωσε το *jus publicum europaeum*¹²¹ κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, παύει πια, από τις

116 Cristi, *Carl Schmitt and...*, ό.π., σ. 4.

117 Αυτ., σ. 3

118 Αυτ., σ. 27

119 Αυτ., σ. 63

120 Αυτ., σ. 74

121 Το *jus publicum europaeum*, το ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο που εγκαινιάζεται το 1648 με τη συνθήκη της Βεσφαλίας και σηματοδοτεί τη λήξη του αιματηρού, εξολοθρευτικού, θρησκευτικού Τριακονταετή πολέμου που έλαβε χώρα εντός ευρωπαϊκού εδάφους, εισάγει μια νέα αντίληψη του πολέμου, σύμφωνα με την οποία ο πόλεμος δεν νοείται πια ως δίκαιος, απόλυτος πόλεμος που διεξάγεται εν ονόματι ενός αποκαλυπτικού πιστεύω, αλλά ως νόμιμος, κατά νόμον πόλεμος, την ίδια στιγμή που κάθε κράτος αναγνωρίζεται ως κυρίαρχο, ως *persona moralis* και ο κάθε κυρίαρχος αναγνωρίζεται ως φορέας δικαίου. Για μια λεπτομερέστερη ανάλυση της έννοιας του *jus publicum europaeum* εντός των θεωρητικών συμφραζομένων της σμιτιανής σκέψης βλ. το δοκίμιο *Νέος Νόμος της γης; Η διεθνής τάξη και οι*

αρχές του 20^{ου}, να υπάρχει.¹²² Εντοπίζοντας ως αφετηριακό σημείο της παρακμής του κλασικού κράτους το έτος 1848 των ευρωπαϊκών επαναστάσεων, που σηματοδοτούν την έναρξη της πορείας προς το νεωτερικό κράτος της μαζικής δημοκρατίας,¹²³ ο Schmitt σημειώνει πως κατά την περίοδο του μεσοπολέμου το κράτος που «[...]είτε (όπως τον 18^ο αιώνα) δεν αναγνώριζε καμία “κοινωνία” ως αντίπαλο είτε τουλάχιστον (όπως στη Γερμανία κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα) στεκόταν ως σταθερή και διακριτή εξουσία πάνω από την κοινωνία»¹²⁴ έχει πάψει να υφίσταται. Προβαίνοντας σε μια συγκεκριμένη ανάλυση της σχέσης κράτους και κοινωνίας στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, ο Schmitt συνάγει ότι το γερμανικό κράτος του μεσοπολέμου είναι ολικό κράτος [totalstaat] εξαιτίας της εγγενούς αδυναμίας του, υπό την έννοια ότι εξαναγκάζεται, προκειμένου να ικανοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερα αντικρουόμενα, κοινωνικά συμφέροντα, να παρεμβαίνει σε πλείστα όσα κοινωνικά πεδία, όπως αυτό της θρησκείας ή της οικονομίας, πολιτικοποιώντας τα και κατ’ αυτόν τον τρόπο απεμπολώντας την αυτονομία του ως πολιτικού μεγέθους, καθώς πέρα από το κράτος αποκτούν πια πολιτική υπόσταση και άλλες, μέχρι πρότινος αμιγώς κοινωνικές σφαίρες.¹²⁵ Η νεωτερική συνθήκη θεωρείται από τον Schmitt ως η συνθήκη κατά την οποία «[...]κράτος και κοινωνία διεισδύουν το ένα στο άλλο, όλα τα μέχρι τώρα κρατικά ζητήματα γίνονται κοινωνικά και όλα τα μέχρι τώρα “μόνο” κοινωνικά ζητήματα γίνονται κρατικά, όπως αυτό συμβαίνει κάποτε αναγκαστικά σε μια δημοκρατικά οργανωμένη κοινότητα.»¹²⁶ Είναι ακριβώς αυτή η διαδικασία της αλληλοδιείσδυσης κράτους και κοινωνίας που ο Schmitt αντιμετωπίζει ως εχθρική και είναι ακριβώς αυτή η συνθήκη, όπως μάλιστα διαμορφώνεται κατά τα ταραγμένα χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, που τον ωθεί να αντιπαραθέσει απέναντι στο ασθενές ολικό κράτος της Βαϊμάρης το φασιστικό κράτος της Ιταλίας και την ΕΣΣΔ, τα οποία ο Γερμανός διανοητής θεωρεί ως ισχυρά ολικά κράτη. Η διαφορά ανάμεσα στο ασθενές και το ισχυρό ολικό κράτος της περιόδου του μεσοπολέμου έγκειται στο ότι το τελευταίο παρεμβαίνει μεν και αυτό σε διάφορα κοινωνικά πεδία, ενδίδοντας έτσι στην αλληλοδιείσδυση κράτους και κοινωνίας, όμως προβαίνει στην εν λόγω παρέμβαση με έναν αυταρχικό τρόπο

επικαιρότητες του Carl Schmitt, στο Ανανάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π.

122 Carl Schmitt, *Roman Catholicism and Political Form*, μτφρ. και επιμ. G. L. Ulmen, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 1996, σ. x.

123 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 55.

124 *Αυτ.*, σ. 52.

125 *Αυτ.*, σ. 28-31.

126 *Αυτ.*, σ. 52.

προκειμένου να επιτύχει τις απαραίτητες ουδετεροποιήσεις των εκάστοτε σφαιρών του κοινωνικού πεδίου που επιχειρούν να καταστήσουν την πολιτική κυριαρχία αντικείμενο διαπραγμάτευσης, επιδιώκοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να διατηρήσει για τον εαυτό ως αποκλειστικό προνόμιο την πρόσβαση στο πολιτικό πεδίο. Αυτό που αξίζει συναφώς να συγκρατηθεί είναι το ότι ο Schmitt καταλήγει πως ούτε το ισχυρό ολικό κράτος καταφέρνει τελικά να ανακόψει την κατάρρευση του κλασικού διαχωρισμού κράτους και κοινωνίας του *jus publicum europaeum*, το οποίο συμπαρασύρεται ανεπιστρεπτί από την νεωτερική συνθήκη της μεσοπολεμικής περιόδου.¹²⁷

Θεωρώντας πως η ταυτότητα του λαού που απαιτεί η σύγχρονη δημοκρατία, προκειμένου αυτή να συγκροτηθεί ως τέτοια, μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω μιας αμιγώς πολιτικής, αποφασιστικής κίνησης που συνίσταται στη διαδικασία της – εν ανάγκη βίαιης – ομογενοποίησης του εκάστοτε λαού, ο Schmitt εντοπίζει μια ασυμβατότητα ανάμεσα στην τυπική ισότητα που πρεσβεύει ο φιλελευθερισμός και την ουσιαστική, πολιτική ισότητα που απαιτεί η δημοκρατία.¹²⁸ Ασκώντας δριμεία κριτική στο φιλελεύθερο, ολικό από αδυναμία κράτος επί τη βάσει της εν λόγω ασυμβατότητας φιλελευθερισμού και δημοκρατίας, ο Schmitt διαγιγνώσκει την κρίση της μαζικής δημοκρατίας της περιόδου του μεσοπολέμου.¹²⁹ Και είναι ακριβώς η εν λόγω διάγνωση που τον ωθεί περαιτέρω, όπως σημειώνει συναφώς ο Enzo Traverso, να αντλήσει από το έδαφος της κρίσης του μεσοπολέμου τα στοιχεία που συνθέτουν την πολιτική του θεολογία, με τα οποία επιχειρεί να επαναφέρει στο θεωρητικό και πολιτικό προσκήνιο τις πολιτικοφιλοσοφικές παραδοχές υποβάθρου της εποχής του απολυταρχισμού, στην εκκοσμικευμένη τους πια εκδοχή, ούτως ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στην ιδιαιτερότητα του πολιτικού κλίματος, όπως αυτό διαμορφώνεται εντός της νεωτερικής συνθήκης.¹³⁰

Η αντικατάσταση της μοναρχικής εξουσίας από τη δημοκρατική νομιμότητα που συνετελέστη σταδιακά από το 1848 και έπειτα, θέτει σε κίνδυνο, κατά τον Schmitt, την πολιτική ενότητα που παραδοσιακά εγγυάτο το κλασικό, ευρωπαϊκό κράτος.¹³¹ Η προβληματική σύζευξη φιλελευθερισμού και δημοκρατίας όχι απλώς απομακρύνει το κράτος από τον ρόλο του εγγυητή της πολιτικής ενότητας, αλλά επιπλέον όσον αφορά στην

127 Jean-François Kervégan, *Carl Schmitt and 'World Unity'*, σ. 57, στον συλλογικό τόμο *The Challenge of...*, ό.π., σ. 54-74.

128 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 33.

129 Αυτ.

130 Traverso, *Fire and Blood...*, ό.π., σ. 91.

131 Cristi, *Carl Schmitt and...*, ό.π., σ. 81.

παραδοσιακή, κλασική θεώρηση του κράτους ως την ύψιστη οργανωτική μορφή που συνέχει την πολιτική κοινότητα, η μαζική δημοκρατία της περιόδου του μεσοπολέμου σηματοδοτεί τον θάνατό του.¹³² Μέσω της ανασυγκρότησης των βασικών σημείων της θεωρητικής παραγωγής του Schmitt του μεσοπολέμου που έχει ως εδώ επιχειρηθεί, προκύπτει ως μείζον, κατά τη μεσοπολεμική φάση της σκέψης του Γερμανού διανοητή, το ζήτημα «της πολιτείας ως αξίας υπό διακινδύνευση»,¹³³ καθώς και κατ' επέκταση η ανάγκη για «εξέταση των δυνατοτήτων διαφύλαξής της [πολιτείας] μέσω του θεσμικά κατοχυρωμένου πράττειν.»¹³⁴ Το ασθενές ολικό κράτος του μεσοπολέμου που αντικαθιστά το κλασικό, ευρωπαϊκό κράτος των προηγούμενων αιώνων στερείται, κατά τον Schmitt, ουσιαστικής ηθικής νομιμοποίησης,¹³⁵ καθώς το σύγχρονο παρεμβατικό κράτος, ένα κράτος «[...]ελέγχων, ρυθμίσεων και αναδιανομών που αναπαράγει την αταξία, την πολυκρατία και την διακινδύνευση μέσω της αρρύθμιστης σύγκρουσης των συμφερόντων των πλευρών, των κομμάτων και των μαζικών ενώσεων»,¹³⁶ τελεί πλέον σε αδιευκρίνιστη σχέση προς την πολιτική ενότητα του λαού.¹³⁷

Επιχειρώντας να συνοψίσουμε το ζήτημα του ιδιαίτερου ιστορικού πλαισίου του μεσοπολέμου, του τεταμένου πολιτικού κλίματος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης καθώς και του πώς η ευρύτερη πολιτικο-ιστορική συνθήκη της εποχής επηρέασε τη θεωρητική εργασία του Schmitt εκείνης της περιόδου, θα μπορούσαμε να πούμε το εξής: το φιλελεύθερο κράτος της νεωτερικότητας και της εποχής της μαζικής δημοκρατίας, που στη Γερμανία εμφανίζεται με τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, βασιζόμενο στην αρχή της ταυτότητας μέσω της ομογενοποίησης του λαού, θέτει τους όρους για την υπέρβαση του δυϊσμού που είχε εισαγάγει το κλασικό ευρωπαϊκό κράτος – τον σαφή διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας – και θεμελιώνει τόσο φιλοσοφικά, όσο και πολιτικά, την μορφή που ο Schmitt ονόμασε ολικό κράτος το οποίο, τουλάχιστον στην αδύναμη εκδοχή του, οδηγεί στην πολιτικοποίηση εν δυνάμει όλων των κοινωνικών πεδίων της αστικής κοινωνίας. Η θεωρητική και πολιτική αντιπαράθεση του Schmitt στην νέα αυτή συνθήκη προκύπτει από την άρνησή του να δεχθεί τη διάχυση του πολιτικού στη σφαίρα του κοινωνικού και αυτό

132 Αυτ.

133 Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Η αυταρχική θεωρία της πολιτικής και το πρόβλημα των αξιών (C. Schmitt)*, ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, εκδόσεις Θεμέλιο, τχ. 21, Μάιος 2003, σ. 139-155, σ. 144.

134 Αυτ.

135 Kervégan, *Carl Schmitt...*, ό.π., σ. 56.

136 Ψυχοπαίδης, *Η αυταρχική θεωρία...*, ό.π., σ. 149.

137 Αυτ.

διότι, κατά τη γνώμη μου, ο ίδιος θεωρεί ότι το κράτος οφείλει πάντοτε να διατηρεί την αυτονομία του και να αποτελεί τον μοναδικό φορέα και εκφραστή του πολιτικού. Πώς όμως είναι δυνατόν ο Schmitt, ο διανοητής που εισήγαγε στο επίπεδο της θεωρίας την έννοια του πολιτικού, θεωρούμενη μάλιστα κατ' αντιδιαστολή προς την έννοια του κράτους, να αποδέχεται το κράτος ως τον αποκλειστικό παράγοντα και φορέα του πολιτικού στοιχείου;

ii. Κράτος, πολιτικό, αντινομία

Αυτό που ως εδώ θα όφειλε να έχει καταδειχθεί επαρκώς είναι το ότι η ευρύτερη πολιτική συνθήκη του μεσοπολέμου και η κρίση – τουλάχιστον όπως ο Schmitt την διαγιγνώσκει – της μαζικής δημοκρατίας της εν λόγω εποχής, δίνουν την ώθηση στον Γερμανό στοχαστή ώστε να επιχειρήσει να συλλάβει την έννοια του πολιτικού ως αυτονομημένη από την ιστορική και θεωρητική μορφή του κράτους. Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ο Schmitt συνειδητοποιεί ότι η παρακμή του κλασικού κράτους είναι μη αναστρέψιμη, καθώς και ότι τα νέα πολιτικά υποκείμενα που αναδύονται με την έλευση της μαζικής δημοκρατίας δεν επιτρέπουν πια μια στενή, κρατικοκεντρική κατανόηση της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής.¹³⁸ Η εμβληματική, πρώτη πρόταση της Έννοιας του Πολιτικού,¹³⁹ εκτός από εξόχως εντυπωσιακή από άποψη συγγραφικού ύφους και μεστότητας νοήματος, είναι εξίσου κρυπτική, καθώς εδράζεται σε μian άρρητη πολιτικοφιλοσοφική και επιστημολογική παραδοχή: το κλασικό ευρωπαϊκό κράτος έχει πάψει πια να αποτελεί τον αδιαμφισβήτητο πυρήνα του πολιτικού σύμπαντος και, επομένως, η έννοια του πολιτικού οφείλει να αντιδιασταλεί προς αυτήν του κράτους, προκειμένου να μπορέσει να τεθεί υπό θεωρητική επεξεργασία και να αποτελέσει για την σύγχρονη πολιτική θεωρία ένα εννοιολογικό εργαλείο ικανό να ανταποκριθεί στη νεωτερική συνθήκη.¹⁴⁰

Το σημείο όμως στο οποίο οφείλουμε τώρα να σταθούμε, προκειμένου να είμαστε σε θέση να εμβαθύνουμε περαιτέρω στο ζήτημα της πραγμάτευσης του κράτους εντός των θεωρητικών συμφραζομένων της σμιτιανής σκέψης, είναι το εξής: η θεωρητική παραγωγή

138 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 156.

139 “Η έννοια του κράτους προϋποθέτει την έννοια του Πολιτικού.” Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 49.

140 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 103.

του Schmitt του μεσοπολέμου βρίθει αντινομιών, οι οποίες μάλιστα λόγω της στιλπνότητας της πέννας του και του απaráμιλλου στιλ του ως συγγραφέα, δύνανται συχνά να περνούν σχεδόν εντελώς απαρατήρητες.¹⁴¹ Ο λόγος που οφείλουμε να σταθούμε και να συγκρατήσουμε το στοιχείο αυτό, συνίσταται στο ότι ακριβώς μέσω του εντοπισμού και της ανάδειξης των αντινομιών σε ορισμένες από τις αναλύσεις εντός των μεζόνων έργων της μεσοπολεμικής περιόδου του Γερμανού διανοητή, θα επιχειρηθεί να καταδειχθεί η αποτυχία του Schmitt να εννοιολογήσει το πολιτικό ανεξάρτητα και πέρα από τον ορίζοντα του κράτους, όπως εξαγγέλλει ήδη στην πρώτη φράση του κειμένου της περίφημης *Έννοιας του Πολιτικού*. Οι εν λόγω αντινομίες, μάλιστα, κατά κανέναν τρόπο δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανεξήγητες ή τυχαίες. Αντιθέτως, συνδέονται άμεσα με το ιστορικό συγκείμενο του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, καθώς αντανakλούν την κατάρρευση του ευρύτερου δικτύου συντεταγμένων του κρατικοκεντρικού πολιτικού σύμπαντος που οριοθετούσε ως τότε την πολιτική θεωρία και πρακτική, συνθήκη που ωθεί τον Schmitt να απορρίψει την συγκρότηση ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου εν είδει πολιτικοφιλοσοφικού συστήματος και τελικά να υιοθετήσει μια περισσότερο αποσπασματική προσέγγιση των πολιτικοφιλοσοφικών και δικαϊκών ζητημάτων που ο ίδιος επεξεργάζεται. Και είναι ακριβώς αυτή η προσέγγιση η οποία δημιουργεί το περιθώριο ώστε τελικά να ανακύψουν οι εν λόγω θεωρητικές ασυνέχειες.¹⁴² Και καθώς η όλη διανοητική απόπειρα θεμελίωσης μιας συντηρητικής πολιτικής θεωρίας περί του κράτους αποτελεί το νήμα που διατρέχει τη συνολική θεωρητική παραγωγή του Schmitt του μεσοπολέμου,¹⁴³ αντίστοιχα θεωρώ ότι οι προαναφερθείσες αντινομίες που εντοπίζονται στα γραπτά του ενοποιούνται κατά κάποιον τρόπο στη βάση αυτής της – πολύ συχνά υπόρρητης, έως και άρρητης – επιλογής του, που στοχεύει στη διάσωση του κλασικού κράτους ως πολιτικοφιλοσοφικής κατηγορίας και, κατ' επέκτασιν, ως ιστορικο-πολιτικής οντότητας.

Ο Schmitt ξεκινά να σκιαγραφεί την έννοια του πολιτικού ήδη πριν την ομώνυμη έκδοση του 1927 στο έργο του *Römischer Katholizismus und Politische Form* (1923), όπου χωρίς ακόμη να επιχειρεί να την προσδιορίσει περαιτέρω, αρκείται στο να αντιδιαστέλλει την έννοια του πολιτικού προς τη σφαίρα της οικονομίας,¹⁴⁴ αποσκοπώντας κατ' αυτόν τον

141 Παναγιώτης Κονδύλης, *Επιλεγόμενα*, στο Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 131.

142 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 113.

143 Cristi, *Carl Schmitt and...*, ό.π., σ. 18.

144 *Αυτ.*, σ. 76.

τρόπο στο να διασφαλίσει ένα θεωρητικό έδαφος πάνω στο οποίο θα καταστεί εφικτό να θεμελιωθεί πολιτικοφιλοσοφικά το αίτημα για την – επαπειλούμενη, όπως είδαμε, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου – αυτονομία και ισχύ του κράτους.¹⁴⁵ Το αίτημα αυτό, το οποίο συνέχει την θεωρητική παραγωγή του Schmitt της περιόδου της Βαϊμάρης,¹⁴⁶ θα επαναδιατυπωθεί – με αντινομικό, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, τρόπο – στην *Έννοια του Πολιτικού*, παρά την αρχική διαβεβαίωση του Schmitt για το αντίθετο. «Η έννοια του κράτους προϋποθέτει την έννοια του Πολιτικού» διαβάζουμε στην πρώτη πρόταση του κειμένου, απ' όπου διαφαίνεται πως η έννοια του πολιτικού συλλαμβάνεται ως αυτόνομο μέγεθος – ενδεχομένως διατηρώντας και ένα θεωρητικό, οιονεί οντολογικό προβάδισμα έναντι της μορφής του κράτους – όμως είναι ακριβώς σε αυτή τη θεωρητική απόπειρα της αυτονομίας του πολιτικού που ο Schmitt θα σκοντάψει καθώς, όπως θα δούμε αμέσως, θα αποτύχει τελικά να αποσπάσει την έννοια του πολιτικού, που ο ίδιος πρωτοεισάγει στην πολιτική θεωρία, από την κλασική έννοια του κράτους και της πολιτικής κυριαρχίας.¹⁴⁷

Όπως ήδη σημειώσαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, στην *Έννοια του Πολιτικού* ο Schmitt προβαίνει σε μια εννοιολόγηση του πολιτικού ανταγωνισμού με όρους πολέμου,¹⁴⁸ κατά την οποία κομβική θέση κατέχει η ομαδοποίηση σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών. Το καθοριστικό σχήμα αντιπαράθεσης Φίλος-Εχθρός αποτελεί για τον Schmitt το κατεξοχήν κριτήριο και την πεμπτουσία της έννοιας του πολιτικού και προκύπτει εντός του εδάφους της περίπτωσης έκτακτης ανάγκης, καθώς είναι ακριβώς εκείνη τη στιγμή που μέσω μιας κυρίαρχης, πολιτικής απόφασης καθορίζεται το ποιος είναι ο εχθρός που συνιστά απειλή για την εκάστοτε πολιτική και δικαϊκή τάξη. Το κρίσιμο σημείο στο συγκεκριμένο ζήτημα έγκειται στο να εντοπίσουμε το γεγονός ότι, προκειμένου το αντιπαράθετικό σχήμα Φίλος-Εχθρός να είναι σε θέση να σταθεί ως ο πυρήνας του πολιτικού στοιχείου, απαιτείται μια άρρητη – πλην όμως απολύτως αναγκαία – προϋπόθεση: η ύπαρξη ενός τρίτου μεγέθους, το οποίο επισφραγίζει, αποφασίζει οριστικά την κατάταξη σε Φίλους και Εχθρούς.¹⁴⁹ η ύπαρξη δηλαδή του κυρίαρχου. Τα παρακάτω

145 *Αυτ.*, σ. 75.

146 *Αυτ.*, σ. 74.

147 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 47.

148 *Αυτ.*, σ. 18.

149 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 113.

αποσπάσματα από το κείμενο της *Έννοιας του Πολιτικού* είναι, κατά τη γνώμη μου, πολύ χρήσιμα για το ζήτημα που εδώ μας ενδιαφέρει:

Πολιτική είναι σε κάθε περίπτωση πάντως η κατάταξη η οποία προσανατολίζεται στην κρίσιμη κατάσταση. Γι' αυτό το λόγο η κατάταξη αυτή είναι πάντα η καθοριστική ανθρώπινη κατάταξη, συνεπώς η πολιτική ενότητα, αν υπάρχει, είναι η καθοριστική ενότητα και είναι “κυρίαρχη”, με το νόημα ότι η απόφαση περί της καθοριστικής περίπτωσης, ακόμα και όταν αυτή είναι η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης (Ausnahmefall), πρέπει, όπως προκύπτει αναγκαία από την έννοιά της, πάντα να της ανήκει.¹⁵⁰

Η πολιτική ενότητα είναι κατά την ουσία της, ακριβώς η καθοριστική ενότητα, αδιάφορο από ποιες δυνάμεις παίρνει τα τελευταία της ψυχολογικά κίνητρα. Ή υπάρχει ή δεν υπάρχει. Όταν υπάρχει, είναι η ανώτατη, δηλαδή η στην αποφασιστική περίπτωση καθοριστική ενότητα.¹⁵¹

Ερμηνεύοντας, ως οφείλουμε, τα παραπάνω αποσπάσματα εντός του συνολικού θεωρητικού και εννοιολογικού πλαισίου του Schmitt του μεσοπολέμου, αντιλαμβανόμαστε ότι η «πολιτική ενότητα» που εμφανίζεται ως η καθοριστική ενότητα στην οποία ανήκει η απόφαση κατά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης είναι σαφώς το κράτος, ήτοι η πολιτική αυτή οντότητα που εννοούμενη ως υποκείμενο δικαίου [Rechtssubjekt] αποφασίζει, όπως έχουμε ήδη δει στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, περί του ποιος είναι ο Εχθρός, του πότε ανακύπτει η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και του πότε αποκαθίσταται η κανονικότητα. «Η διχοτομία μεταξύ φίλου και εχθρού που ορίζει το πολιτικό στο σμιτιανό σχήμα αποκτά την πολεμική της αναγκαιότητα μόνο υπό την προϋπόθεση ενός καθαρού φορέα της απόφασης και της προσταγής»,¹⁵² ο οποίος εντός των σμιτιανών θεωρητικών συντεταγμένων συλλαμβάνεται κατ' αρχήν ως το κράτος. Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι μάλλον σαφές: ο Schmitt αποδέχεται ως το κατεξοχήν υποκείμενο της πολιτικής μονάχα τον κυρίαρχο· επομένως, το κράτος, εννοούμενο κατεξοχήν ως locus της πολιτικής κυριαρχίας,¹⁵³ διατηρώντας για τον εαυτό του την αποκλειστικότητα της πολιτικής

150 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 80.

151 *Αυτ.*, σ. 85.

152 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 47.

153 Cristi, *Carl Schmitt and...*, ό.π., σ. 108.

απόφασης περί της καθοριστικής κατάταξης σε Φίλους και Εχθρούς, αποτελεί τον μοναδικό φορέα και εκφραστή του πολιτικού στοιχείου εντός της εκάστοτε πολιτικής κοινότητας.

Η οριοθέτηση της έννοιας του πολιτικού εντός του πλαισίου της κρατικότητας, παρά την αρχική διαβεβαίωση περί του αντιθέτου στην πρώτη πρόταση του κειμένου – ότι δηλαδή το πολιτικό θα επιχειρηθεί να συλληφθεί ως αυτόνομο μέγεθος – επιβεβαιώνει πλήρως, κατά τη γνώμη μου, την άποψη του Ανανιάδη ότι «η έννοια του πολιτικού, κάθε άλλο παρά αυτόφωτη, είναι στον Schmitt απότοκος της λογικής της κυριαρχίας και της ιδιάζουσας υπερβατικότητάς της η οποία και νοηματοδοτεί όλο του το έργο.»¹⁵⁴ Εξετάζοντας υπό αυτό το πρίσμα πλέον την σμιτιανή επεξεργασία της συνάρθρωσης κράτους και έννοιας του πολιτικού, φαντάζει εύλογη η επιλογή του Schmitt να σημειώσει, μάλλον emphaticά, ότι το δικαίωμα του προσδιορισμού και της ανακήρυξης σε Εχθρό ανήκει αποκλειστικά και μόνο στο κράτος, απορρίπτοντας ταυτόχρονα την δυνατότητα αυτή για οποιαδήποτε άλλη (πολιτική) ένωση.¹⁵⁵ «Στο κράτος ως μια ουσιώδη πολιτική ενότητα ανήκει το *jus belli*, δηλαδή η πραγματική δυνατότητα να καθορίζει στη δεδομένη περίπτωση δυνάμει μιας δικής του απόφασης τον Εχθρό και να τον καταπολεμά»¹⁵⁶ διαβάζουμε στο κείμενο της *Έννοιας του Πολιτικού* και έτσι καθίσταται απολύτως σαφές ότι ο Schmitt ταυτίζει την κρατικότητα με την ικανότητα λήψης της πολιτικής απόφασης περί της κατάταξης σε Φίλους και Εχθρούς, ήτοι με την πεμπτούσια της έννοιας του πολιτικού.

Η αντίφαση που ανακύπτει ως η αδυναμία του Schmitt να εννοήσει το πολιτικό ως διαχωρισμένο από το κρατικό παρά την δεδηλωμένη του πρόθεση να το πράξει, αποτυπώνεται και σε ορισμένα ακόμη σημεία του κειμένου της *Έννοιας του Πολιτικού*. Πιο συγκεκριμένα, και με βάση τα όσα προηγουμένως συνήχθησαν συναφώς, παρατηρούμε ότι ο Schmitt ουσιαστικά υποστηρίζει ότι μόνο το κρατικό status είναι σε θέση να εγγυηθεί το πολιτικό στοιχείο εντός της εκάστοτε κοινότητας, υποβαθμίζοντας συλλήβδην και εκ προοιμίου ως προς την πολιτική τους ποιότητα και υπόσταση, τις όποιες «λοιπές συνενώσεις» δύνανται να συγκροτηθούν, οι οποίες για τον Γερμανό στοχαστή υφίστανται

154 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 108.

155 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 94.

156 *Αυτ.*, σ. 89.

απλώς ως «υποσηματισμοί δευτερεύοντος πολιτικού χαρακτήρα».¹⁵⁷ Σημειώνει χαρακτηριστικά:

Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει καμία πολιτική “κοινωνία” ή “ένωση”, υπάρχει μόνο μια πολιτική ενότητα, μια πολιτική “κοινότητα”. Η πραγματική δυνατότητα της κατάταξης σε Φίλους και Εχθρούς αρκεί για να δημιουργήσει, πέραν του απλώς κοινωνικού-ενωτικού, μια καθοριστική ενότητα, η οποία είναι κάτι το ειδικά διαφορετικό και απέναντι στις λοιπές συνενώσεις κάτι το αποφασιστικό. *Αν εκλείψει έστω και δυνάμει αυτή η ενότητα, τότε εκλείπει και το ίδιο το Πολιτικόν.*¹⁵⁸

Στη βάση αυτής της υποτίμησης των όποιων πολιτικών διεργασιών είναι δυνατόν να προκύψουν εντός μιας δεδομένης πολιτικής κοινότητας μεν, πλην όμως εκτός της αμιγώς κρατικής σφαίρας που της αντιστοιχεί, ο Schmitt απορρίπτει ως μη πολιτική οποιαδήποτε διεργασία δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων που συνοπτικά ονομάζεται *μεγάλη πολιτική*,¹⁵⁹ θεωρώντας μάλιστα πως στην τελευταία μας οδηγεί τελικά η πραγματική ουσία του πολιτικού στοιχείου, καθώς «[α]πό το κύριο χαρακτηριστικό της έννοιας του Πολιτικού έπεται ο πλουραλισμός των κρατών.»¹⁶⁰ Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, για τον Schmitt, είναι στο επίπεδο των διακρατικών σχέσεων που η πολιτική διεργασία πληροί περισσότερο απ’ ότι σε οποιοδήποτε άλλο επίπεδο το ουσιαστικό κριτήριο στο οποίο συνίσταται η έννοια του πολιτικού – ήτοι η δυνατότητα της κατάταξης σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών – καθώς ο Γερμανός καθηγητής σημειώνει μάλλον emphaticά ότι «[τ]α ύψιστα σημεία της μεγάλης πολιτικής είναι ταυτόχρονα οι στιγμές στις οποίες βλέπει κανείς συγκεκριμένα και καθαρά τον Εχθρό ως Εχθρό.»¹⁶¹

Ο Ανανιάδης προτείνει ότι η όλη αντινομική προσέγγιση της συνάρθρωσης των εννοιών του κράτους και του πολιτικού που συντελείται εντός του κειμένου της *Έννοιας του Πολιτικού* έλκει, κατά κάποιον τρόπο, την καταγωγή της από μian εξίσου αντινομική προσέγγιση του ζητήματος της πολιτικής κυριαρχίας που εντοπίζεται στην *Πολιτική*

157 Αυτ., σ. 94.

158 Αυτ., σ. 88. Η έμφαση είναι δική μου – N.N.

159 Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual...*, ό.π., σ. 110.

160 Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού...*, ό.π., σ. 131.

161 Αυτ., σ. 131.

Θεολογία.¹⁶² Προσυπογράφοντας την παραπάνω άποψη, θα επιχειρήσουμε εν συνεχεία να αναδείξουμε την εν λόγω αντινομική προσέγγιση του Schmitt παρακολουθώντας την συναφή επιχειρηματολογία τόσο του Ανανιάδη στο δοκίμιό του με τίτλο *Ιδέα και Βία – Ο Carl Schmitt και η «Τυρρανία των Αξιών»*,¹⁶³ όσο και του Κονδύλη στα *Επιλεγόμενα* της έκδοσης της *Πολιτικής Θεολογίας* που ο τελευταίος επιμελήθηκε.¹⁶⁴ Όπως έχουμε ήδη δει στο πρώτο μέρος της κείμενης εργασίας, στην *Πολιτική Θεολογία* ο Schmitt, εστιάζοντας την προσοχή του στη διαδικασία της θεωρητικής παραγωγής πολιτικοφιλοσοφικών και δικαϊκών εννοιών και κατηγοριών μέσω της εκκοσμικευτικής διασάφησης κλασικών θεολογικών σχημάτων, επιχειρεί μια εννοιολόγηση της πολιτικής κυριαρχίας υπό το γνωσιοθεωρητικό πρίσμα της έννοιας της εξαίρεσης, η οποία εντός του πεδίου της πολιτικής και φιλοσοφικο-δικαϊκής σκέψης αντιστοιχεί στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, ως η εξαιρετική συνθήκη που κομίζει στην κανονικότητα τα ουσιώδη, συγκροτητικά της χαρακτηριστικά, ανάγεται σε κεντρική έννοια του θεωρητικού οικοδομήματος του Schmitt, καθώς είναι η απόφαση περί της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης που αποκαλύπτει τον πυρήνα της πολιτικής κυριαρχίας¹⁶⁵ και που προσδίδει στην κρατική μορφή τα ουσιαστικά της χαρακτηριστικά, που την συγκροτούν ως τέτοια.¹⁶⁶

Στον τρόπο που ο Schmitt πραγματεύεται την κεντρική αυτή έννοια της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης εντός του κειμένου της *Πολιτικής Θεολογίας* ανακύπτει μια αντίφαση, η οποία μάλιστα διατρέχει και τις υπόλοιπες βασικές έννοιες της σμιτιανής σκέψης, όπως προτείνει ο Ανανιάδης,¹⁶⁷ εξ ου άλλωστε και η προαναφερθείσα σύνδεση με την αντινομική προσέγγιση της σχέσης πολιτικού και κράτους στην *Έννοια του Πολιτικού*. Οι Ανανιάδης και Κονδύλης επικεντρώνονται στο ζήτημα αυτό της αντιφατικής προσέγγισης του Schmitt που συνυφαίνεται γύρω από την έννοια της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης και, μολονότι, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, ακολουθούν διαφορετικές προσεγγίσεις στις σχετικές αναλύσεις τους, καταλήγουν και οι δύο σε ένα κοινό – και ιδιαίτερα ενδιαφέρον

162 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 204, βλ. υποσημείωση υπ' αριθμόν 151.

163 Το δοκίμιο αυτό είναι το ένα από τα τρία που συναποτελούν την έκδοση Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π.

164 Βλ. το επίμετρο στο Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π.

165 «Κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης.» Η εμβληματική διατύπωση του Schmitt με την οποία ξεκινά το κείμενο της *Πολιτικής Θεολογίας*. *Αυτ.*, σ. 17.

166 «Αν τα επιμέρους κράτη [...] δεν διαθέτουν πλέον αυτοτελή δικαιοδοσία να κηρύξουν την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, τότε δεν είναι κράτη.» *Αυτ.*, σ. 26.

167 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 197.

για τους στόχους της παρούσας εργασίας – συμπέρασμα. Εκκινώντας από τον προβληματικό τρόπο με τον οποίο ο Schmitt μεταπηδά από το ένα εννοιολογικό πλαίσιο στο άλλο κατά την πραγμάτευση της έννοιας της εξαίρεσης,¹⁶⁸ ο Ανανιάδης επιχειρεί να αναδείξει την όλη αντίφαση προσδιορίζοντας ως κεντρικό της σημείο το ζήτημα της απόφασης για την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, καθώς και του υποκειμένου της απόφασης αυτής. Πιο συγκεκριμένα, παρακολουθώντας την συλλογιστική πορεία του Ανανιάδη, παρατηρούμε ότι αρχικά ο Schmitt, παραμένοντας πιστός στην άποψή του από την νεανική ήδη περίοδο της σκέψης του, περί απόστασης ανάμεσα στο *είναι* και το *δέον* είναι, δηλαδή ανάμεσα στην πραγματικότητα και τον κανόνα, και επομένως στην άποψή του περί αγεφύρωτου χάσματος ανάμεσα στην ιδεατή σφαίρα του δικαίου και την διαδικασία της εμπράγματης, υλικής εφαρμογής του, καταφάσκει υπέρ ενός υποκειμένου που θα αναλάβει το έργο της μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, πραγματώνοντας, πάντοτε έν τινι μέτρω, δύναμι της κυρίαρχης απόφασης το δίκαιο και αναγορεύοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο εαυτόν σε κυρίαρχο.¹⁶⁹ Το στοιχείο το οποίο οφείλουμε εν προκειμένω να συγκρατήσουμε είναι το γεγονός ότι το υποκείμενο της απόφασης, που αναλαμβάνει να αποτελέσει τον φορέα του δικαίου, τελεί κατ’ αρχήν εν πλήρη απροσδιοριστία,¹⁷⁰ καθώς ο κανόνας του δικαίου δεν δύναται να συμπεριλαμβάνει την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης – ακριβώς διότι αυτή αποτελεί την εξαίρεση του κανόνα και έρχεται σε πλήρη ρήξη με την κανονικότητα – και επομένως δεν δύναται να προβλέπει εκ των προτέρων ποιο είναι το υποκείμενο που θα λάβει την απόφαση περί της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης και θα αναλάβει την αποκατάσταση της πολιτικής και δικαϊκής τάξης – ή την εγκαθίδρυση μιας νέας πολιτικής και δικαϊκής τάξης.¹⁷¹ Με βάση αυτό το πολιτικο-φιλοσοφικοδικαϊκό σχήμα, αντιλαμβανόμαστε ότι ο φορέας της πολιτικής κυριαρχίας προκύπτει κατ’ ουσίαν και συγκροτείται ως τέτοιος κατεξοχήν μέσω του εδάφους της κρίσης και της διαδικασίας της υπέρβασής της και όχι πρωτύτερα ή ανεξάρτητα από το γίνεσθαι της διαμάχης. «Το υποκείμενο, με άλλα λόγια, της κυριαρχίας δεν υφίσταται *stricto sensu* πριν από την απόφαση, εφόσον διαρκεί ακόμη η διαμάχη· συγκροτείται αντιθέτως διά της αποφάσεως, και μάλιστα διά της αποτελεσματικής αποφάσεως, της

168 Αυτ., σ. 199.

169 Αυτ., σ. 200.

170 Αυτ.

171 Αυτ., σ. 201.

αποφάσεως δηλαδή εκείνης που τερματίζει επιτυχώς την κρίση, δημιουργώντας εκ νέου μια κατάσταση πρόσφορη για την πραγμάτωση μιας έννοιας του δικαίου.»¹⁷²

Στην συνέχεια όμως του κειμένου της *Πολιτικής Θεολογίας*, ο Schmitt αναιρεί εξ ολοκλήρου αυτή την προσέγγιση. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά:

Αν προκύψει μια τέτοια κατάσταση, [εννοείται εδώ η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης] είναι σαφές ότι το κράτος συνεχίζει να υφίσταται, ενώ το δίκαιο μπαίνει στο περιθώριο. Εφ' όσον η κατάσταση έκτακτης ανάγκης παραμένει κάτι διαφορετικό από την αναρχία και το χάος, υπό τη νομική έννοια εξακολουθεί να υφίσταται μια τάξη, έστω κι αν δεν συνιστά έννομη τάξη. Η ύπαρξη του κράτους διατηρεί εδώ μian αναμφίβολη υπεροχή απέναντι στην ισχύ του κανόνα δικαίου.¹⁷³

Η αντίφαση εν προκειμένω είναι ξεκάθαρη. Ο Schmitt, προβαίνοντας στην θεωρητική χειρονομία της αντιστροφής της σχέσης ανάμεσα στην κυριαρχία και την απόφαση, ανατρέπει αιφνιδιαστικά την προηγούμενη συλλογιστική του πορεία, καθώς τώρα υποστηρίζει πως το υποκείμενο της κυριαρχίας δεν συγκροτείται ως τέτοιο μέσω της απόφασης, αλλά ότι αντιθέτως υπάρχει ένα ήδη δεδομένο υποκείμενο που δυνάμει της υπόστασής του ως υφιστάμενου φορέα της κυριαρχίας δύναται να αποφασίζει.¹⁷⁴ Η άποψη του Ανανιάδη σχετικά με τη δυναμική της αντίφασης που αναδεικνύεται στο σημείο αυτό συμπυκνώνει εύγλωττα το όλο ζήτημα και αξίζει να παρατεθεί:

Υπό το πρίσμα λοιπόν αυτό κυριαρχία, τάξη και κράτος συνθέτουν ένα αδιάσπαστο ουσιοκρατικό σύνολο. Ο Schmitt, απομακρυνόμενος από την προοπτική που διανοίγει η εξαίρεση ως “οριακή έννοια”, λύνει το αρχικό πρόβλημα της ενότητας της εννόμου τάξεως μετατρέποντάς το σε υπαρξιακό δεδομένο, περιγεγραμμένο θετικά στον χώρο και τον χρόνο.

172 Αυτ.

173 Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 27.

174 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 202.

Υποστασιοποιώντας όμως κατ' αυτόν τον τρόπο τον κυρίαρχο διαγράφει το παράδοξο της κυριαρχίας που ο ίδιος έθεσε.¹⁷⁵

Στην περίπτωση του Κονδύλη, αυτό που υποστηρίζεται είναι ότι η πραγμάτευση του ζητήματος της κυριαρχίας εντός της *Πολιτικής Θεολογίας* καθίσταται εξ αρχής προβληματική, εξαιτίας του ότι ο Schmitt επιλέγει να εννοιολογήσει την πολιτική κυριαρχία κατά τρόπο φιλοσοφικοδικαϊκό. Η επιλογή αυτή είναι, κατά τον Κονδύλη, εκ προοιμίου υπονομευμένη από το γεγονός ότι η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, που όπως είδαμε εντός του έργου ο Schmitt την αξιοποιεί ως κεντρική έννοια που αποκαλύπτει την ουσία της κυριαρχίας, εξ ορισμού δεν δύναται να τοποθετηθεί εντός του δικαϊκού, νομικού πεδίου και επομένως το όλο θεωρητικό οικοδόμημα θεμελιώνεται εξ αρχής στο έδαφος της εννοιολογικής και γνωσιοθεωρητικής ασυμμετρίας.¹⁷⁶ Η επιλογή της νομικής σκοπιάς για την κατανόηση και την θεωρητική επεξεργασία της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης προϋποθέτει σαφώς μια κείμενη, έννομη τάξη, μια κανονικότητα της οποίας αποτελεί εξαίρεση η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και επομένως προϋποθέτει μian ήδη κατεστημένη εξουσία που εγγυάται την έννομη αυτή τάξη.¹⁷⁷ «[Ο] Schmitt, εμμένοντας στη νομική σύλληψη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, περιορίζεται εξ αντικειμένου στη θεώρηση της κατάστασης αυτής από τη σκοπιά της κατεστημένης εξουσίας»¹⁷⁸ και η επιλογή του αυτή δεν έρχεται δίχως κόστος, καθώς είναι εξαιτίας των θεωρητικών προεκτάσεων της καθήλωσής του στην κρατική σκοπιά που η όλη προσέγγιση του Γερμανού στοχαστή καθίσταται προβληματική.

Ο Κονδύλης προτείνει ότι η έννοια της εξαίρεσης είναι πολύ πιο ευρεία από την έννοια της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, όταν η τελευταία θεωρείται αποκλειστικά από την σκοπιά μιας ήδη κατεστημένης εξουσίας.

175 Αυτ., σ. 203.

176 Κονδύλης, *Επιλεγόμενα...*, ό.π., σ. 135.

177 Αυτ. σ. 157.

178 Αυτ.

Η εξαίρεση περιλαμβάνει την καταστολή μόνο και μόνο επειδή περιέχει και την εξέγερση – και επίσης η εξαίρεση μπορεί να έχει ως έκβαση τη νικηφόρα καταστολή και την επιστροφή στον προγενέστερο κανόνα, αλλά εξίσου μπορεί και να εκβάλει στην καταστολή της καταστολής, στην νικηφόρα εξέγερση και στη θέσπιση ενός νέου κανόνα. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση η εξαίρεση συνδέεται με μια πολύ ριζοσπαστικότερη έννοια της κυριαρχίας απ’ ότι στην πρώτη και συνάμα ξεφεύγει από τις γνωστικές δυνατότητες της νομικής επιστήμης ακόμα περισσότερο απ’ ότι η απλή κατάσταση έκτακτης ανάγκης.¹⁷⁹

Ο Schmitt αποτυγχάνει να συλλάβει τις δύο εκδοχές της εξαίρεσης και τις δύο εκδοχές της πολιτικής κυριαρχίας στις οποίες αυτές αντιστοιχούν και αντιλαμβανόμαστε πως ο λόγος της συγκεκριμένης «αβλεψίας» του Γερμανού στοχαστή, καθώς και της πλήρους αποσιώπησης της επαναστατικής εκδοχής της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης που η παραπάνω αβλεψία συνεπάγεται, έγκειται ακριβώς στην επιλογή του να προσεγγίσει το όλο ζήτημα από νομική άποψη καθώς, όπως επισημαίνει συναφώς ο Κονδύλης, «η επανάσταση συλλαμβάνεται με την εννοιολογία της νομικής επιστήμης ακόμα λιγότερο απ’ ότι η κατάσταση έκτακτης ανάγκης θεωρούμενη από τη σκοπιά μιας κατεστημένης εξουσίας.»¹⁸⁰ Τελικά, καθώς εντός της *Πολιτικής Θεολογίας* η κυριαρχία νοείται ως πλήρως και εξ αρχής συνδεδεμένη με μια εγκαθιδρυμένη τάξη πραγμάτων και με μια ήδη υπάρχουσα ιεραρχική δομή που προϋποτίθενται, η όλη εννοιολόγηση της κυριαρχίας συνιστά απόπειρα, από πλευράς του Schmitt, να δικαιολογηθεί μια συντηρητική, απολυταρχική εξουσία που διαφυλάττει το πολιτικό έδαφος και διατηρεί την καθεστηκυία τάξη απρόσβλητη από οποιαδήποτε τυχόν απόπειρα αμφισβήτησης.¹⁸¹

Από το σημείο αυτό είναι δυνατόν τώρα να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η άποψη του Ανανιάδη – ότι η αντινομική προσέγγιση του Schmitt στην *Έννοια του Πολιτικού* έλκει την καταγωγή της από τις αντιφάσεις που ανακύπτουν στο κείμενο της *Πολιτικής Θεολογίας* – επιβεβαιώνεται και μέσω των συναφών κριτικών επισημάνσεων του Κονδύλη. Διότι η συρρίκνωση της έννοιας του πολιτικού στη σφαίρα του κράτους και μόνον, στην οποία όπως είδαμε προέβη ο Γερμανός διανοητής στην *Έννοια του Πολιτικού*,

¹⁷⁹ Αυτ., σ. 158.

¹⁸⁰ Αυτ., σ. 160.

¹⁸¹ Leila Brännström, Carl Schmitt’s definition of sovereignty as authorized leadership, σ. 31, στον συλλογικό τόμο *The contemporary relevance of Carl Schmitt – Law, Politics, Theology*, επιμ. Matilda Arvidsson, Leila Brännström, Panu Minkkinen, Routledge, 2016, σ. 19-33.

βρίσκει το αφετηριακό της σημείο στην μονομερή επικέντρωση του ενδιαφέροντος του Schmitt στην έννοια της κυριαρχίας μόνο υπό τη μορφή μιας ήδη κατεστημένης εξουσίας. Η καθήλωση αυτή στη σκοπιά ενός ήδη υφιστάμενου κράτους απορρίπτει εκ προοιμίου την όποια απόπειρα μιας κοινωνιολογίζουσας πραγμάτευσης του όλου ζητήματος της κυριαρχίας,¹⁸² και αποσιωπώντας το γεγονός ότι «το κράτος δεν θα είχε κανένα λόγο να κηρύξει την κατάσταση έκτακτης ανάγκης και να ταυτισθεί με το στοιχείο της απόφασης αν δεν αντιμετώπιζε αξιόλογους πολιτικούς εχθρούς, δηλαδή εξίσου ικανούς να λαμβάνουν αποφάσεις και να επιδιώκουν κι αυτοί την αναστολή της ισχύουσας έννομης τάξης [...] προκειμένου βέβαια να την υποκαταστήσουν με τη δική τους»¹⁸³ ο Schmitt καταφάσκει emphatically, κατά τη γνώμη μου, υπέρ μιας υπερβατικής εξουσίας που δικαιολογείται θεωρητικά αποκλειστικά και μόνο υπό το πρίσμα της απόφασης που εγγυάται την κανονικότητα και η οποία απόφαση, δίχως ποτέ να επερωτάται ως προς τις συνθήκες που την κατέστησαν αναγκαία, της ανήκει εξ αρχής και κατ' αποκλειστικότητα.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι εκτός από το κείμενο της *Έννοιας του Πολιτικού*, όπου η αντινομική προσέγγιση του Schmitt τον οδηγεί στο να ταυτίζει κατ' ουσίαν το πολιτικό στοιχείο με τη μορφή του κράτους, και στο κείμενο της *Πολιτικής Θεολογίας* ανακύπτουν ορισμένες θεωρητικές ασυνέχειες που τελικά λειτουργούν ως αντιφάσεις και αντανakλούν την ίδια ακριβώς πρόθεση του Γερμανού καθηγητή: να υπερασπιστεί και εν τέλει να διασώσει την ιδέα του κλασικού ευρωπαϊκού κράτους που κατά την περίοδο του μεσοπολέμου κινδυνεύει να χαθεί οριστικά. Παρακολουθώντας την επιχειρηματολογία του Κονδύλη σχετικά με το ζήτημα του πώς ο Schmitt επιλέγει να πραγματευτεί την έννοια της πολιτικής κυριαρχίας στην *Πολιτική Θεολογία*, παρατηρούμε ότι «[κ]αθώς έτσι η απόφαση έχει ως αποκλειστικό της φορέα το κράτος, η πολιτική συρρικνώνεται αντίστοιχα στο κράτος»¹⁸⁴ και αντιλαμβανόμαστε κατ' αυτόν τον τρόπο ότι Ανανιάδης και Κονδύλης, μέσω των συναφών τους κριτικών παρατηρήσεων, βαδίζουν στο ίδιο μονοπάτι, μέσω του οποίου μας καθοδηγούν κατ' ουσίαν σε ένα συμπέρασμα που παραδόξως ήδη αποτυπώνεται υπόρρητα, σχεδόν ανεπαίσθητα, σε μια αποστροφή του κειμένου της *Πολιτικής Θεολογίας*: «Η περίπτωση έκτακτης ανάγκης αποκαλύπτει εναργέστερα απ' ο,τιδήποτε άλλο την ουσία της κρατικής εξουσίας».¹⁸⁵ Αντιλαμβανόμαστε ότι ο Schmitt αδυνατεί να προσεγγίσει τα

182 Κονδύλης, *Επιλεγόμενα...*, ό.π., σ. 161.

183 *Αυτ.*, σ. 162.

184 *Αυτ.*

185 Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα...*, ό.π., σ. 29. Η έμφαση δική μου – N.N.

πολιτικοφιλοσοφικά και δικαϊκά ζητήματα που ο ίδιος επεξεργάζεται ως ουσιαστικά αποδεσμευμένα από την κατηγορία του κράτους. Το γεγονός μάλιστα ότι, όπως διαπιστώσαμε, εξορίζει από το πεδίο της θεωρητικής του ανάλυσης ακόμη και το αντίκρτος, το εν δυνάμει κράτος της επανάστασης, εντείνει ακόμη περισσότερο το πρόβλημα. Η οπτική του κατ' αυτόν τον τρόπο στενεύει σημαντικά. Ο ίδιος δεν δύναται να συλλάβει παραδοσιακές έννοιες της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας – όπως αυτή της κυριαρχίας – ή έννοιες που εμπίπτουν στο πεδίο της πολιτειολογίας και της φιλοσοφίας του δικαίου – όπως η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης – ως ανεξάρτητες από την κλασική έννοια του κράτους, ως αυτονομημένες από το θεωρητικό και φιλοσοφικό γίνεσθαι της κρατικότητας. Ανακύπτει έτσι το παράδοξο ότι ο εισηγητής της επιδραστικότητας για τη θεωρία έννοιας του πολιτικού – ως διακριτού μεγέθους που διατηρεί πάντοτε την αυτονομία του όντας μη αναγώγιμο σε άλλες κατηγορίες και απαιτεί μιαν ιδιαίτερη προσέγγιση προκειμένου να κατανοηθεί και να επεξεργαστεί περαιτέρω – είναι ο ίδιος διανοητής που εν τέλει αποσιωπά την θεωρητική αποτύπωση οποιασδήποτε πολιτικής διεργασίας τοποθετείται εκτός ή εναντίον του κράτους. Είναι λοιπόν το κράτος που βρίσκεται στο επίκεντρο του θεωρητικού ενδιαφέροντος του Schmitt, είναι το κράτος που συνιστά την πολιτικοφιλοσοφική και ιστορική μορφή που τον ενδιαφέρει πρωτίστως να υπερασπιστεί και να θωρακίσει, ιδιαίτερα μάλιστα εντός του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου του μεσοπολέμου.¹⁸⁶

iii. Αναγωγισμός, υπερβατικότητα, ιδέα

Το παράδοξο που εντοπίζεται – ότι δηλαδή ο Schmitt, παρόλο που ο ίδιος εισηγείται την έννοια του πολιτικού ως έννοια αυτόνομη και μη αναγώγιμη, αδυνατεί να την συλλάβει ως τέτοια και τελικά την επεξεργάζεται αυστηρά μόνο εντός ενός εννοιολογικού πλαισίου το οποίο συνυφαίνεται με σημείο αναφοράς την έννοια του κράτους – στοιχειοθετείται, όπως διαπιστώσαμε προηγουμένως, μέσω του εντοπισμού της αντινομικής πραγμάτευσης από πλευράς του Schmitt των εννοιών του πολιτικού, του κράτους, της κατάστασης εκτάκτου

¹⁸⁶ Στο σημείο αυτό, δηλαδή στη σημασία της γενικότερης ιστορικής και πολιτικής συνθήκης του μεσοπολέμου και στο αποτύπωμα που αυτή αφήνει στην αντινομική, προβληματική προσέγγιση της πολιτικής κυριαρχίας εντός της *Πολιτικής Θεολογίας*, ξανά η άποψη των Ανανιάδη και Κονδύλη συμπίπτει. Βλ. Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 205 και Κονδύλης, *Επιλεγόμενα...*, ό.π., σ. 163 αντίστοιχα.

ανάγκης, της κυριαρχίας στα κείμενα της *Πολιτικής Θεολογίας* και της *Έννοιας του Πολιτικού*. Η όλη αντινομική αυτή προσέγγιση, σύμφωνα με τον Ανανιάδη, συνδέεται ουσιαστικά και εδράζεται στις βασικές φιλοσοφικοδικαϊκές παραδοχές που ανήκουν στην νεανική περίοδο της σκέψης του Γερμανού στοχαστή, όπως αυτές συγκεκριμένα διατυπώνονται στο έργο του, *Wert des Staates* (1914),¹⁸⁷ και θα επιχειρήσουμε αμέσως να αναδείξουμε αυτή τη σύνδεση.

Όπως έχουμε ήδη δει στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, στο έργο αυτό της νεανικής περιόδου του, ο Schmitt εισηγείται την άποψή του περί ανυπέρβλητης απόστασης ανάμεσα στην αφηρημένη, ιδεατή σφαίρα του δικαίου και στην συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα που, παραμένοντας πάντοτε μη ορθολογικά προσδιορίσιμη, εγείρει το αίτημα της πρακτικής, υλικής εφαρμογής του κανόνα. Η φιλοσοφικοδικαϊκή κατάφαση υπέρ ενός τέτοιου ανυπέρβλητου δυϊσμού, η παραδοχή αυτή περί χάσματος ανάμεσα στο αφηρημένο του ιδεατού δικαίου και το συγκεκριμένο της εμπράγματης εφαρμογής του, αποτελεί τρόπον τινά το αφετηριακό σημείο της όλης αντινομικής προσέγγισης του Schmitt που εκθέσαμε προηγουμένως. Εφόσον το δίκαιο παραμένει ως αυτοτελές μέγεθος αποκλειστικά εντός της σφαίρας του ιδεατού και πάντοτε σε απόσταση από την εμπειρική πραγματικότητα, εγείρεται το ζήτημα της πραγμάτωσης του δικαίου, δηλαδή της διαμεσολάβησης με σκοπό την εφαρμογή του ιδεατού δικαίου στην εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση. Το υποκείμενο που αναλαμβάνει την πραγμάτωση του δικαίου είναι το κράτος που κατ' αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται σε εγγυητή της εφαρμογής του δικαίου, σε φορέα του δικαίου, σε «γνήσιο Rechtssubjekt».¹⁸⁸ Αυτό που αξίζει εδώ να σημειωθεί είναι ότι ο δυϊσμός που εισηγείται ο Schmitt μεταξύ συγκεκριμένου και αφηρημένου επανεισάγεται σε ό,τι έχει να κάνει με το κράτος ως υποκείμενο της πραγμάτωσης του δικαίου, καθώς ο Γερμανός στοχαστής εντοπίζει δύο μορφές του κράτους· από τη μία πλευρά το ιδεατό κράτος, το οποίο ανάγεται εξ ολοκλήρου στη σφαίρα του δικαίου και δι' αυτής αποκτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και το εμπειρικό, εγκόσμιο κράτος, από την άλλη.¹⁸⁹

Το εμπειρικό κράτος λοιπόν που αναλαμβάνει να θετικοποιήσει, να συγκεκριμενοποιήσει το ιδεατό δίκαιο προκειμένου να το εφαρμόσει στην εκάστοτε

187 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 37.

188 *Αυτ.*, σ. 39.

189 *Αυτ.*, σ. 40.

συγκεκριμένη περίπτωση, δύναται να επιτύχει την εφαρμογή, την πραγμάτωση του δικαίου, μονάχα μέσω της αυτονομίσεώς του από τη σφαίρα του ιδεατού κανόνα. Η αυτονομίση αυτή επιτυγχάνεται μέσω της κυρίαρχης απόφασης, η οποία όπως ήδη έχουμε δει στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, είναι κυρίαρχη ακριβώς ως προς τον κανόνα που καλείται να εφαρμόσει, καθώς «[υ]πό την πίεση [...] της πραγματικότητας, η συγκεκριμενοποιούσα απόφαση αυτονομείται πλήρως από το δίκαιο – ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, η κανονικοποίηση {normalization} τίθεται υπεράνω του κανόνα {norm}.»¹⁹⁰ Και εάν το πρώτο στοιχείο που προϋποθέτει η σμιτιανή έννοια της πραγμάτωσης του δικαίου είναι η αυτονομημένη από το ιδεατό δίκαιο κυρίαρχη απόφαση, το δεύτερο αναγκαίο στοιχείο του όλου σχήματος είναι το υποκείμενο που αποφασίζει, δηλαδή ο κυρίαρχος. Προκειμένου να εννοιολογήσει τον κυρίαρχο, ο Schmitt ανασύρει από την ρωμαιοκαθολική παράδοση την έννοια του αλάθητου του πάπα και συλλαμβάνει θεωρητικά την μορφή του κυρίαρχου ευθυγραμμισμένη κατά το πρότυπο της παπικής εξουσίας.¹⁹¹

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Schmitt καταφάσκει ουσιαστικά και κατ' αρχήν υπέρ της εμπειρικής εξουσίας εν γένει εφόσον, όπως διαπιστώσαμε, της προσδίδει «μιαν αξίωση δικαιοσύνης ή απολυτότητας»¹⁹² και συγκροτεί τον κυρίαρχο ως απόλυτο «χάρη στο ότι [ο ίδιος] μετέχει σε μιαν υπερβατική σφαίρα αρμονίας».¹⁹³ Και εάν εντός των θεωρητικών συμφραζομένων του *Wert des Staates* ο κυρίαρχος συγκροτείται ως μορφή μεταπολιτική,¹⁹⁴ υπό την έννοια ότι καλείται να πραγματοώσει μιαν υπερβατική, θεία δικαιοσύνη, στο *Diktatur* το όλο σχήμα της πραγμάτωσης παραμένει το ίδιο «με τη διαφορά ότι ο προς πραγμάτωσιν αφηρημένος όρος είναι τώρα η εθνική ή λαϊκή βούληση υπό την ιδιότητα της *pouvoir constituant*»¹⁹⁵, της ρουσσοϊκής κεντρικής έννοιας την οποία ο Schmitt επιστρατεύει και ανανοηματοδοτεί ως το κέντρο της κρατικής ζωής.¹⁹⁶ Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι με σημείο αφετηρίας τις αναλύσεις του *Wert des Staates* από τη νεανική του περίοδο, όπου μάλιστα ο Schmitt ήδη ξεκινά να προετοιμάζει θεωρητικά το έδαφος για την,

190 Αυτ., σ. 41.

191 Αυτ., σ. 42.

192 Αυτ., σ. 43.

193 Αυτ., σ. 44.

194 Αυτ., σ. 43.

195 Αυτ., σ. 45.

196 Αυτ.

από πλευράς του, υπεράσπιση του πρωσικού κράτους,¹⁹⁷ καταλήγει στα μείζονα γραπτά του από την περίοδο της Βαϊμάρης να εννοιολογεί το πολιτικό υποκείμενο ως «πάντοτε ένα πλήρως συγκροτημένο και εμπειρικά δεδομένο υποκείμενο – ένα ά-τομο με την ακριβή σημασία της λέξεως – ικανό να λαμβάνει την κρίσιμη απόφαση.»¹⁹⁸ Η προσέγγιση του Ανανιάδη ανασυγκροτεί με έναν ιδιαίτερα αποκαλυπτικό τρόπο την θεωρητική διαδρομή του Schmitt, με τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της, όπως αυτή εκκινεί από το *Wert des Staates* και καταλήγει στην *Έννοια του Πολιτικού*, στο οποίο έργο όπως είδαμε «η έννοια του κράτους προϋποθέτει την έννοια του πολιτικού, καθώς όμως η τελευταία βασίζεται σε μια ουσιαστική έννοια της κυριαρχίας είναι εξ αρχής πλήρως “κρατικοποιημένη”. Ο Schmitt, με άλλα λόγια, αποτυγχάνει να αλλάξει θεωρητικό πλαίσιο· ποτέ δεν θα καταφέρει να αποσπάσει την έννοια του πολιτικού από την κλασική έννοια της Politik.»¹⁹⁹

Μπορούμε λοιπόν να εντοπίσουμε ένα νήμα το οποίο, εκκινώντας ήδη από τη νεανική περίοδό του και τις φιλοσοφικοδικαϊκές παραδοχές του *Wert des Staates* και καταλήγοντας στην αντινομική προσέγγισή του στην *Έννοια του Πολιτικού* και την *Πολιτική Θεολογία*, διατρέχει την θεωρητική παραγωγή του Schmitt του μεσοπολέμου και μας επιτρέπει να προβούμε σε μια ανασυγκρότηση της τελευταίας, αναδεικνύοντάς την ως μια «θεωρία σωτηρίας του κράτους ως ολότητας».²⁰⁰ Ο Schmitt, δηλαδή, διαμορφώνει ένα θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου όλες οι έννοιες που εισάγονται – ακόμη και η έννοια του πολιτικού – τίθενται υπό διερεύνηση και θεωρητική επεξεργασία, με βασικό άξονα και σημείο αναφοράς της όλης διεργασίας την έννοια του κράτους και την ιδέα της κρατικότητας. Πολλώ δε μάλλον, ο σκοπός της όλης θεωρητικής αναζήτησης και διδασκαλίας του Schmitt αποσκοπεί στη δικαιολόγηση, την υπεράσπιση και εν τέλει τη διάσωση ενός κρατικοκεντρικού πολιτικοφιλοσοφικού σύμπαντος, στον πυρήνα του οποίου δεσπόζει η θεωρητική μορφή του μπισμαρκικού ράιχ, του κλασικού ευρωπαϊκού κράτους και του *jus publicum eurpoeum* που αυτό εισήγαγε, των βασικών δηλαδή πολιτικών και θεωρητικών αναφορών του Γερμανού καθηγητή. Ιδωμένη υπό αυτό το πρίσμα, η σμτιανή σκέψη της περιόδου του μεσοπολέμου φωτίζεται πια καθαρά ως προς την κεντρική ιδέα που τη συνέχει. Οι βασικές έννοιες τις οποίες ο Schmitt του μεσοπολέμου θέτει στο προσκήνιο και επεξεργάζεται, όπως η έννοια του αυτοτελούς και ιδεατού δικαίου, της

197 Αυτ.

198 Αυτ., σ. 46.

199 Αυτ., σ. 47.

200 Ψυχοπαίδης, *Η αυταρχική θεωρία...*, ό.π., σ. 153.

πραγμάτωσης του δικαίου, της κυριαρχίας, της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, του πολιτικού, συναρθρώνονται με τρόπο τέτοιο που, συνδυαζόμενες με την αιχμηρότητα του ντεσιζιονισμού του Γερμανού στοχαστή, αποσκοπούν τελικά στη διάσωση της οργανικής ενότητας του πολιτικού όλου μέσω της κυρίαρχης απόφασης και της εξουσιαστικής επιβολής του κυρίαρχου, ο οποίος όντας ενσωματωμένος στο σύστημα αποσκοπεί στο να το προστατεύει και να το εγγυάται χωρίς ποτέ ο ίδιος να δεσμεύεται από τους κανόνες, καθώς αυτός αποφασίζει για το νόημα και το τελικό τους περιεχόμενο.²⁰¹ Η κυρίαρχη «απόφαση που αφορά το όλο, το οποίο επιβεβαιώνεται από το κράτος στην κατάσταση ανάγκης»,²⁰² υποστηρίζει με αυτόν τον τρόπο την κρατική βούληση, η οποία μέσω του κυρίαρχου εκφράζεται ως βούληση του πολιτικού όλου κατά τρόπο δεσμευτικό, ως η κατευθυντήρια δύναμη προς την οργανική ενότητα του κράτους με δεδομένη τη σχέση αναφοράς προς τον λαό.²⁰³

Ο Schmitt, θεωρώντας το κράτος ως την καθοριστική πολιτική οντότητα που εγγυάται την πολιτική ενότητα πάντοτε με σημείο αναφοράς έναν λαό, εναποθέτει στην έννοια της κρατικότητας ένα ηθικό φορτίο.²⁰⁴ Το μονοπώλιο της απόφασης που οφείλει να διατηρεί η οργανωτική έκφραση της πολιτικής κυριαρχίας, δηλαδή το κράτος, διασφαλίζει την πολιτική του διάσταση, την πολιτική του ουσία και τελικά είναι το κράτος ως το κατεξοχήν πολιτικό μέγεθος που εγγυάται την πολιτική ενότητα και τον πολιτικό χαρακτήρα της εκάστοτε κοινότητας.²⁰⁵ Μάλιστα, αντιδιαστέλλοντας πλήρως την μορφή του κράτους προς αυτή του συντάγματος, ο Schmitt προσδιορίζει ως μόνο όρο ύπαρξης του κράτους το μονοπώλιο της απόφασης και την ικανότητα επιβολής που αυτό διατηρεί. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη του κράτους δεν ανάγεται σε κάποια κανονιστική ιεραρχία, αλλά θεωρείται ως αυτοτελής, υπαρξιακό γεγονός της συλλογικής ζωής.²⁰⁶ Το κράτος, μέσω της αποκλειστικής του δυνατότητας να λαμβάνει την κυρίαρχη απόφαση, εγγυάται την κανονικότητα και αποτελεί, για τον Schmitt, συνθήκη δυνατότητας της έννοιας του πολιτικού και προϋπόθεση για την εδραίωση κάθε ηθικού και νομικού συστήματος

201 Αυτ., σ. 155.

202 Αυτ.

203 Αυτ., σ. 152.

204 Chantal Mouffe, *Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy*, σ. 48, στον συλλογικό τόμο *The Challenge of...*, ό.π., σ. 38-53.

205 Preuss, *Political Order...*, ό.π., σ. 161.

206 Αυτ., σ. 169.

κανόνων, θέτοντας έτσι για τον Γερμανό διανοητή το ζήτημα της υπεράσπισης του κράτους καθ'αυτού, του καθήκοντος της κρατικότητας.²⁰⁷

Παρακολουθώντας συνεπώς την θεωρητική πορεία του Schmitt του μεσοπολέμου όπως αυτή έχει ανασυγκροτηθεί ως εδώ, από τη φιλοσοφικοδικαϊκή προβληματική του *Wert des Staates* ως την αντινομική προσέγγιση των βασικών εννοιών της *Πολιτικής Θεολογίας* και τελικά την άρνηση της αυτονομίας της έννοιας του πολιτικού στο ομώνυμο μείζον έργο του, αντιλαμβανόμαστε πως ο Schmitt της περιόδου της Βαϊμάρης, ο θεωρητικός που εισήγαγε την έννοια του πολιτικού στον πολιτικοφιλοσοφικό στοχασμό, ανάγει κατ' ουσίαν το πολιτικό στο κρατικό, διότι αυτό στο οποίο εν τέλει αποσκοπεί είναι η «υπεράσπιση της κυριαρχίας ως βαθμίδας αδιαπέραστης από την πολιτική».²⁰⁸ Γίνεται υπό αυτό το πρίσμα ξεκάθαρο ότι «η πολεμική αντίληψη της πολιτικής, κάθε άλλο παρά αυτόφωτη, είναι απότοκος της ιδιάζουσας αντίληψης του κράτους και της κυριαρχίας που πρωταρχικά τον ενδιαφέρει να προασπίσει.»²⁰⁹ Στο *Römischer Katholizismus und Politische Form* άλλωστε ο Schmitt μάλλον emphaticά καταφάσκει υπέρ μιας άνωθεν, υπερβατικής εξουσίας στην υπηρεσία μιας επίσης υπερβατικής ιδέας,²¹⁰ την οποία ιδέα μάλιστα προσδιορίζει ως κεντρικό στοιχείο της έννοιας του πολιτικού.²¹¹

Σε τελευταία ανάλυση λοιπόν εκείνο που ο Schmitt ενδιαφέρεται να περιφρουρήσει δεν είναι άλλο από την “ιδέα”: αυτήν θέλει να διατηρήσει αμόλυντη, σε απόσταση ασφαλείας από την πολιτική. Η ιδέα – είτε αυτή είναι μια υπερβατική δικαιοσύνη, είτε μια εξ ίσου υπερβατική λαϊκή βούληση – δεν μπορεί να είναι αντικείμενο συγκρουόμενων ερμηνειών, οικειοποιήσεων ή διαπραγματεύσεων, μπορεί μόνο να αποκαλυφθεί ή να “αντιπροσωπευτεί” – εξ ου και η αναγκαιότητα της άνωθεν εξουσίας.²¹²

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό και περνώντας στο επόμενο, που αφορά τις αντιφάσεις και τα όρια της θεωρητικής και πολιτικής απόπειρας του Lenin για την υπέρβαση του

207 Carl Schmitt, *Ethic State and Pluralistic State*, μτφρ. David Dyzenhaus, σ. 208, στον συλλογικό τόμο *The Challenge of...*, ό.π., σ. 195-208.

208 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 48.

209 *Αυτ.*, σ. 37. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

210 Schmitt, *Roman Catholicism...*, ό.π., σ. 27.

211 *Αυτ.*, σ. 17.

212 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 49.

κράτους, οφείλουμε να σταθούμε στο γεγονός ότι στο *Römischer Katholizismus und Politische Form* ο Schmitt, μέσα από δύο καίριες διατυπώσεις, μας προσφέρει αφενός, κατά τη γνώμη μου, μιαν επισφράγιση της ιδιότυπης εχθρότητας ανάμεσα στον ίδιο και τον Lenin, που άλλωστε επιχειρήσαμε να καταδείξουμε στο πρώτο μέρος της παρούσης, και αφετέρου μας «προετοιμάζει» κατά κάποιον τρόπο για τα κεφάλαια που πρόκειται να ακολουθήσουν. Αρχικά λοιπόν αξίζει να σημειωθεί ότι, εφόσον πια η υπερβατική ιδέα και η εξ ίσου υπερβατική πολιτική κυριαρχία που η πρώτη προϋποθέτει προσδιορίστηκαν ως το κεντρικό σημείο αναφοράς της διδασκαλίας του Schmitt του μεσοπολέμου, ο Γερμανός καθηγητής τονίζει πως το επαναστατικό προλεταριάτο τίθεται σε μια σχέση απόλυτης εχθρότητας ως προς την εν λόγω υπερβατική ιδέα.²¹³ Τέλος, αναφερόμενος στα εργατικά συμβούλια, τα σοβιέτ – των οποίων το κράτος, η ΕΣΣΔ, όντας πιο έντονα κρατικό ακόμη και από το κράτος της απολυταρχίας, ωθεί τον Schmitt να αντλήσει συγκεκριμένα πρακτικά συμπεράσματα και να τα προεκτείνει όσο το δυνατόν περισσότερο –²¹⁴ ο Γερμανός καθηγητής σημειώνει, κάπως υπαινικτικά, ότι η οργανωτική μορφή της πολιτικής κυριαρχίας των σοβιέτ, κατακτώντας την πολιτική εξουσία, θα αναγκαστεί να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί, πέραν της ατομικής ιδιοκτησίας, του προτσές παραγωγής και κατανάλωσης, ζητήματα που άπτονται της ιδιάζουσας πραγματικότητας του κράτους.²¹⁵ Προκύπτει λοιπόν στο σημείο αυτό το εξής ερώτημα: άραγε ο Carl Schmitt, αυτό το γιγαντιαίο διανοητικό μέγεθος και ένας εκ των κορυφαίων πολιτικών στοχαστών του περασμένου αιώνα, διαβλέπει εδώ κάτι το οποίο ο Lenin δεν κατάφερε – ή ίσως δεν θέλησε – να δει;

213 Schmitt, *Roman Catholicism...*, ό.π., σ. 27.

214 Carl Schmitt, *The Age of Neutralizations and Depoliticizations*, μτφρ. Matthias Konzett και John P. McCormick, στο Carl Schmitt, *The Concept of the Political – Expanded Edition*, The University of Chicago Press, 2007, σ. 81.

215 Schmitt, *Roman Catholicism...*, ό.π., σ. 24-25.

2. Κράτος και Lenin – Η πολιτική γείωση, η απονέκρωση του κράτους, οι αντιφάσεις και τα εσωτερικά όρια της λενινιστικής θεωρίας

ι. Η πολιτική γείωση

Προτού επιχειρήσουμε να υπεισέλθουμε στις επιμέρους αναλύσεις του Lenin που αφορούν στο κράτος, κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να επανέλθουμε σε ένα θέμα το οποίο ήδη αγγίξαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, προκειμένου τώρα να το προσδιορίσουμε περαιτέρω, να το οριοθετήσουμε πληρέστερα και εν συνεχεία να είμαστε σε θέση να αποσαφηνίσουμε και να αναδείξουμε την σύνδεσή του με το ζήτημα του κράτους – καθώς μάλιστα το εν λόγω θέμα είναι και αυτό που αποτελεί το νοηματικό και εννοιολογικό κέντρο του ευρύτερου συλλογισμού της παρούσης. Πρόκειται για την έννοια του πολιτικού, για το πολιτικό στοιχείο, για την ειδικά πολιτική ουσία, της λενινιστικής σκέψης, εν προκειμένω, για την αμιγώς πολιτική προσέγγιση και προέκταση της μαρξικής επαναστατικής θεωρίας στην οποία προβαίνει ο ηγέτης των μπολσεβίκων κατά την επεξεργασία από μέρους του της προλεταριακής πολιτικής θεωρίας και πρακτικής. Ο λόγος που κρίνεται απαραίτητη μια περαιτέρω λεπτολόγηση της ειδικά πολιτικής διάστασης της θεωρητικής και πρακτικής εργασίας του Lenin, έχει να κάνει με το ότι, κατά τη γνώμη μου, δίχως μια κατά το δυνατόν ουσιαστική κατανόηση του κατεξοχήν πολιτικού χαρακτήρα της στάσης του Ρώσου επαναστάτη απέναντι στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της προλεταριακής υπόθεσης – καθώς και του πώς ο ίδιος αντιλαμβάνεται και εννοιολογεί αυτό το πολιτικό στοιχείο της προσέγγισής του – η απόπειρα αναζήτησης τυχόν θεωρητικών αντιφάσεων σε ό,τι έχει να κάνει με το ζήτημα του κράτους στο έργο του καθίσταται ιδιαιτέρως επισφαλής. Αυτό που θα επιχειρηθεί, επομένως, μέσω μιας ανασυγκροτητικής προσέγγισης ορισμένων εκ των βασικών αρμών της λενινιστικής σκέψης, είναι η ανάδειξη της ειδικά πολιτικής γείωσης που ο Lenin παρέχει στη μαρξική επαναστατική θεωρία του κομμουνισμού, επιχειρώντας παράλληλα τον προσδιορισμό της πολιτικής αυτής γείωσης αφενός στο επίπεδο της πολιτικής θεωρίας και αφετέρου στο επίπεδο της πολιτικής

πρακτικής – διατηρώντας πάντοτε υπόψιν ότι μια αυστηρή διάκριση των δύο αυτών πεδίων, ειδικά στην περίπτωση του Lenin, καθίσταται εξόχως προβληματική.

Όντας ο άνθρωπος που «ηγήθηκε της μεγαλύτερης πολιτικής επανάστασης στη νεότερη ιστορία»²¹⁶, ο Lenin θεωρείται πρωτίστως ως ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς της ιστορίας, ως ένας επαναστάτης που ανέλαβε πολιτική δράση και ενεπλάκη ενεργά ως κομμουνιστής ηγέτης στα φλέγοντα γεγονότα της ιστορικής περιόδου κατά την οποία έζησε. Και ενώ σαφώς η αλήθεια των παραπάνω παρατηρήσεων είναι αναντίρρητη, αυτό που οφείλει εδώ να τονιστεί είναι ότι ο Lenin υπήρξε μια από τις σπάνιες περιπτώσεις στις οποίες η έντονη πολιτική δράση συνοδεύτηκε από μια εξίσου εναργή, συνεπή και σε βάθος ενασχόληση με θεωρητικά ζητήματα. Ακόμη κι αν δεν δεχτούμε την άποψη του Lukács, ότι δηλαδή ο Lenin «[...] είναι, σε παγκόσμια ιστορική κλίμακα, ο *μόνος θεωρητικός στο ύψος του Μαρξ*»,²¹⁷ οφείλουμε ωστόσο να μην παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι, εκτός από πολυγραφότατος πολιτικός συγγραφέας, ο Ρώσος επαναστάτης υπήρξε ένας στοχαστής που επιχείρησε και κατάφερε να καταδυθεί στα αβυσσαλέα βάθη της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας και να αφήσει στο πεδίο αυτό το δικό του αποτύπωμα. Αυτό όμως στο οποίο είναι σημαντικό να σταθούμε είναι το ζήτημα του πώς ο Lenin αντιμετώπισε την πολιτική θεωρία και φιλοσοφία, το ζήτημα δηλαδή της ιδιαίτερης στάσης και του τρόπου με τον οποίο ο ίδιος επέλεξε να προβεί στις θεωρητικές του επεξεργασίες. Διότι όσον αφορά στη φιλοσοφία, ο Lenin «[...] ασκ[εί] την πρακτική της με τον τρόπο που ήθελε ο Μαρξ, σύμφωνα με αυτό που είναι».²¹⁸ Και αυτό που είναι για τον Lenin η φιλοσοφία είναι το εξής: διαίρεση. Ο Lenin δηλαδή, έχει «[...] την επίγνωση του ωμού και πρωταρχικού γεγονότος ότι η φιλοσοφία *διαίρει*. Αν η επιστήμη ενώνει χωρίς να διαίρει, από την άλλη η φιλοσοφία *διαίρει* και δεν μπορεί να ενώνει παρά καθόσον *διαίρει*».²¹⁹ Αντιμετωπίζοντας επομένως τη φιλοσοφία ως *πρακτική*, και μάλιστα ως *πρακτική που διαίρει* και άρα ταυτόχρονα δύναται να ενώνει, δηλαδή να δημιουργεί πόλους, στρατόπεδα, ο Lenin αναδεικνύει τον πολιτικό πυρήνα της φιλοσοφίας.²²⁰ Και ως προς αυτήν τη φιλοσοφική – και πάντοτε πολιτική – πόλωση, ως προς το ερώτημα περί του ποια ακριβώς είναι αυτά τα στρατόπεδα που σχηματίζονται, για τον Lenin η απάντηση προκύπτει με τρόπο σαφή αφ’

216 Louis Althusser, *Ο Λένιν και η φιλοσοφία & Η φιλοσοφία ως όπλο της επανάστασης*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα 2016, σ. 26.

217 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 15.

218 Althusser, *Ο Λένιν και...*, ό.π., σ. 30.

219 *Αυτ.*, σ. 24.

220 *Αυτ.*, σ. 32.

ης στιγμής εντοπίζει «το πραγματικό διακύβευμα της συζήτησης στην οποία εμπλέκεται κάθε φιλοσοφία: τη θεμελιώδη πάλη τάσεων ανάμεσα στον υλισμό και τον ιδεαλισμό. Όπως στην πολιτική έτσι και εδώ δεν υπάρχει τρίτος δρόμος, ημίμετρα, νόθες θέσεις. Κατά βάθος υπάρχουν μόνο ιδεαλιστές και υλιστές.»²²¹ Η πολεμική αυτή θεώρηση του φιλοσοφικού στοχασμού, η προοπτική της φιλοσοφίας ως πεδίου μάχης, προκύπτει ως τέτοια στη βάση μιας – στην περίπτωση του Lenin υπόρρητης πάντως όμως υπαρκτής – γνωσιοθεωρητικής παραδοχής για το ζήτημα: «κάποιοι όροι φιλοσοφικής πραγμάτευσης οφείλουν να κατισχύσουν επί άλλων όρων φιλοσοφικής πραγμάτευσης.»²²² Για τον Lenin επομένως «η φιλοσοφία είναι θεμελιωδώς πολιτική.»²²³

Η φιλοσοφική σκέψη, ήδη από τον Marx, αρθρώνεται ως ανηλεής κριτική απέναντι στις κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις και ιδεολογίες και επομένως συγκροτείται ως εργαλείο για την ευρεία χειραφέτηση της ανθρωπότητας, ως η μορφή της κοινωνικής συνείδησης που θα συμβάλει καθοριστικά στην αλλαγή της ανθρώπινης κοινωνίας, ως όπλο της επανάστασης εντός της ιστορικής κίνησης και της ταξικής πάλης. Επομένως, καθώς ήδη πριν από τον Lenin η φιλοσοφία αποκτά την πολιτική της στόχευση, η ουσιώδης συνεισφορά του μπολσεβίκου αρχηγού σε ό,τι αφορά στην ιδιαίτερη συνάρθρωση φιλοσοφίας και πολιτικής – δύο πεδία που όπως είδαμε θεωρούνται εδώ ως εγγενώς συγκρουσιακά – δεν εντοπίζεται απλώς στην ανάδειξη του πολιτικού χαρακτήρα της φιλοσοφίας, που προϋπάρχει ήδη στον Marx, αλλά στον τρόπο που στην περίπτωση του Lenin ο πολιτικοφιλοσοφικός στοχασμός μετατρέπεται αποφασιστικά σε πολιτική πρακτική. Διότι ο λενινισμός ως πολιτική πρακτική δεν μοιάζει μόνο να ευθυγραμμίζεται με τη μαρξική φιλοσοφική σκέψη και την κομμουνιστική πολιτική θεωρία, δεν την εξυπηρετεί απλώς, αλλά εντασσόμενη εντός του πραγματικού ιστορικού προτσές η πολιτική αυτή πρακτική τελεί σε μια διαλεκτική σχέση με το φιλοσοφικό της υπόβαθρο, το συμπληρώνει, το επανανοηματοδοτεί συνεχώς, το διευρύνει και το εξειδικεύει, αποτελεί ταυτόχρονα προϊόν και παραγωγό του. Για τον Lenin ακόμα και οι πιο γενικές φιλοσοφικές κατηγορίες δεν προσλαμβάνονται ως αφηρημένα θεωρητικά σχήματα, αλλά ως μέσα για την θεωρητική προετοιμασία της πολιτικής πρακτικής.²²⁴ Ολόκληρη η πολιτική και θεωρητική εργασία του Lenin αποτελεί πιστή εφαρμογή της μαρξικής φιλοσοφικής

221 Αυτ., σ. 56-57.

222 Αριστείδης Μπαλτάς, *Ονόματα του κομμουνισμού*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018, σ. 455.

223 Althusser, *Ο Λένιν και...*, ό.π., σ. 98.

224 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 117.

παρακαταθήκης, του διαλεκτικού υλισμού,²²⁵ καθώς όμως η συνεχής δράση, η *πράξη* τίθεται ως απόλυτη προτεραιότητα στη ζωή του μπολσεβίκου αρχηγού,²²⁶ καθώς «[ο] λενινισμός σημαίνει ένα άφταστο μέχρι σήμερα επίπεδο της συγκεκριμένης, μη σχηματικής, μη μηχανιστικής και καθαρά στραμμένης προς την *πράξη σκέψης*»²²⁷ είναι μόνο μέσω της καθοριστικής συμβολής του Lenin που ο ιστορικός υλισμός,²²⁸ η θεωρητικοπρακτική διάσταση του μαρξισμού, αναφύεται ως αποφασιστική πολιτική πρακτική εντός της ιστορικής πραγματικότητας.²²⁹ Η εύγλωττη συμπύκνωση του όλου σχήματος από τον Althusser καθίσταται εδώ χρήσιμο να παρατεθεί:

Η μαρξιστική-λενινιστική φιλοσοφία, ή αλλιώς ο διαλεκτικός υλισμός, αντιπροσωπεύει στη θεωρία την προλεταριακή ταξική πάλη. Με την ένωση της μαρξιστικής θεωρίας και του εργατικού κινήματος (*ύστατη* πραγματικότητα της ένωσης ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική) η φιλοσοφία παύει, όπως λέει ο Μαρξ, να “ερμηνεύει τον κόσμο.” Γίνεται όπλο για τον “μετασχηματισμό” του: *την επανάσταση*.²³⁰

Οφείλουμε στο σημείο αυτό να προσδιορίσουμε το πώς αντιλαμβάνεται ο ίδιος ο Lenin την συνδεδεμένη διαλεκτικά με την επαναστατική θεωρία αποφασιστική πολιτική πρακτική, που αναδείχθηκε προηγουμένως ως ουσιώδης συνεισφορά του Ρώσου κομμουνιστή στην προλεταριακή υπόθεση. Στο *Τι να κάνουμε – Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, έργο γραμμένο το 1902 με μια εξόχως πολεμική διάθεση και με σαφή στόχο να οριοθετήσει τα ζητήματα που αναδεικνύονται από τις εσωτερικές διαφωνίες και τις διαφορετικές τάσεις της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας εκείνης της περιόδου, καθώς και να προωθήσει την συνεπή επαναστατική πολιτική όπως ο ίδιος την αντιλαμβανόταν, ο Ρώσος κομμουνιστής, απέναντι στη μορφή του οικονομικού αγώνα – ενός αγώνα με στενά όρια,

225 Αυτ., σ. 105.

226 Αυτ., σ. 117.

227 Αυτ., σ. 107. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

228 Καθώς ο όρος καθίσταται προβληματικός και επιδέχεται διαφόρων, πολλές φορές ακόμη και αλληλοσυγκρουόμενων, προσεγγίσεων και εννοιολογήσεων, οφείλει να διευκρινιστεί ότι παρακολουθώντας εδώ τη συλλογιστική πορεία του Lukács, ο ιστορικός υλισμός εννοείται ως «η εννοιολογική έκφραση του αναγκαίου περάσματος από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, που πραγματοποιεί η κοινωνία κάτω από την ηγεσία της εργατικής τάξης.» Αυτ., σ. 19.

229 Αυτ., σ. 113.

230 Althusser, *Ο Λένιν και...*, ό.π., σ. 106.

που θέτει ως βασικό στόχο του εργατικού κινήματος τις αμιγώς οικονομικές διεκδικήσεις – αντιτάσσει τον πολιτικό αγώνα που στοχεύει στην κοινωνική επανάσταση και τη δικτατορία του προλεταριάτου.²³¹ Προσανατολιζόμενος πάντοτε προς τον ορίζοντα της επαναστατικής ρήξης, ο Lenin υποστηρίζει ότι η επαναστατική συνείδηση του προλεταριάτου, που απαιτείται προκειμένου αυτό να οργανωθεί και να προετοιμαστεί ως προς τον επαναστατικό του σκοπό, δεν προκύπτει οργανικά από την οικονομική του θέση εντός της διαλεκτικής της ταξικής πάλης και του προτσές της κοινωνικής παραγωγής, αλλά εμπεδώνεται ως τέτοια μονάχα μέσω της πολιτικοποίησης των εργατικών αιτημάτων και αγώνων. Αυτό που δηλαδή απαιτείται προκειμένου το προλεταριάτο να οργανωθεί ως επαναστατική τάξη είναι το να κατακτήσει για τον εαυτό του μια αμιγώς πολιτική συνείδηση. Η συνείδηση αυτή, η πολιτική συνείδηση του προλεταριάτου, καθώς δεν προκύπτει αυθόρμητα μέσω της ταξικής του θέσης και του ταξικού ενστίκτου που αυτό αποκτά εντός της διαλεκτικής κίνησης της ιστορίας,²³² μπορεί να κατακτηθεί μονάχα υπερβαίνοντας την στενά εργατική, συντεχνιακή προσέγγιση των κοινωνικών αγώνων, μονάχα μέσω μιας προπαντός συνειδητής και αμιγώς πολιτικής διεργασίας.

Η εν λόγω διεργασία συνίσταται σε αυτό που ο Lenin ονομάζει «οργάνωση ολόπλευρων πολιτικών αποκαλύψεων»²³³ από πλευράς της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, πράγμα που σημαίνει την ικανότητα του εργατικού κινήματος να αναδεικνύει και να αντιμετωπίζει «[...] όλες χωρίς εξαίρεση τις περιπτώσεις αυθαιρεσίας και καταπίεσης, βίας και κατάχρησης, οποιοσδήποτε τάξεις κι αν αφορούν αυτές οι περιπτώσεις»²³⁴ ενώ μάλιστα τονίζεται ότι το εργατικό κίνημα οφείλει να προβαίνει σε αυτές τις πολιτικές αποκαλύψεις υπολαμβάνοντας πάντοτε την κομμουνιστική σκοπιά.²³⁵ Το ειδικό βάρος που ο ηγέτης των μπολσεβίκων εναποθέτει στην εμπέδωση και την όξυνση της πολιτικής συνείδησης του προλεταριάτου καθίσταται εμφανές στην παρακάτω περικοπή από το *Τι να κάνουμε*:

231 V.I. Lenin, *Τι να κάνουμε; – Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016, σ. 23.

232 Αυτ., σ. 49.

233 Αυτ., σ. 85.

234 Αυτ.

235 Αυτ.

Η σοσιαλδημοκρατία καθοδηγεί τον αγώνα της εργατικής τάξης όχι μόνο για να πετύχει πιο ευνοϊκούς όρους πώλησης της εργατικής δύναμης, αλλά και για την *κατάργηση του κοινωνικού καθεστώτος* που αναγκάζει τους άπορους να πουλιούνται στους πλούσιους. Η σοσιαλδημοκρατία δεν αντιπροσωπεύει την εργατική τάξη στις σχέσεις της μόνο προς μια ορισμένη ομάδα εργοδοτών, αλλά και στις σχέσεις της προς όλες τις τάξεις της σύγχρονης κοινωνίας, στις σχέσεις της *προς το κράτος σαν οργανωμένη πολιτική δύναμη*. Γι' αυτό είναι ευνόητο ότι οι σοσιαλδημοκράτες, όχι μόνο δεν μπορούν να περιορίζονται στην οικονομική πάλη, αλλά και δεν μπορούν να δεχτούν η οργάνωση οικονομικών αποκαλύψεων να αποτελεί την κύρια δράση τους. Πρέπει να καταπιαστούμε δραστήρια με την *πολιτική διαπαιδαγώγηση* της εργατικής τάξης, με την ανάπτυξη της *πολιτικής της συνείδησης*.²³⁶

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι μέσω της διάκρισης του ταξικού ενστίκτου και της ταξικής πάλης από τη μια και της πολιτικής συνείδησης από την άλλη,²³⁷ μέσω της διάκρισης αφενός του οικονομικού, αμιγώς εργατικού και αφετέρου του πολιτικού αγώνα, το πολιτικό στοιχείο ανατιμάται και αυτό που μέσω της ανάλυσης του Κονδύλη σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας αναδείχθηκε ως η κεντρική έννοια της σκέψης του Lenin, δηλαδή ο αγώνας,²³⁸ εδώ προσδιορίζεται σαφώς από τον Ρώσο επαναστάτη ως αγώνας *κατεξοχήν πολιτικός*. Η αναγκαία πολιτική συνείδηση της εργατικής τάξης, εφόσον το στενά εργατικό, συντεχνιακό πλαίσιο διαρρηχθεί, μπορεί να προκύψει, σύμφωνα με τον Lenin, “από όλες γενικά τις εκδηλώσεις της κοινωνικοπολιτικής ζωής”,²³⁹ μια αφορμαλιστική προσέγγιση του ζητήματος της πολιτικής συνείδησης που, κατά τη γνώμη μου, μας παραπέμπει ευθέως στο σμιτιανό πολιτικό το οποίο, όπως είδαμε, στερούμενο ένα αποκλειστικά δικό του, προκαθορισμένο περιεχόμενο, δύναται να προκύψει μέσα από διάφορες περιοχές του κοινωνικού πεδίου.

Αυτό που αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί σχετικά με την πολιτική συνείδηση, την οποία σύμφωνα με τον Lenin οφείλει το προλεταριάτο να κατακτήσει προκειμένου να είναι σε θέση να αναλάβει την ιστορική του αποστολή και να οδηγήσει την κοινωνία προς τον επαναστατικό της μετασχηματισμό, είναι το ότι η εν λόγω πολιτική συνείδηση,

236 Αυτ., σ. 70. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

237 Αυτ., σ. 49.

238 Αυτ., σ. 38.

239 Αυτ., σ. 73 και σ. 77.

ακριβώς επειδή δεν προκύπτει μέσω της αυθορμησίας του ταξικού ενστίκτου, μπορεί «να έρθει σ' αυτούς [εννοεί τους εργάτες] μόνο απέξω.»²⁴⁰ Αντιλαμβανόμαστε δηλαδή ότι για τον Lenin «[...] η γνώση της ολότητας δεν είναι ποτέ αυθόρμητη. Πρέπει να μεταδοθεί “από τα έξω”, δηλαδή θεωρητικά, σ' εκείνους που δρουν.»²⁴¹ Το «απέξω» του Lenin εννοείται ως η μαρξική επαναστατική θεωρία – ο επιστημονικός σοσιαλισμός, για να το θέσουμε με την ορολογία που αντιστοιχεί στο ιστορικό συγκείμενο των όσων εδώ μας απασχολούν – η οποία δεν προέκυψε αυθόρμητα εντός του προλεταριακού κοινωνικού είναι κατά την ιστορική του κίνηση, αλλά συγκροτήθηκε εντός του γίνεσθαι της αστικής διανόησης και συγκεκριμένα επί τη βάσει της γερμανικής φιλοσοφικής παράδοσης, της αγγλικής πολιτικής οικονομίας και του γαλλικού σοσιαλισμού.²⁴² Προκύπτει λοιπόν ότι, σύμφωνα με τον Lenin, προκειμένου το προλεταριάτο να διαπαιδαγωγηθεί πολιτικά, απαιτείται πολιτική παρέμβαση και μάλιστα διττή: πολιτική παρέμβαση αφενός στο επίπεδο του φιλοσοφικού στοχασμού, όπου, μέσω της θεωρητικής επεξεργασίας βασικών πυλώνων της αστικής διανόησης η φιλοσοφία μετατρέπεται σε όχημα για την κοινωνικοπολιτική κριτική που αποσκοπεί στην επαναστατική υπέρβαση της ταξικής κοινωνίας, και αφετέρου πολιτική παρέμβαση εντός του ιστορικο-κοινωνικού πεδίου όπου, μέσω της διαλεκτικής εφαρμογής των αρχών της επαναστατικής θεωρίας στα πρακτικά ζητήματα που αναλαμβάνει η εργατική τάξη. Μέσω της πολιτικοποίησης των αμιγώς εργατικών αιτημάτων, θα επιτευχθεί η ανύψωση του ταξικού ενστίκτου της τελευταίας στο επίπεδο της ταξικο-πολιτικής συνείδησης, η οποία θεωρείται ως ικανή και αναγκαία συνθήκη προκειμένου το προλεταριάτο να είναι σε θέση να αναλάβει και να φέρει εις πέρας την ιστορική του αποστολή, ήτοι το επαναστατικό άλμα προς τα εμπρός, προς την ιστορία της ανθρωπότητας.²⁴³

Σε ό,τι αφορά στο ζήτημα της πολιτικής παρέμβασης που ο Lenin προτείνει ως αναγκαία προϋπόθεση για την προοπτική της επαναστατικής χειραφέτησης της

240 Αυτ., σ. 39.

241 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 121.

242 V.I. Lenin, *Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού*, στο *Για τον Μαρξ και το μαρξισμό*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σ. 5.

243 Εντός του μαρξιστικού πολιτικοφιλοσοφικού γίνεσθαι, η περίοδος κατά την οποία η ανθρωπότητα βρίσκεται εντός της διαλεκτικής της ταξικής εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο και της ταξικής πάλης, θεωρείται ως η προϊστορία της. Η προλεταριακή κοινωνική επανάσταση που υπερβαίνει διαλεκτικά την ταξική κοινωνία και οδηγεί στην πραγματική δημοκρατία και την ουσιαστική ισότητα, στην αταξική κοινωνική οργάνωση των ελεύθερων ανθρώπων, η έλευση δηλαδή του κομμουνισμού, εγκαινιάζει την ιστορία της ανθρωπότητας.

ανθρωπότητας και ειδικότερα σε ό,τι αφορά στην πολιτικοποίηση των συντεχνιακών αιτημάτων και των οικονομικών αγώνων της εργατικής τάξης, είναι σημαντικό, για τα ενδιαφέροντα της κείμενης εργασίας, να σημειωθεί ότι ο Lenin αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της εν λόγω πολιτικοποίησης σε μεγάλο βαθμό ως ανελέητη πολιτική πάλη εντός των τάξεων της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Η βαρύνουσα σημασία που ο ηγέτης των μπολσεβίκων αποδίδει στο ζήτημα της πολιτικής ζύμωσης και διαπάλης εντός των δυνάμεων του κομμουνιστικού κινήματος διαφαίνεται στον ιδιαίτερα πολεμικό τόνο ορισμένων γραπτών του, όπως το *Τι να κάνουμε* και το μετεπαναστατικό έργο *Ο «αριστερισμός» – παιδική αρρώστια του κομμουνισμού* (1920), με τα οποία επιχειρεί – και πράγματι καταφέρνει – να χαράξει σαφείς διαχωριστικές γραμμές απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους και στις διάφορες εκφράσεις του *οπορτουνισμού* των. Για τον Lenin, ο οποίος όπως είδαμε αντιλαμβάνεται την πολιτική με όρους πολέμου και ως ένα κατεξοχήν συγκρουσιακό πεδίο,²⁴⁴ η πολιτική διαπάλη δεν διεξάγεται μόνο εκτός των τειχών της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και σε πολύ μεγάλο βαθμό εντός του ίδιου του κινήματος. Η εσωτερική, εσωκομματική πολιτική πάλη και ζύμωση αποκτά κεφαλαιώδη σημασία εντός της λενινιστικής πολιτικής σκέψης και πρακτικής και ανάγεται

244 Ενδεικτικά για την λενινιστική σύλληψη της πολιτικής με όρους πολέμου είναι, κατά τη γνώμη μου, τα παρακάτω αποσπάσματα λόγω του ιδιαίτερος εύγλωττου τρόπου με τον οποίο το όλο ζήτημα τίθεται με σαφείς στρατιωτικο-πολεμικούς όρους: «Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι ο πιο γεμάτος από αυτοθυσία και ο πιο αμείλικτος πόλεμος της νέας τάξης ενάντια σε έναν πιο ισχυρό εχθρό, ενάντια στην αστική τάξη [...] Για όλες αυτές τις αιτίες η δικτατορία του προλεταριάτου είναι απαραίτητη και η νίκη ενάντια στην αστική τάξη είναι αδύνατη χωρίς μακροχρόνιο, επίμονο, απεγνωσμένο πόλεμο ζωής ή θανάτου, πόλεμο που απαιτεί αντοχή, πειθαρχία, σταθερότητα, αδιαλλαξία και ενότητα θέλησης.» V.I. Lenin, *Ο «αριστερισμός» παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2005, σ. 10 και «Είναι ανάγκη να καταλάβουμε – και η επαναστατική τάξη με την ίδια την πικρή της πείρα μαθαίνει να το καταλαβαίνει – ότι δεν μπορούμε να νικήσουμε, αν δεν μάθουμε να επιτιθέμαστε [sic] σωστά και να υποχωρούμε σωστά. Απ’ όλα τα νικημένα αντιπολιτευτικά και επαναστατικά κόμματα οι μπολσεβίκοι υποχώρησαν με τη μεγαλύτερη τάξη, με τις λιγότερες απώλειες για το “στρατό” τους, με την καλύτερη διαφύλαξη του πυρήνα του, με τις μικρότερες (ως προς το βάθος και το ανεπανόρθωτό τους) διασπάσεις, με τη μικρότερη αποθάρρυνση, με τη μεγαλύτερη ικανότητα να ξαναρχίσουν τη δουλειά πιο πλατιά, πιο σωστά και πιο δραστήρια.» Αυτ., σ. 15 και παρακάτω στο κείμενο σε ένα απόσπασμα που θεωρώ ότι προσοικονομεί τα στρατόπεδα Φίλων-Εχθρών του πολιτικού του Schmitt: «Όταν πρόκειται για την πρακτική δράση των μαζών, για την κατανομή – ας μου επιτραπεί η έκφραση – στρατιών με εκατομμύρια ανθρώπους, για τη διάταξη όλων των ταξικών δυνάμεων μιας δοσμένης κοινωνίας για την τελευταία και αποφασιστική μάχη, τότε πια με μόνη την προπαγανδιστική πρακτική πείρα, με μόνη την επανάληψη των αληθειών του “καθαρού” κομμουνισμού τίποτε δεν κάνεις. Στην περίπτωση αυτή δεν πρέπει να υπολογίζεις με χιλιάδες, όπως υπολογίζει στην ουσία ο προπαγανδιστής, μέλος μιας μικρής ομάδας, που δεν έχει ακόμη καθοδηγήσει μάζες· εδώ πρέπει να υπολογίζεις με εκατομμύρια και με δεκάδες εκατομμύρια. Εδώ πρέπει να βάζεις στον εαυτό σου όχι μόνο το ερώτημα αν έχουμε πείσει την πρωτοπορία της επαναστατικής τάξης, αλλά ακόμη και το ερώτημα, αν οι ιστορικά ενεργητικές δυνάμεις όλων των τάξεων, όλων απολύτως των τάξεων μιας δοσμένης κοινωνίας, χωρίς καμιά εξαίρεση, είναι διαταγμένες έτσι, ώστε η αποφασιστική μάχη να είναι πια εντελώς ώριμη [...]» Αυτ., σ. 95.

σε ουσιαστική προϋπόθεση της επαναστατικής προοπτικής, καθώς ο Ρώσος κομμουνιστής θεωρεί πως η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο είναι αδιανόητη χωρίς τη διεξαγωγή έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης, χωρίς την χάραξη διαχωριστικών γραμμών εντός των τάσεων του εργατικού κινήματος. Η εσωκομματική πολιτική αντιπαράθεση καθίσταται πυλώνας της προλεταριακής νίκης καθώς μέσω των διαχωρισμών τα πολιτικά, ιδεολογικά και πρακτικά εργαλεία ακονίζονται και το εργατικό κίνημα, αποκτώντας πολύτιμη εμπειρία μέσω της έντονης πολιτικής ζύμωσης, δύναται να προχωράει προς τα εμπρός, προς την περίοδο της πολιτικής του ωριμότητας που είναι και αυτή που τελικά θα του εξασφαλίσει την νίκη.²⁴⁵

Η όλη ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου από τη λενινιστική σκέψη και πολιτική πρακτική συνδέεται – και ουσιαστικά επιβεβαιώνεται – από το ιστορικό συγκείμενο και το ίδιο το συμβάν της Οκτωβριανής Επανάστασης καθαυτό. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εντός των πρώτων σοσιαλιστικών-μαρξιστικών κύκλων και ομίλων του ρωσικού χώρου, ανακύπτει μια διαφωνία σχετικά με την δυνατότητα ή μη μιας σοσιαλιστικής επανάστασης στην τσαρική Ρωσία. Πιο συγκεκριμένα, καθώς από την άποψη της καπιταλιστικής ανάπτυξης η Ρωσία αποτελούσε μια καθυστερημένη, αγροτική χώρα, το ζήτημα που ετίθετο εντός των ριζοσπαστικών κύκλων αφορούσε στο εάν με βάση την ανάλυση του Marx στο *Κεφάλαιο* [*Das Kapital – Kritik der Politischen Oekonomie*, 1867] είναι δυνατόν

245 Ξανά στο σημείο αυτό, ορισμένα αποσπάσματα από το έργο του 1920 είναι ενδεικτικά για τη σημασία που ο Lenin αποδίδει στην εσωκομματική πολιτική πάλη, στην έντονη πολιτική αντιπαράθεση με τους εσωτερικούς πολιτικούς αντιπάλους των μπολσεβίκων, ήτοι τους σοσιαλπατριώτες, τους «καουτσικιστές», τους σοσιαλσοβινιστές, γενικώς δηλαδή με τις διάφορες τάσεις και εκφράσεις της πολιτικής γραμμής που, εντός των συμφραζομένων της ιστορίας του ρωσικού κομμουνιστικού κινήματος, της Οκτωβριανής Επανάστασης και του ευρύτερου πολιτικού ρεύματος της τριτοδιεθνιστικής αριστεράς ονομάζεται *οπορτουνισμός*: «Γι' αυτό ακριβώς και οι ανοιχτοί σοσιαλπατριώτες και οι “καουτσικιστές” όλων των χωρών αποδείχτηκαν οι χειρότεροι προδότες του προλεταριάτου. Και αν ο μπολσεβικισμός μπόρεσε να νικήσει στα 1917-1920, μια από τις βασικές αιτίες αυτής της νίκης είναι ότι ο μπολσεβικισμός από το 1914 ακόμη ξεσκέπαζε αμείλικτα την ποταπότητα, την παλιανθρωπιά και την προστυχιά του σοσιαλσοβινισμού και του “καουτσικισμού” [...] και κατόπιν οι μάζες με την ίδια τους την πείρα πείθονταν όλο και περισσότερο για την ορθότητα των απόψεων των μπολσεβίκων.» Αυτ., σ. 16 και «Ο νεότερος ιμπεριαλισμός (του 20ού αιώνα) δημιούργησε για αρκετές προηγμένες χώρες μια μονοπωλιακή-προνομιακή κατάσταση και πάνω σ' αυτό το έδαφος διαμορφώθηκε παντού μέσα στη II Διεθνή ο τύπος των αρχηγών-προδοτών, των οπορτουνιστών, των σοσιαλσοβινιστών, που υπερασπίζονται τα συμφέροντα της συνεχνίας τους, του λεπτού τους στρώματος της εργατικής αριστοκρατίας. [...] Η νίκη του επαναστατικού προλεταριάτου είναι αδύνατη, αν δεν καταπολεμηθεί αυτό το κακό, αν δεν ξεσκεπαστούν, στιγματιστούν και διωχτούν οι οπορτουνιστές, σοσιαλπροδότες αρχηγοί· κι αυτή ακριβώς την πολιτική ακολούθησε η III Διεθνή.» Αυτ., σ. 32 και παρακάτω στο ίδιο κείμενο «Η ιστορία του εργατικού κινήματος δείχνει τώρα ότι σε όλες τις χώρες το εργατικό κίνημα πρέπει οπωσδήποτε να περάσει (πράγμα που άρχισε ήδη να γίνεται) μέσα από την πάλη του κομμουνισμού, που γεννιέται, δυναμώνει και τραβά προς τη νίκη, πριν απ' όλα και κυρίως ενάντια στο δικό του (για την κάθε χώρα) “μενσεβικισμό”, δηλαδή τον οπορτουνισμό και το σοσιαλσοβινισμό.» Αυτ., σ. 89.

η κατά βάση αγροτική κοινωνία της τσαρικής Ρωσίας να περάσει μέσω της επανάστασης στο στάδιο του σοσιαλισμού, ή εάν θα όφειλε πρώτα ο ρωσικός κοινωνικός σχηματισμός να διέλθει αναγκαστικά από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής προκειμένου στη συνέχεια να μπορέσει να τον υπερβεί επαναστατικά.²⁴⁶ Το όλο ερώτημα στέκει στη βάση της ευρύτερης νεωτερικής συνθήκης κατά την οποία η ιστορία συλλαμβάνεται ως πεδίο δυνατοτήτων «στο οποίο εμπλέκονται εσωτερικότητες και εξωτερικότητες, αναγκαιότητα και τυχαιότητα»²⁴⁷ και ουσιαστικά εγείρει το ζήτημα της *ιστορικής δυνατότητας*,²⁴⁸ ήτοι «[τ]η σύλληψη της ιστορικής δυνατότητας και [τ]η στάθμιση της πορείας ενός κοινωνικού σχηματισμού σε μια δέσμη περατών κατευθύνσεων».²⁴⁹ Ακολουθώντας, η απροσδιοριστία που εντοπίζεται εντός της δυναμικής του υπό εξέταση κοινωνικού σχηματισμού κατά την ιστορική του κίνηση – εν προκειμένω δηλαδή το ζήτημα του εάν η ρωσική κοινωνία μπορεί να μεταβεί στο στάδιο του σοσιαλισμού ενώ προηγουμένως δεν έχει περάσει από αυτό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής – αναδεικνύεται ως «ζήτημα πολιτικής στάθμισης της δυναμικής του μέλλοντος».²⁵⁰ Και αυτή η ουσιαστικά *πολιτική* στάθμιση της ιστορικής κίνησης είναι αυτό στο οποίο συνίσταται τελικά ο λενινισμός ως πολιτική σκέψη και πρακτική, ως η διαλεκτική εφαρμογή της μαρξικής επαναστατικής θεωρίας στο πεδίο της ιστορικής πραγματικότητας.

Συνθέτοντας διαλεκτικά την θεωρία και την πράξη, εφαρμόζοντας τις αρχές του διαλεκτικού υλισμού στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο με τρόπο τέτοιο ούτως ώστε η θεωρία να μετατρέπεται σε πολιτική πρακτική που επενεργεί επί του ιστορικού προτσές και έτσι επανανοηματοδοτείται και αναδιαμορφώνεται συνεχώς, ο Lenin παρέχει στην πολιτική φιλοσοφία του Marx μια αποφασιστική, ειδικά πολιτική κατεύθυνση. Η πολιτική στάθμιση

246 Το συγκεκριμένο φιλοσοφικό, επιστημολογικό, και εν τέλει βαθιά πολιτικό ζήτημα που απασχόλησε τους ριζοσπαστικούς κύκλους της ρωσικής κοινωνίας των τελών του 19^{ου} αιώνα, αποτυπώνεται ανάγλυφα στην σχετική επιστολή της Ρωσίδας μηδενίστριας και κατόπιν μαρξίστριας επαναστάτριας, Vera Ivanovna Zassoulitch προς τον Karl Marx, από τον οποίο ζητά να διευκρινίσει το εν λόγω πρόβλημα. Για μια ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα ανάλυση του εν λόγω ζητήματος καθώς και του τρόπου που ο ίδιος ο Marx επέλεξε να τοποθετηθεί σχετικά βλ. τα κείμενα του Θανάση Γκιούρα, «Απλώς δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη “αρχαϊκό”». Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζάσουλιτς (1881) και η ιστορικότητα του μέλλοντος, που δημοσιεύτηκε στο *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού*, εκδ. Τόπος, τχ. 94, Μάρτ.-Απρ. 2011, σ. 207-230 και *Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζασούλιτς (1881) – Μερικές παρατηρήσεις για ένα διαρκώς επίκαιρο θέμα*, που δημοσιεύτηκε στον συλλογικό τόμο *Ρωσική Επανάσταση: κριτικές προσεγγίσεις σε μια διαρκή πρόκληση*, επιμ. Χριστίανα Συμυρνιώτη, οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2021, σ. 38-48.

247 Γκιούρας, *Τα προσχέδια του Μαρξ...*, ό.π., σ. 42.

248 Αυτ.

249 Αυτ.

250 Αυτ., σ. 43.

της δυναμικής του μέλλοντος της ρωσικής κοινωνίας μεταφράζεται, μέσα από την πρακτική του Ρώσου επαναστάτη και του κόμματος των μπολσεβίκων, ως πολιτική παρέμβαση που υπερπηδά τον ιστορικό χρόνο και, μέσω της νικηφόρας προλεταριακής επανάστασης και της εγκαθίδρυσης της δικτατορίας του προλεταριάτου, πραγματώνει τη μετάβαση στον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, καθώς η επαναστατική ρήξη θεωρείται ο μόνος δρόμος που μπορεί να οδηγήσει την διαλεκτική της ιστορίας στην κατεύθυνση αυτή.²⁵¹ Για τον Lenin «η δικτατορία μιας τάξης είναι αναγκαία όχι μόνο για κάθε ταξική κοινωνία γενικά, όχι μόνο για το προλεταριάτο, που έχει ανατρέψει την αστική τάξη, αλλά και για ολόκληρη την ιστορική περίοδο που χωρίζει τον καπιταλισμό από την ‘αταξική κοινωνία’, από τον κομμουνισμό.»²⁵² Καθίσταται έτσι σαφές ότι ο Lenin τοποθετεί το όλο ζήτημα της επαναστατικής μετάβασης στον κομμουνισμό, όχι πάνω στη βάση οικονομικών κατηγοριών, όχι στη βάση των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, αλλά στη βάση μιας κατεξοχήν πολιτικής κίνησης: την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από το οργανωμένο ως κόμμα ένοπλο προλεταριάτο και την εγκαθίδρυση της προλεταριακής δικτατορίας. Ο ηγέτης των μπολσεβίκων προσδίδει κατ’ αυτόν τον τρόπο στο φιλοσοφικο-ιστορικό αίτημα του επαναστατικού άλματος προς την ιστορία και τη νέα εποχή της ανθρωπότητας μια αμιγώς πολιτικού είδους γείωση.

Η συνολική ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου από τον Lenin – καθώς και το πώς ο ίδιος αντιλαμβάνεται και εννοιολογεί το στοιχείο αυτό – προτεραιοποιεί επομένως το ζήτημα της επανάστασης και της δικτατορίας του προλεταριάτου.

*Η επικαιρότητα της επανάστασης: αυτή είναι η θεμελιώδης σκέψη του Λένιν, καθώς και το καθοριστικό σημείο που τον συνδέει με τον Μαρξ. Γιατί ο ιστορικός υλισμός, σαν έκφραση που ορίζει τον προλεταριακό απελευθερωτικό αγώνα, δεν μπορούσε να συλληφθεί και να διατυπωθεί θεωρητικά παρά μόνο στην ιστορική εκείνη στιγμή που η πρακτική του επικαιρότητα είχε ήδη μπει στην ημερήσια διάταξη της ιστορίας.*²⁵³

251 V.I. Lenin, *Κράτος και Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 106.

252 *Αυτ.*, σ. 44-45.

253 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 11-12.

Αφ' ης στιγμής όμως που «[γ]ια το προλεταριάτο, η επικαιρότητα της επανάστασης εκφράζεται μέσα από την επικαιρότητα του προβλήματος του κράτους»²⁵⁴ και καθώς ο Lenin θεωρεί πως η έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου αποτελεί την ουσία της διδασκαλίας του Marx για το κράτος,²⁵⁵ αντιλαμβανόμαστε ότι η εξόχως πολιτική προσέγγιση του Lenin, η ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου στην οποία προβαίνει – και βέβαια ο τρόπος που προβαίνει στην ανατίμηση αυτή – τον φέρνουν ευθέως και αποφασιστικά αντιμέτωπο, θεωρητικά και πρακτικά, με το κατεξοχήν πολιτικό μέγεθος, με το καθοριστικό πολιτικό status, δηλαδή με το κράτος και, συνακολούθως, με το αίτημα της υπέρβασής του.

ii. Κράτος και Επανάσταση

Το κείμενο στο οποίο κατατίθεται με τρόπο συγκροτημένο η λενινιστική θεωρία για το κράτος είναι το κλασικό πια έργο *Κράτος και Επανάσταση*, γραμμένο κατά τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1917, λίγες μόνο ημέρες πριν την έφοδο των μπολσεβίκων εργατών και ναυτών στα χειμερινά ανάκτορα του τσάρου και την επακόλουθη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το χειρόγραφο του Lenin διακόπτεται αιφνιδιαστικά πριν από το κεφάλαιο για την αποτίμηση της εμπειρίας των επαναστάσεων του 1905 και του Φεβρουαρίου του 1917, που προοριζόταν να αποτελέσει το τελευταίο μέρος του βιβλίου, αφήνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το έργο ανολοκλήρωτο. Χαρακτηριστική είναι η σχετική αναφορά του Lenin στον επίλογο της πρώτης έκδοσης, όπου, σχολιάζοντας αυτή την αναπάντεχη – ή και όχι τόσο – διακοπή της συγγραφής του έργου πριν την ολοκλήρωση του τελευταίου κεφαλαίου, σημειώνει:

Εκτός όμως από τον τίτλο δεν τα κατάφερα να γράψω ούτε μια αράδα από το κεφάλαιο αυτό: Με “εμπόδισε” η πολιτική κρίση, η παραμονή της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917. Από ένα τέτοιο “εμπόδιο” δεν

254 Αυτ., σ. 84.

255 Lenin, *Κράτος και ...*, ό.π., σ. 43.

μπορείς παρά να χαίρεσαι. [...] Είναι πιο ευχάριστο και πιο χρήσιμο να πραγματώνεις την “πέιρα της επανάστασης”, παρά να γράφεις γι’ αυτήν.²⁵⁶

Η ιδιαίτερη αυτή συγκυρία, η διακοπή της συγγραφής του εν λόγω έργου προκειμένου ο Lenin να αναλάβει τα πρακτικά του καθήκοντα ως ηγέτης του κόμματος των μπολσεβίκων το οποίο εφορμούσε προς την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, αποκρυσταλλώνει με τον πιο ανάγλυφο και ουσιαστικό τρόπο, έτσι όπως μόνο η πραγματική ιστορική κίνηση μπορεί, την ιδιαιτερότητα της περίπτωσης του Lenin: ο Lenin είναι ο επαναστάτης που κατάφερε να επιτύχει μια διαλεκτική εφαρμογή της πολιτικής θεωρίας στο πεδίο της ιστορικής πραγματικότητας, μια διαλεκτική σύνθεση του πολιτικοφιλοσοφικού στοχασμού και της πολιτικής πρακτικής άφραστη ως προς τον – ίσως μοναδικό – τρόπο που ο ίδιος κατάφερε να συγκεράσει το διανοητικό βάθος, τη θεωρητική ακρίβεια και την πολιτική αποτελεσματικότητα. Η ιδιαίτερη αυτή συγκυρία του τρόπου και του λόγου για τον οποίο το *Κράτος και Επανάσταση* διακόπτεται και μένει ανολοκλήρωτο καταδεικνύει με τρόπο ιδιαίτερα emphatic το γεγονός ότι ο Lenin μεταμορφώνει τον αφηρημένο στοχασμό σε πρακτική ρήξη η οποία είναι τόσο καίρια ώστε να διακόπτει το ίδιο το διανοητικό του έργο.²⁵⁷

Το *Κράτος και Επανάσταση*, λοιπόν, με την ιδιαιτερότητα που το χαρακτηρίζει, αποτελεί την πραγματεία του Lenin για το κράτος, μια πραγματεία που εντάσσεται στο μαρξιστικό πολιτικοφιλοσοφικό γίγνεσθαι και κατά κάποιο τρόπο επιχειρεί να συνεχίσει και να αποκαταστήσει τη μαρξική διδασκαλία για το κράτος²⁵⁸ – η οποία ως επί το πλείστον θεωρείται από την βιβλιογραφία που μελετά το έργο του Marx ως αποσπασματική, θραυσματική και πάντως όχι συνεκτικά και συστηματικά επεξεργασμένη.²⁵⁹

256 Αυτ., σ. 145.

257 Antonis Balasopoulos, *Introduction – Intellectuals and the State: Complicities, Confrontations, Ruptures*, Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities, volume 3, March 1 2012, σ. 7.

https://arcade.stanford.edu/sites/default/files/article_pdfs/OCCASION_v03_Introduction_031512_0.pdf

258 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 11. Ο Lenin εν προκειμένω επιδιώκει να αποκαταστήσει την μαρξική διδασκαλία για το κράτος σε ό,τι αφορά τις επιμέρους στρεβλώσεις που αυτή τυχόν έχει υποστεί από τις διάφορες τάσεις της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας τις οποίες ο Lenin θεωρεί ομορπονιστικές, καθώς και από την πολεμική που έχει δεχτεί από άλλες σημαίνουσες τάσεις του ριζοσπαστικού κινήματος, όπως ο αναρχισμός ο οποίος στον ρωσικό χώρο γνώρισε έναν ιδιαίτερο πλούτο ως προς το θεωρητικό του περιεχόμενο και την επαναστατική του ιστορία.

259 Το ζήτημα της μαρξικής θεωρίας για το κράτος και του κατά πόσον αυτή πράγματι στοιχειοθετείται ως τέτοια ή απουσιάζει δημιουργώντας ένα σημαντικό κενό εντός της επαναστατικής θεωρίας αποτελεί σημείο έντονης διαφωνίας για τους μετέπειτα μελετητές και τις σπουδάστριες του έργου του Marx σχεδόν απ’ όλο το θεωρητικό και πολιτικό φάσμα, πράγμα που έχει άλλωστε αποτυπωθεί πολλαχώς στη

Υπολαμβάνοντας την προλεταριακή επαναστατική σκοπιά απέναντι στο πρόβλημα του κράτους²⁶⁰ – όπως άλλωστε καθίσταται εμφανές ήδη από τον τίτλο του έργου – και καθώς το εν λόγω ζήτημα είναι για τον Lenin “το πολιτικά πιο ουσιαστικό”,²⁶¹ ο Ρώσος επαναστάτης, αποσπώντας το από το μακρινό μέλλον στο οποίο μέχρι τότε προβαλλόταν, επικαιροποιεί το όλο πρόβλημα θέτοντάς το ως άμεσο, παροντικό “ζήτημα του μαχόμενου προλεταριάτου”,²⁶² εκτιμώντας ιδιαίτερος εύστοχα την ιστορική και πολιτική συγκυρία. Το όλο πέρασμα κατά τον 19^ο αιώνα από τη θεωρησιακή, ιδεαλιστική σύλληψη και εννοιολόγηση του κράτους από τον Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770- 1831) στην αρχικά μερικώς και τελικά απολύτως πολεμική πραγμάτευση της έννοιας του κράτους από τους Marx και Engels, διαγράφει τον πρώτο κοσμοϊστορικής σημασίας κύκλο της σχέσης ανάμεσα στη διανόηση και το κράτος, ο οποίος ολοκληρώνεται ουσιαστικά με το *Κράτος και Επανάσταση*, εντός του οποίου ο Lenin προβαίνει στην πιο εμβριθή υλιστική επεξεργασία του ζητήματος από τον καιρό των πρώτων σχετικών αναλύσεων του Marx.²⁶³

Υιοθετώντας την ταξική θεωρητική σκοπιά απέναντι στο κράτος, ο Lenin επιτυγχάνει μια σαφή οριοθέτηση, μια συγκεκριμενοποίηση του όλου προβλήματος.²⁶⁴ Η λενινιστική εννοιολόγηση του κράτους επικοινωνεί ευθέως με την μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας και στηρίζεται σε υλιστικές, ιστορικο-πολιτικές κατηγορίες, απορρίπτοντας πιο αφηρημένες, ανθρωπολογικές προκειμένες.²⁶⁵ Η ανάλυση εκκινεί από τη βασική θεωρητική σύλληψη της έννοιας του κράτους και του ιστορικού του ρόλου. Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή

Το κράτος είναι προϊόν και εκδήλωση των *ανειρήνευτων* ταξικών αντιθέσεων. Το κράτος εμφανίζεται εκεί, τότε και καθόσον, όπου, όταν και

σχετική βιβλιογραφία εδώ και αρκετές δεκαετίες ήδη. Καθώς το όλο ζήτημα παρουσιάζει μια περιπλοκότητα η οποία δεν μας επιτρέπει μια αβίαστη τοποθέτηση και καθώς το ζήτημα της θεωρίας του Marx για το κράτος δεν συγκαταλέγεται στα άμεσα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας, θα περιοριστούμε εν προκειμένω στο παραπάνω σύντομο σχόλιο.

260 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 74.

261 Lenin, *Κράτος και ...*, ό.π., σ. 123.

262 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 75.

263 Balasopoulos, *Introduction...*, ό.π., σ. 7.

264 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 76.

265 Antonio Negri, *Factory of Strategy – Thirty-three Lessons on Lenin*, μτφρ. Arianna Bove, Columbia University Press, 2004, σ. 205.

εφόσον οι ταξικές αντιθέσεις *δεν* μπορούν αντικειμενικά να συμβιβαστούν. Και αντίστροφα: Η ύπαρξη του κράτους αποδεικνύει ότι οι ταξικές αντιθέσεις είναι ανειρήνευτες.²⁶⁶

Ο Lenin, εκκινώντας από την παραδοχή ότι είναι η διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις που δημιουργεί την ανάγκη της ύπαρξης του κράτους και που παράλληλα αποκλείει καταρχήν και εκ προοιμίου κάθε δυνατότητα για μια διαφορετική πολιτική οργανωτική μορφή του κοινωνικού σχηματισμού,²⁶⁷ ερμηνεύει τη δομή και τη λειτουργία του κράτους, το οποίο θεωρείται ως διακριτό μέγεθος που στέκει διαχωρισμένο πάνω από το κοινωνικό σώμα, όχι απλώς ως μια ένδειξη των ανυπέρβλητων αντιφάσεων της ταξικής κοινωνίας, αλλά ως ουσιαστικό ιστορικό γεγονός της συλλογικής πολιτικής ζωής που συνδέεται ευθέως, παρακολουθεί και ανταποκρίνεται στη διαλεκτική της ταξικής πάλης, των διαφόρων εντάσεων και των υφών της.²⁶⁸ Ο Lenin, προβαίνοντας σε μια θεωρητική επεξεργασία του ζητήματος του κράτους που μοιάζει να συμπληρώνει το *Κεφάλαιο*, εννοιολογεί το κράτος της αστικής τάξης ως την κεντρομόλο δύναμη της καπιταλιστικής έκτακτης ανάγκης και της επακόλουθης πολιτικής προσταγής, ήτοι της πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, που διασφαλίζει και συγκροτεί το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο ως το ιστορικό πεδίο για την εφαρμογή της καπιταλιστικής παραγωγής και κυκλοφορίας της αξίας.²⁶⁹ Το κράτος επομένως, θεωρούμενο ως άρρηκτα, δομικά συνδεδεμένο με την αυταρχική, ιεραρχική, top-down επιβολή της πολιτικής του κυριαρχίας,²⁷⁰ εννοιολογείται κατ' ουσίαν ως ο φορέας της πολιτικής απόφασης επί του τρόπου της κοινωνικής αναπαραγωγής.²⁷¹

Εντός λοιπόν του παραπάνω θεωρητικού πλαισίου για την εννοιολόγηση και την επεξεργασία της έννοιας και της ιστορικο-πολιτικής μορφής του κράτους, προκύπτει ως επαναστατικό πρόταγμα, ως καθήκον της προλεταριακής επανάστασης, αυτό που κατά τον Lenin αποτελεί «[...] το κύριο, το βασικό [συμπέρασμα] στη διδασκαλία του μαρξισμού για το κράτος»:²⁷² η προλεταριακή επανάσταση είναι υποχρεωμένη «[...] “να επικεντρώνει

266 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 13.

267 Αυτ., σ. 16.

268 Negri, *Factory of...*, ό.π., σ. 207.

269 Αυτ., σ. 222.

270 István Mészáros, *Beyond Leviathan – Critique of the State*, επιμ. και εισαγωγή John Bellamy Foster, Monthly Review Press, 2022, σ. 56.

271 Αυτ., σ. 43.

272 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 37.

όλες τις δυνάμεις της καταστροφής” εναντίον της κρατικής εξουσίας, [...] να βάλει καθήκον της όχι τη βελτίωση της κρατικής μηχανής, αλλά τη συντριβή, την καταστροφή της.»²⁷³ Η καταστροφή του αστικού κράτους από το ένοπλο προλεταριάτο και το κόμμα του τίθεται ως αναγκαίος όρος για τη χειραφέτησή του – και επομένως για τη χειραφέτηση ολόκληρης της κοινωνίας – ως συνθήκη δυνατότητας της προλεταριακής επανάστασης και του επαναστατικού περάσματος στην νέα εποχή της ανθρωπότητας. Παρακολουθώντας με συνέπεια τη μαρξική θεωρητική επεξεργασία του ζητήματος του κράτους και διασαφηνίζοντας την σύνδεση της θεωρίας της ταξικής πάλης με την φιλοσοφική και ιστορικο-πολιτική πρόσληψη της μορφής του κράτους, ο Lenin παρέχει μια θεωρητική θεμελίωση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το απόσπασμα που ακολουθεί από το *Κράτος και Επανάσταση* είναι χαρακτηριστικό:

Η διδασκαλία για την ταξική πάλη, που την εφάρμοσε ο Μαρξ στο ζήτημα του κράτους και της σοσιαλιστικής επανάστασης, οδηγεί αναγκαστικά στην αναγνώριση της πολιτικής κυριαρχίας του προλεταριάτου, της δικτατορίας του, δηλαδή της εξουσίας που δεν τη μοιράζεται με κανένα και που στηρίζεται άμεσα στην ένοπλη δύναμη των μαζών. Η ανατροπή της αστικής τάξης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με τη μετατροπή του προλεταριάτου σε *άρχουσα τάξη*, ικανή να καταπνίξει την αναπόφευκτη, απεγνωσμένη αντίσταση της αστικής τάξης και να οργανώσει όλες τις εργαζόμενες και υφιστάμενες την εκμετάλλευση μάζες για τον νέο τρόπο δόμησης της οικονομίας.²⁷⁴

Προκύπτει λοιπόν, καθώς η συλλογιστική πορεία του Lenin εκτυλίσσεται, ότι η αναγκαιότητα της συντριβής του αστικού κράτους δημιουργεί την αναγκαιότητα της πολιτικής κυριαρχίας του προλεταριάτου, της προλεταριακής δικτατορίας, που με τη σειρά της προϋποθέτει αναγκαστικά την οργάνωση του προλεταριάτου σε *άρχουσα τάξη*, το πρώτο δηλαδή στην ιστορία προλεταριακό κράτος. Διαβάζουμε ξανά στο *Κράτος και Επανάσταση*:

²⁷³ Αυτ., σ. 40.

²⁷⁴ Αυτ., σ. 34.

Το κράτος είναι μια ιδιαίτερη οργάνωση δύναμης, είναι η οργάνωση της βίας για την καταπίεση κάποιας τάξης. Ποια όμως τάξη πρέπει να καταπιέζει το προλεταριάτο; Φυσικά, μόνο την εκμεταλλεύτρια τάξη, δηλαδή την αστική τάξη. Οι εργαζόμενοι χρειάζονται το κράτος μόνο για να καταπνίγουν την αντίσταση των εκμεταλλευτών και μόνο το προλεταριάτο είναι σε θέση να καθοδηγεί αυτή την κατάπνιξη, να την πραγματοποιήσει, γιατί είναι η μοναδική ως το τέλος επαναστατική τάξη, η μοναδική τάξη που είναι ικανή να συνενώσει όλους τους εργαζόμενους και υφιστάμενους την εκμετάλλευση στην πάλη κατά της αστικής τάξης, για τον ολοκληρωτικό παραμερισμό της.²⁷⁵

Μέσω της διαλεκτικής της ταξικής πάλης και υπό την προϋπόθεση της νίκης της προλεταριακής επανάστασης «[...]δημιουργείται από τα συμβούλια, τις οργανώσεις πάλης του προλεταριάτου, η οργάνωση της κυριαρχίας του, η κρατική μηχανή του[...]»²⁷⁶ πράγμα που σημαίνει ότι το κράτος τίθεται πια ως όπλο στην ταξική πάλη του προλεταριάτου.²⁷⁷ Το προλεταριακό κράτος κρίνεται ως αναγκαία οργανωτική μορφή του προλεταριάτου εντός της διαλεκτικής της ταξικής πάλης επί τη βάση της πολιτικο-φιλοσοφικής παραδοχής του Lenin ότι «[...]ιστορικά πρέπει αναμφισβήτητα να υπάρξει ένα ιδιαίτερο στάδιο ή ένας ιδιαίτερος σταθμός *μετάβασης* από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό»,²⁷⁸ το οποίο στάδιο αντιστοιχεί στην περίοδο του σοσιαλισμού.

Η μετάβαση από την καπιταλιστική κοινωνία που εξελίσσεται προς τον κομμουνισμό, προς την κομμουνιστική κοινωνία είναι ανέφικτη χωρίς μια “πολιτική μεταβατική περίοδο” και το κράτος αυτής της περιόδου δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο, παρά η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου.²⁷⁹

Στηριζόμενος δηλαδή στις αναπτύξεις του Marx που αφορούν σε «αυτό που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε βαθμίδες της οικονομικής ωριμότητας του

275 Αυτ., σ. 33.

276 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 77.

277 Αυτ., σ. 78.

278 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 104.

279 Αυτ.

κομμουνισμού»,²⁸⁰ ο Lenin διακρίνει μια σαφή «επιστημονική διαφορά ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό»²⁸¹ η οποία αντιστοιχεί στην απόσταση ανάμεσα στην κατώτερη και την ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας²⁸² και εν συνεχεία συνάγει το συμπέρασμα ότι «ο κομμουνισμός στην πρώτη του φάση, στην πρώτη του βαθμίδα δεν μπορεί ακόμη να είναι οικονομικά εντελώς ώριμος, εντελώς απαλλαγμένος από τις παραδόσεις ή τα ίχνη του καπιταλισμού»²⁸³ και επομένως, καθώς η ταξική πάλη συνεχίζεται με άλλους όρους, «[σ]τον βαθμό λοιπόν αυτό εξακολουθεί να είναι αναγκαίο και το κράτος[...]»²⁸⁴ Η περικοπή που ακολουθεί από το *Κράτος και Επανάσταση* είναι, κατά τη γνώμη μου, χαρακτηριστική του εν λόγω σχήματος:

Ωσότου έρθει η “ανώτερη” φάση του κομμουνισμού, οι σοσιαλιστές απαιτούν *αυστηρότατο έλεγχο* από την κοινωνία και από το κράτος πάνω στο μέτρο της εργασίας και της κατανάλωσης, μόνο που ο έλεγχος αυτός θα πρέπει να αρχίσει με την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών, με τον έλεγχο των εργατών πάνω στους καπιταλιστές και να ασκείται όχι από το κράτος των γραφειοκρατών, αλλά από το κράτος των *ένοπλων εργατών*. Η ιδιοτελής υπεράσπιση του καπιταλισμού από τους αστούς ιδεολόγους [...] συνίσταται ακριβώς στο ότι *υποκαθιστούν* με συζητήσεις και φλυαρίες για ένα μακρινό μέλλον το φλέγον και επίκαιρο ζήτημα της σημερινής πολιτικής: Την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών, τη μετατροπή όλων των πολιτών σε εργάτες και υπαλλήλους ενός μεγάλου “συνδικάτου”, και συγκεκριμένα όλου του κράτους, και την παντελή υπαγωγή ολόκληρου του έργου όλου αυτού του συνδικάτου στο κράτος, το πραγματικά δημοκρατικό, στο *κράτος των σοβιέτ εργατών και στρατιωτών βουλευτών*.²⁸⁵

Στη βάση λοιπόν του παραπάνω συλλογισμού συνάγεται η αναγκαιότητα της ύπαρξης του κράτους των εργατών, του προλεταριακού κράτους, που είναι «το πρώτο ταξικό κράτος στην ιστορία που ομολογεί τελείως ανοιχτά και χωρίς υποκρισία ότι είναι ταξικό κράτος, μηχανισμός καταπίεσης, όργανο της ταξικής πάλης.»²⁸⁶

280 Αυτ., σ. 118.

281 Αυτ., σ. 114.

282 Αυτ.

283 Αυτ., σ. 118.

284 Αυτ., σ. 113.

285 Αυτ., σ. 116-117.

286 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 83.

Οι δύο στιγμές που ως τώρα έχουμε διακρίνει, η συντριβή του αστικού κράτους μέσω της επανάστασης και η δικτατορία του προλεταριάτου μέσω του προλεταριακού κράτους, είναι τόσο στενά και οργανικά συνδεδεμένες που συντελούν μια ενιαία διαδικασία.²⁸⁷ Η τρίτη στιγμή που έπεται της διαδικασίας αντιστοιχεί στο στάδιο της περίφημης *απονέκρωσης του κράτους*. Αξιοποιώντας τις συναφείς αναλύσεις και τη σχετική ορολογία του Engels,²⁸⁸ ο Lenin ανασυγκροτεί το όλο μαρξιστικό σχήμα για την υπέρβαση της μορφής του κράτους. Εκκινώντας, όπως είδαμε, από τη θέση ότι το κράτος αποτελεί προϊόν των ταξικών αντιθέσεων εντός της κοινωνίας και ότι οι εν λόγω ταξικές αντιθέσεις μέσω της διαλεκτικής της ταξικής πάλης οδηγούν στην προλεταριακή επανάσταση και την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από το κόμμα της εργατικής τάξης, ο μπολσεβίκος αρχηγός σημειώνει ότι το πρώτο βήμα γίνεται με την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο, τη συντριβή του αστικού κράτους και την εγκαθίδρυση της προλεταριακής δικτατορίας. Το νεοϊδρυθέν προλεταριακό κράτος που οφείλει να «[ν]α σπάσει την αντίσταση της αστικής τάξης»²⁸⁹ καθίσταται μεν αναγκαίο πολιτικά για το προλεταριάτο, όμως μονάχα προσωρινά, μονάχα ως «*παροδική μορφή του κράτους*».²⁹⁰ Και αυτό διότι το κράτος, ως αναγκαία οργανωτική μορφή της πολιτικής κυριαρχίας και μηχανισμός διοίκησης, ξεκινά ήδη από την στιγμή της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο να αποδυναμώνεται στη βάση της συντριπτικής πλειοψηφίας της τάξης που το χρησιμοποιεί ως όργανο ταξικής καταπίεσης και επιβολής. Διαβάζουμε σχετικά στο *Κράτος και Επανάσταση*:

Εδώ όμως όργανο καταπίεσης είναι πια η πλειονότητα του πληθυσμού και όχι η μειονότητα, όπως γινόταν πάντα και στη δουλεία, και στη δουλοπαροικία, και στη μισθωτή δουλεία. Και εφόσον η ίδια η πλειονότητα του λαού καταστέλλει τους καταπιεστές της, *δε χρειάζεται πια “ιδιαίτερη δύναμη” καταστολής!* Με αυτή την έννοια το κράτος *αρχίζει ν’ απονεκρώνεται*. Στη θέση των ειδικών θεσμών της προνομιούχας μειονότητας (προνομιούχα υπαλληλία και ηγεσία του μόνιμου στρατού),

287 Negri, *Factory of...*, ό.π., σ. 219.

288 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 21-24.

289 Αυτ., σ. 75.

290 Αυτ.

αυτό το καθήκον μπορεί να το εκπληρώσει άμεσα η ίδια η πλειονότητα. Και όσο πιο παλλαϊκή γίνεται η εκπλήρωση των λειτουργιών της κρατικής εξουσίας τόσο λιγότερο αναγκαία γίνεται η εξουσία αυτή.²⁹¹

Καθώς δηλαδή στη θέση της ιδιαίτερης δύναμης, του κράτους, προβάλλει πια στο προσκήνιο ο γενικός πληθυσμός της κοινωνίας, το κράτος ξεκινά ήδη να αποδυναμώνεται.²⁹² Επομένως, ο όρος *απονέκρωση του κράτους* δεν σηματοδοτεί την απονέκρωση του κράτους γενικά και αόριστα, ούτε την απονέκρωση του αστικού κράτους· το αστικό κράτος, όπως είδαμε, συντρίβεται από την προλεταριακή επανάσταση και είναι το προλεταριακό κράτος, το κράτος της δικτατορίας του προλεταριάτου που σταδιακά παύει να είναι αναγκαίο και τελικά εξαφανίζεται, *αποκοιμίζεται, απονεκρώνεται*.²⁹³

Ο δρόμος για την υπέρβαση, την πλήρη κατάργηση του κράτους, ανοίγει αποκλειστικά και μόνο μέσω της πολιτικής παρέμβασης της εργατικής τάξης, μέσω της δικτατορίας του προλεταριάτου που οικοδομεί τον σοσιαλισμό και ανοίγει το βήμα της ανθρωπότητας προς την εποχή του κομμουνισμού.²⁹⁴ Η έλευση του κομμουνισμού σηματοδοτεί και την πλήρη κατάργηση, την υπέρβαση του κράτους,²⁹⁵ της πολιτικής οντότητας που επί αιώνες κυριαρχεί στεκόμενη πάνω από την κοινωνία και διατηρώντας για τον εαυτό της το μονοπώλιο της πολιτικής απόφασης και της πολιτικής βίας. «Για την ολοκληρωτική απονέκρωση του κράτους απαιτείται ο ολοκληρωμένος κομμουνισμός.»²⁹⁶ Η έλευση του κομμουνισμού και η υπέρβαση του κράτους που αυτή συνεπάγεται συνυφαίνονται και στοιχειοθετούν εντός του κειμένου του Lenin το τέλος της πολιτικής. Το σχήμα αυτό αποτυπώνεται ιδιαίτερα γλαφυρά στο απόσπασμα που ακολουθεί:

Μόνο στην κομμουνιστική κοινωνία, όταν η αντίσταση των καπιταλιστών θα έχει τσακιστεί οριστικά, όταν θα έχουν εξαφανιστεί οι καπιταλιστές, όταν δεν θα υπάρχουν τάξεις (δηλαδή δεν θα γίνονται διακρίσεις ανάμεσα στα

291 Αυτ., σ. 54.

292 Αυτ., σ. 81.

293 Αυτ., σ. 25.

294 Αυτ., σ. 134.

295 Αυτ., σ. 101.

296 Αυτ., σ. 114.

μέλη της κοινωνίας ως προς τη σχέση τους με τα κοινωνικά μέσα παραγωγής) – μόνο τότε “εξαφανίζεται το κράτος και μπορούμε να μιλάμε για ελευθερία”. Μόνο τότε είναι δυνατή και θα εφαρμοστεί η πραγματικά ολοκληρωμένη, η πραγματικά χωρίς καμιά εξαίρεση δημοκρατία. Και μόνο τότε η δημοκρατία θ’ αρχίσει να *απονεκρώνεται* για τον απλούστατο λόγο ότι οι άνθρωποι, απολυτρωμένοι από την καπιταλιστική δουλεία, από τις αναρίθμητες φρικαλεότητες, αγριότητες, παραλογισμούς και αισχρότητες της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, *θα συνηθίσουν* σιγά-σιγά να τηρούν τους στοιχειώδεις κανόνες συμβίωσης, που είναι γνωστοί από αιώνες και που επαναλαμβάνονται εδώ και χιλιάδες χρόνια σε όλους τους κώδικες, να τους τηρούν δίχως βία, δίχως καταναγκασμό, δίχως υποταγή, *δίχως τον ειδικό μηχανισμό καταναγκασμού που λέγεται κράτος*.²⁹⁷

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι εντός του λενινιστικού θεωρητικοπρακτικού πλαισίου, όπως αυτό διαγράφεται από τη θεωρητική επεξεργασία του Lenin επί της μαρξικής φιλοσοφικής παρακαταθήκης αφενός και από την πολιτική *πράξη* του μπολσεβίκου ηγέτη εντός του ιστορικού πεδίου αφετέρου, η έννοια και η μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου εντός της διαλεκτικής της επαναστατικής διαδικασίας, εντός της διαλεκτικής ανάμεσα στην υλική, οικονομική βάση και την υποκειμενικότητα της πολιτικής συνείδησης, τίθεται ως επικύρωση της δυνατότητας της υπέρβασης του κράτους, της πραγμάτωσης του κομμουνισμού, του τέλους της πολιτικής και του περάσματος της ανθρωπότητας στην νέα εποχή της. Ακριβώς όμως σε ό,τι αφορά στο αίτημα της υπέρβασης του κράτους, της περίφημης *απονέκρωσής* του, είναι που, κατά τη γνώμη μου, στη σκέψη του Lenin – και κατ’ επέκταση φυσικά στην πολιτική εφαρμογή της – εμφανίζονται ορισμένες αντιφάσεις, ικανές να αποσταθεροποιήσουν το όλο θεωρητικό και πολιτικό οικοδόμημα και να λειτουργήσουν ως εσωτερικό όριο της πολιτικής του θεωρίας.

297 Αυτ., σ. 107-108.

iii. Οι θεωρητικές αντιφάσεις της απονέκρωσης του κράτους ως το εσωτερικό όριο του λενινιστικού θεωρητικοπολιτικού προτάγματος

- «κράτος», «ημικράτος», «κάτι που δεν είναι πια καθαυτό κράτος»

Στο Κράτος και Επανάσταση, καθώς η θεωρητική επεξεργασία του ζητήματος παρακολουθεί στενά τις συναφείς αναπτύξεις των Marx και Engels, το συμβάν της Παρισινής Κομμούνας²⁹⁸ αξιοποιείται ως ιστορικό παράδειγμα που εξυπηρετεί τον ευρύτερο συλλογισμό κατά το ότι τον συνδέει με την πραγματική ιστορική κίνηση της προλεταριακής υπόθεσης,²⁹⁹ στη βάση της θεωρητικής και πολιτικής στάσης σύμφωνα με την οποία η επαναστατική θεωρία οφείλει καταρχήν όχι απλώς να αναστοχάζεται και να ερμηνεύει αφηρημένα την ιστορία, αλλά πρωτίστως να την επεξεργάζεται και να επανατροφοδοτείται από αυτήν με τρόπο τέτοιο, ώστε η πρώτη να δύναται να μετασηματιστεί διαλεκτικά εκ νέου σε πρακτική επί του ιστορικού πεδίου.

Λαμβάνοντας υπόψιν την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, συμπτωματική ανάγνωση ορισμένων σημείων του έργου από τον Μπαλασόπουλο στο άρθρο του με τίτλο *Introduction – Intellectuals and the State: Complicities, Confrontations, Ruptures* (Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities, volume 3, 2012) διαπιστώνουμε ότι στις διατυπώσεις του Lenin που αφορούν στο ιστορικό παράδειγμα της Κομμούνας καθώς και στις διάφορες απόπειρες ενός ορισμού της έννοιας του προλεταριακού κράτους αναφαίνεται μια απροσδιοριστία. Πιο συγκεκριμένα, ακολουθώντας την επιχειρηματολογία του Engels, ο Lenin αρχικά αναφέρεται στην προλεταριακή οργανωτική μορφή που προκύπτει μετά τη συντριβή του αστικού κράτους ως «ημικράτος»,³⁰⁰ ενώ παρακάτω στο

298 Η Παρισινή Κομμούνα είναι η επαναστατική απόπειρα πολιτικής αυτοοργάνωσης των Παριζιάνων εργατών και εργατριών στο Παρίσι, τον Μάρτιο του 1871, κατά το πολιτειακό κενό που δημιουργήθηκε μετά την ήττα της Γαλλίας στον γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870-1871). Ένοπλες λαϊκές πολιτοφυλακές κατάφεραν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το μεγαλύτερο κομμάτι της γαλλικής πρωτεύουσας, να περιφρουρήσουν τις δημοτικές εκλογές και να εκλέξουν νέο δημοτικό συμβούλιο με επικεφαλής τον Γάλλο επαναστάτη σοσιαλιστή Louis August Blanqui. Το εγχείρημα στάθηκε για 72 ημέρες και τελικά κατεστάλη αγρίως τον Μάιο του 1871 από τον τακτικό στρατό της γαλλικής κυβέρνησης, η επέμβαση του οποίου στοίχισε τη ζωή σε περίπου 40.000 γυναίκες και άνδρες κομμουνάρους, έπειτα από σκληρές μάχες αρκετών ημερών στους δρόμους της γαλλικής πρωτεύουσας. Η Παρισινή Κομμούνα αποτελεί ορόσημο στην ιστορία του εργατικού κινήματος και έχει χρησιμοποιηθεί ήδη από τον καιρό του Marx μέχρι και σήμερα σε πάμπολλες αναλύσεις ως ιστορικό αλλά και θεωρητικό παράδειγμα για τον πολιτικό αγώνα του προλεταριάτου εναντίον της αστικής τάξης.

299 Lenin, *Κράτος και ...*, ό.π., σ. 42.

300 Αυτ., σ. 25.

κείμενο την περιγράφει ως «το κράτος γενικά».³⁰¹ Εν συνεχεία, υποστηρίζεται ότι το «καθεστώς της Κομμούνας»,³⁰² «το κράτος που αυτή άρχισε να δημιουργεί»,³⁰³ υπερβαίνοντας το αστικό κράτος στη βάση της μετατροπής της ποσοτικής υπεροχής του προλεταριάτου έναντι της αστικής τάξης σε ποιοτικό, οιονεί οντολογικό προβάδισμα της νέας οργανωτικής μορφής που προκύπτει, τελικά «μετατρέπεται [...] σε κάτι που δεν είναι πια καθαυτό κράτος.»³⁰⁴ Αυτή η μετωνυμική διολίσθηση από το *ημικράτος*, στο *κράτος γενικά* και σε *κάτι που δεν είναι πια καθαυτό κράτος*, οδηγεί τελικά στη διαπίστωση ότι η Κομμούνα, ιδωμένη ως η οργανωτική μορφή που η προλεταριακή επαναστατική πρακτική *ανακάλυψε* και η οποία δύναται να διαδεχθεί το αστικό κράτος μετά τη συντριβή του τελευταίου,³⁰⁵ «ήταν μια πέρα για πέρα ευέλικτη πολιτική μορφή.»³⁰⁶

Ο Lenin ως στοχαστής σίγουρα δεν συγκαταλέγεται στις περιπτώσεις αυτές που η φιλοσοφική αυστηρότητα των όρων και του εννοιολογικού πλαισίου της θεωρητικής επεξεργασίας τίθεται ως απόλυτη προτεραιότητα – μάλλον ο ισχυρισμός περί του αντιθέτου θα φαινόταν εύλογος. Και ακόμη κι αν μια εξέταση του κειμένου του όπως αυτή που μόλις προηγήθηκε ο ίδιος, κατά πάσα πιθανότητα, θα την ελεεινολογούσε ως θεωρητικό μηρυκασμό, ακόμη κι αν τον εντοπισμό της επιτόλαιας όψης των κατηγοριών του, της ασάφειας των διατυπώσεων και των ορισμών του ο ίδιος θα τον περιγελούσε,³⁰⁷ στην περίπτωση που εδώ εξετάζουμε, κατά τη γνώμη μου, η όλη απροσδιοριστία περί του προλεταριακού κράτους – που θεωρείται και ως η κρατική μορφή που τελικά *θα απονεκρωθεί, θα αποκοιμηθεί* – κατά κάποιον τρόπο προοικονομεί ουσιαστικές θεωρητικές αντιφάσεις και αδυναμίες, που εκ θεμελίων θέτουν εν αμφιβόλω την όλη θεωρητική σύλληψη περί της απονέκρωσης του κράτους.

301 Αυτ., σ. 26. Ο εντοπισμός της συγκεκριμένης «αμφιθυμίας» του Lenin έγκειται στο Balasopoulos, *Introduction ...*, ό.π., σ. 8.

302 Lenin, *Κράτος και ...*, ό.π., σ. 67. Η έμφαση δική μου – N.N.

303 Αυτ., σ. 53. Η έμφαση δική μου – N.N.

304 Αυτ., σ. 54. Η έμφαση δική μου – N.N.

305 Αυτ., σ. 69.

306 Αυτ., σ. 68.

307 Althusser, *Ο Λένιν και ...*, ό.π., σ. 30.

- περικύκλωση από τον ιμπεριαλισμό, αντεπανάσταση, εθντικές ομάδες και εθνικά ζητήματα

Ο Lenin, περιγράφοντας στο *Κράτος και Επανάσταση* την ιστορική διαδικασία της ανάδυσης του αστικού κράτους εντός του ορίζοντα της νεωτερικότητας, τονίζει πως οι δύο πυλώνες του κρατικού αυτού μηχανισμού είναι ο θεσμός της υπαλληλίας και ο μόνιμος στρατός,³⁰⁸ υπερθεματίζοντας μάλιστα την ουσιώδη σημασία του δεύτερου ως ουσιαστικού, συγκροτητικού στοιχείου της δύναμης που ονομάζεται κράτος.³⁰⁹ Καθώς το θέμα της γραφειοκρατίας και τα προβλήματα που ανακύπτουν συναφώς για τον Lenin θα μας απασχολήσουν λίγο παρακάτω, στο σημείο αυτό θα ασχοληθούμε με το ζήτημα που εγείρεται σχετικά με τις κρατικές ένοπλες δυνάμεις, δηλαδή τον μόνιμο, τακτικό στρατό και την αστυνομία. Μέσα από τα γραπτά του Lenin συνάγεται η αναγκαιότητα του προλεταριακού κράτους να στηριχθεί – και αυτό όπως ακριβώς και το αστικό – στις ένοπλες δυνάμεις προκειμένου να επιτύχει τον σκοπό του, αναγκαιότητα που προκύπτει ως τέτοια μέσα από τρία διακριτά μεν, αλλά και τρόπον τινά αλληλένδετα επίπεδα.

Εκκινώντας από το ζήτημα που εγείρει η εκάστοτε διεθνής κατάσταση και οι σχετικοί γεωπολιτικοί συσχετισμοί ισχύος – δύο παράγοντες που αφορούν άμεσα κάθε κυρίαρχη κρατική οντότητα και αποκτούν εν προκειμένω ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα αν εντάξουμε την προσέγγισή μας στο ευρύτερο ιστορικό συγκείμενο του Μεγάλου Πολέμου, εντός του οποίου ιδρύεται η ΕΣΣΔ – οφείλει να σημειωθεί ότι η νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης προκύπτει μέσα σε «ένα εχθρικά διακείμενο καπιταλιστικό περιβάλλον που εννοεί φυσικά να πέσει με όλα τα μέσα που διαθέτει πάνω στο νεοϊδρυμένο [sic] κράτος των εργατών και αγροτών».³¹⁰ Υπό το πρίσμα της ιδιαίτερης ιστορικής συγκυρίας, η περικύκλωση από τις δυνάμεις του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού αποκτά ουσιαστική βαρύτητα και εξηγεί την άποψη του Lenin περί αναγκαιότητας ενός μόνιμου, τακτικού στρατού που θα αναλάβει να υπερασπίσει την επανάσταση απέναντι στον εξωτερικό εχθρό.³¹¹ Εντός του μαρξισμού-λενινισμού υπάρχει αφενός η πεποίθηση της ιστορικής

308 Lenin, *Κράτος και ...*, ό.π., σ. 38.

309 *Αυτ.*, σ. 15.

310 Lukács, ό.π., σ. 91.

311 Διαβάζουμε στο Κονδύλης, *Θεωρία του...*, ό.π., σ. 314-315: «Κάτω από την πίεση των σκληρών αναγκών της οργάνωσης της μπολσεβικικής εξουσίας και της επικράτησης στον εμφύλιο πόλεμο, ο Λένιν αναγκάστηκε να παραμερίσει σιωπηρά την παλιά του πεποίθηση ότι η στρατιωτική επιστήμη απεδείκνυε την ικανότητα μιας πολιτοφυλακής να στέκεται στο ύψος των περιστάσεων τόσο στον αμυντικό όσο και στον επιθετικό πόλεμο. Η έμπρακτη απεμπόληση του σχεδίου της πολιτοφυλακής [...] συμβάδισε με μια

αναγκαιότητας της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης³¹² και αφετέρου η πραγματική εμπιστοσύνη πως η διεθνής διάσταση της επανάστασης, η παγκόσμια προλεταριακή νίκη εναντίον της αστικής τάξης και του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού είναι εξασφαλισμένη.³¹³ Το πρόβλημα εδώ είναι κάπως προφανές, όπως και το ερώτημα που το αναδεικνύει: εφόσον η ύπαρξη ενός μόνιμου, τακτικού στρατού – πράγμα που αποτελεί έναν από τους πυλώνες του κατεξοχήν πολιτικού μηχανισμού που λέγεται κράτος – καθίσταται απολύτως απαραίτητη για το προλεταριακό κράτος – προκειμένου αυτό να μπορεί να υπερασπιστεί την ύπαρξή του απέναντι στο ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο που την αντιμάχεται, έως ότου η προλεταριακή επανάσταση σε διεθνή κλίμακα καταφέρει να επικρατήσει ολοκληρωτικά και να ενοποιήσει την ανθρωπότητα κάτω από τις σημαίες του κομμουνισμού – τι θα συμβεί στην περίπτωση που αυτή η προβολή στο μέλλον διαψευστεί από την ιστορική κίνηση; Τι θα σημαίνει η ήττα της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης – μια ήττα που πράγματι τελικά ήρθε – για το προλεταριακό κράτος που θα συνεχίσει να βρίσκεται περικυκλωμένο από τον ιμπεριαλισμό; Φυσικά θα σημαίνει πως για όσο διάστημα συμβαίνει αυτό θα έχει την ανάγκη των ένοπλων δυνάμεων, του στρατού του. Η ύπαρξη όμως ενός προλεταριακού κράτους που βρίσκεται περικυκλωμένο από εχθρούς και στηρίζεται στον στρατό του ως μέσο της επιβίωσής του δεν φαίνεται να συμβαδίζει καθόλου με το κοινωνικοπολιτικό πρόγραμμα για μια σταδιακή απονέκρωση του ίδιου του κράτους.

Το πρόβλημα που σχετίζεται με την ασυμμετρία ανάμεσα στην ανάγκη ύπαρξης και χρήσης των ένοπλων δυνάμεων του προλεταριακού κράτους από τη μια και την πορεία προς την απονέκρωσή του από την άλλη, δεν αναφάνεται μόνο μέσα από το πεδίο των

σφοδρότατη πολεμική εναντίον της λογικά συναφούς ιδέας ενός αντάρτικου στρατού και ενός ανταρτοπολέμου ως μόνης οργάνωσης και μόνης στρατηγικής ανταποκρινόμενης στον χαρακτήρα ενός επαναστατικού καθεστώτος. [...] Τελικά αποσύνδεσε εντελώς την έννοια του επαναστατικού πολέμου από τον ανταρτοπόλεμο και κατέληξε στην άποψη ότι και ο επαναστατικός πόλεμος πρέπει να διεξάγεται με σύγχρονα μέσα, δηλαδή μέσω ενός συγκεντρωτικού τακτικού στρατού, ο οποίος χρησιμοποιεί τη σύγχρονη τεχνική μιας ανεπτυγμένης οικονομίας. Άλλωστε μόνο ένας τέτοιος στρατός, κι όχι αντάρτικα σώματα, θα ήταν σε θέση να παράσχει ουσιαστική στήριξη “στο πολιορκημένο φρούριο” της Σοβιετικής Ένωσης ενάντια σε εξωτερικούς εχθρούς. Γιατί μετά τον εσωτερικό εχθρό θα έπρεπε να νικηθεί και ο “πολύ τρομερότερος” εξωτερικός εχθρός, δηλαδή ο “παγκόσμιος ιμπεριαλισμός”: “για τον σκοπό αυτό χρειαζόμαστε προ παντός τον Κόκκινο Στρατό”». Για μια εκτενέστερη και ιδιαίτερα εμβριθή ανάλυση του ζητήματος της συνάρθρωσης της έννοιας του πολέμου, του ιμπεριαλισμού, της συναφούς τακτικής και στρατηγικής στη σκέψη του Lenin εντός του ιστορικού συγκειμένου, καθώς και για τις παραπομπές από τα επιμέρους κείμενα του Lenin βλ. το κεφάλαιο «VI: Πόλεμος και Επανάσταση: Λένιν», στο Κονδύλης, *Θεωρία του...*, ό.π.

312 Lenin, *Ο “αριστερισμός”* [...], ό.π., σ. 7.

313 V.I. Lenin, *Για την οχτωβριανή επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986, σ. 58.

διακρατικών σχέσεων και ανταγωνισμών, αλλά προκύπτει και σε ό,τι έχει να κάνει με το εσωτερικό του κράτους επίπεδο. Οι δυνάμεις της αντεπανάστασης, η πρόσφατα ηττηθείσα αστική τάξη και οι σύμμαχοί της, διεξάγουν απεγνωσμένο αγώνα εναντίον της προλεταριακής επανάστασης, εναντίον του νεοϊδρυθέντος εργατικού κράτους, γεγονός που καταδεικνύει πως η ταξική πάλη συνεχίζεται με αμείωτη ένταση μεν, πλην όμως με εντελώς διαφορετικούς όρους.³¹⁴ Το απόσπασμα από το κείμενο του *Αριστερισμού* είναι χαρακτηριστικό:

Ύστερα από την πρώτη σοσιαλιστική επανάσταση του προλεταριάτου, ύστερα από την ανατροπή της αστικής τάξης σε μια χώρα, το προλεταριάτο αυτής της χώρας εξακολουθεί για πολύ καιρό να είναι *πιο αδύνατο* από την αστική τάξη, απλούστατα εξαιτίας των τεράστιων διεθνών δεσμών αυτής της τελευταίας καθώς και εξαιτίας της αυθόρμητης και αδιάκοπης αναστήλωσης, αναγέννησης του καπιταλισμού και της αστικής τάξης από τους μικρούς εμπορευματοπαραγωγούς της χώρας εκείνης στην οποία ανατράπηκε η αστική τάξη.³¹⁵

Και καθώς μια τέτοια εξέλιξη θεωρείται αναμενόμενη εφόσον η πραγματικότητα αναγιγνώσκεται υπό το πρίσμα της μαρξιστικής θεωρίας, καθώς η σοσιαλιστική κοινωνία και το κράτος της γεννιούνται μέσα από τον καπιταλισμό, προκύπτουν δηλαδή διαμέσου της ιστορικής υπέρβασης της καπιταλιστικής κοινωνίας και του αστικού κράτους και επομένως φέρουν διάφορα κατάλοιπα και χαρακτηριστικά της αστικής κοινωνίας και του αστικού πολιτισμού και τρόπου ζωής,³¹⁶ συνεπάγεται η αναγκαιότητα της κρατικής μηχανής που θα αναλάβει να καταπνίξει τις δυνάμεις της αντεπανάστασης και να επιβάλει την τάξη και την κανονικότητα – μια νέα τάξη και μια νέα κανονικότητα – προκειμένου η οικοδόμηση του σοσιαλισμού να συνεχιστεί απρόσκοπτα. Η δικτατορία του προλεταριάτου – και η κρατική μορφή που της αντιστοιχεί – καθίσταται απολύτως απαραίτητη για όσο καιρό παρουσιάζεται η ανάγκη για τους προλετάρους να «αναδιαπαιδαγωγήσου[ν]» εκατομμύρια αγρότες και μικρονοκοκυραίους, εκατοντάδες χιλιάδες ιδιωτικούς και δημόσιους υπαλλήλους, αστούς διανοούμενους, να τους υποτάξου[ν] όλους στο

314 Lukács, *Η σκέψη του...*, ό.π., σ. 81.

315 Lenin, *Ο “αριστερισμός”...*, ό.π., σ. 64.

316 *Αυτ.*, σ. 118 και σ. 119.

προλεταριακό κράτος και στην προλεταριακή καθοδήγηση, να νικήσου[ν] τις αστικές συνήθειες και παραδόσεις τους.»³¹⁷ Το ερώτημα που αφορά το για πόσο χρονικό διάστημα θα καθίσταται απαραίτητη η παραπάνω διαδικασία και κατ' επέκταση ο κρατικός μηχανισμός επιβολής και πειθάρχησης που θα την διεκπεραιώνει, δεν απαντάται γιατί απλώς δεν τίθεται ως τέτοιο. Έτσι όμως ο ορίζοντας της απονέκρωσης του προλεταριακού κράτους μετατίθεται με ευκολία προς ένα απροσδιόριστο μέλλον, πράγμα που αποκλείει μια ουσιαστική θεωρητική διερεύνηση του ζητήματος.

Το ίδιο συμβαίνει και με το ζήτημα που ανακύπτει όσον αφορά στις διάφορες εθνοτικές ομάδες που υπάρχουν και τις διαφορές και διαμάχες που μπορούν να ανακύψουν μεταξύ των. Διαβάζουμε ξανά στον *Αριστερισμό*:

Όσον καιρό θα υπάρχουν εθνικές και κρατικές διαφορές ανάμεσα στους λαούς και στις χώρες – και αυτές οι διαφορές θα διατηρούνται πάρα πολύ καιρό ακόμη και ύστερα από την πραγματοποίηση της δικτατορίας του προλεταριάτου σε παγκόσμια κλίμακα – η ενότητα της διεθνούς τακτικής του κομμουνιστικού εργατικού κινήματος όλων των χωρών δεν απαιτεί τον παραμερισμό κάθε ποικιλομορφίας ούτε την εξάλειψη των εθνικών διαφορών (αυτό για τις σημερινές στιγμές είναι ένα ανόητο όνειρο), αλλά απαιτεί μια τέτοια εφαρμογή των βασικών αρχών του κομμουνισμού (σοβιετική εξουσία και δικτατορία του προλεταριάτου) που θα *παράλλαζε σωστά* αυτές τις αρχές σε *επιμέρους ζητήματα*, που θα τις προσάρμοζε και θα τις εφαρμόζε σωστά στις εθνικές και εθνικοκρατικές διαφορές.³¹⁸

Γίνεται αντιληπτό ότι όσον αφορά στα ζητήματα της διεθνούς κατάστασης και των διακρατικών ανταγωνισμών, της εσωτερικής του προλεταριακού κράτους αντεπανάστασης και αντίδρασης της αστικής τάξης και τέλος των εθνικών διαφορών που θα συνεχίζουν να υφίστανται ακόμη και μετά από μια παγκόσμιας κλίμακας νικηφόρα προλεταριακή επανάσταση, προτεραιοποιείται η ανάγκη ενός κρατικού μηχανισμού που στη διάθεσή του έχει τις ένοπλες δυνάμεις οι οποίες θα αναλάβουν να υπερασπιστούν την προλεταριακή εξουσία απέναντι στους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς που την απειλούν και επομένως το αίτημα της υπέρβασης του κράτους ως τέτοιου, της απονέκρωσής του,

317 *Αυτ.*, σ. 120. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

318 *Αυτ.*, σ. 91.

αναβάλλεται. Το πεδίο της πολιτικής ως εγγενώς συγκρουσιακό, είτε πρόκειται για το εσωτερικό του κράτους, είτε πρόκειται για τις διεθνείς, διακρατικές σχέσεις, είτε για τις εθνοτικές διαφορές μεταξύ λαών, εγείρει το αίτημα του κράτους, ως δύναμη επιβολής και διαιτησίας, και υπερκαλύπτει αυτό της υπέρβασής του. Κι αν κάποιος θα αντέτασσε ότι η ιστορική συγκυρία της ίδρυσης της ΕΣΣΔ και τα πολιτικά καθήκοντα που ανέλαβε η σοβιετική εξουσία επέβαλλαν μια τέτοια προτεραιοποίηση, οφείλουμε να μην ξεχνάμε πως η ιδιαίτερη συνεισφορά του Lenin στην προλεταριακή υπόθεση είναι η, συνεπής θεωρητικά και πολιτικά, διαλεκτική σύνθεση της θεωρίας και της πολιτικής πρακτικής, πράγμα που εν προκειμένω φαίνεται να μην μπορεί να επιβεβαιωθεί. Η αναβολή της απονέκρωσης του κράτους προς ένα απροσδιόριστο μελλοντικό χρονικό σημείο δίχως περαιτέρω θεωρητικά εχέγγυα και διασαφήσεις, απλώς μεταθέτει το όλο πρόβλημα, επιχειρεί να το αποφύγει και κατ' αυτόν τον τρόπο συνιστά, τουλάχιστον θεωρητική, υπεκφυγή. Στα επόμενα δύο όμως σημεία που θα επιχειρηθεί να θιγούν, η υπεκφυγή αντικαθίσταται από την θεωρητική ασυνέπεια και την εσωτερική αντίφαση.

- η γραφειοκρατία

Όπως διαπιστώσαμε προηγουμένως, ο Lenin ορίζει το κράτος στη βάση δύο συγκροτητικών του στοιχείων, δύο λειτουργιών του που θεωρούνται ως πυλώνες του, δηλαδή την ύπαρξη ενός μόνιμου, τακτικού στρατού και την κρατική υπαλληλία, τη γραφειοκρατική δομή του. Και αν μπροστά στο ζήτημα της ασυμβατότητας που προκύπτει ανάμεσα στο πρόταγμα της απονέκρωσης του προλεταριακού κράτους και της αναγκαιότητας της διατήρησης των ενόπλων δυνάμεών του που το υπερασπίζονται ο Lenin οδηγείται στην υπεκφυγή, σε ό,τι αφορά στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας και του πώς αυτή η διάσταση του κρατικού μηχανισμού σχετίζεται και επηρεάζει τη διαδικασία της απονέκρωσης, ο μπολσεβίκος ηγέτης επιχειρεί μέσα από το κείμενο του *Κράτος και Επανάσταση* να αντιμετωπίσει το ζήτημα ευθέως.

Εφόσον η προλεταριακή επανάσταση δεν σηματοδοτεί την έλευση του κομμουνισμού, εφόσον δηλαδή δεν σημαίνει πως η ανθρώπινη κοινωνία έχει ήδη καταστεί ικανή να περάσει στο στάδιο της ολόπλευρης ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας, της απελευθέρωσης όλων των παραγωγικών και πολιτισμικών δυνατοτήτων του ανθρώπου,

παραμένει εντός του γίνεσθαι του σοσιαλισμού, εντός της μετεπαναστατικής κοινωνίας η ανάγκη για μια κεντρική διαχείριση, μια κρατική δηλαδή διοίκηση. Ο Lenin είναι σαφής:

Εμείς δεν είμαστε ουτοπιστές. Δεν “ονειρευόμαστε” ότι θα τα βγάλουμε πέρα *μονομιάς* χωρίς καμιά διοίκηση, χωρίς καμιά υποταγή. Αυτά τα αναρχικά ονειροπολήματα, βασισμένα στη μη κατανόηση των καθηκόντων της δικτατορίας του προλεταριάτου, είναι απολύτως ξένα στον μαρξισμό και στην πράξη χρησιμεύουν απλώς για την αναβολή της σοσιαλιστικής επανάστασης ωσότου γίνουν αλλιώτικοι οι άνθρωποι. Όχι, εμείς θέλουμε τη σοσιαλιστική επανάσταση με τους ανθρώπους που έχουμε τώρα, που δε θα μπορέσουν να τα βγάλουν πέρα *δίχως* υποταγή, *δίχως* έλεγχο, *δίχως* “επιστάτες και λογιστές”.³¹⁹

Καθώς λοιπόν η ανάγκη μιας δομής κεντρικού ελέγχου και διοίκησης παραμένει και μετά την προλεταριακή επανάσταση, αυτό που προκύπτει ως καθήκον της τελευταίας είναι το εξής:

να τσακίσει, να κάνει θρύψαλα, να σαρώσει από το πρόσωπο της Γης την αστική, έστω και δημοκρατική-αστική, κρατική μηχανή, το μόνιμο στρατό, την αστυνομία, την υπαλληλοκρατία, να τα αντικαταστήσει με μια *πιο* δημοκρατική μηχανή, που παραμένει όμως ακόμη κρατική μηχανή με τη μορφή των ένοπλων εργατικών μαζών, μηχανή που εξελίσσεται σε καθολική συμμετοχή του λαού στην πολιτοφυλακή.³²⁰

Ο δημοκρατικός χαρακτήρας του προλεταριακού κρατικού μηχανισμού προκύπτει εδώ από τη μαζική συμμετοχή του γενικού πληθυσμού, όχι μόνο στις ένοπλες δυνάμεις, αλλά και στην κρατική διοίκηση, στην αναγκαία κεντρική διαχείριση των οικονομικών, τεχνικών, κοινωνικών λειτουργιών, ενώ μάλιστα η μαζική αυτή συμμετοχή στη διοίκηση τίθεται ως όρος για την υπέρβαση του αστικού πλαισίου της όλης διαδικασίας και της αντικατάστασής του αρχικά με το σοσιαλιστικό και εν συνεχεία με το κομμουνιστικό μοντέλο.³²¹ Η

319 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 61.

320 Αυτ., σ. 119-120.

321 Αυτ.

γραφειοκρατική δομή του νεωτερικού, αστικού κράτους καταργείται ως τέτοια στη βάση του σοσιαλιστικού προγράμματος για την απαραίτητη κεντρική διοίκηση.

Οι εργάτες μετά την κατάκτηση της εξουσίας θα συντρίψουν τον παλιό γραφειοκρατικό μηχανισμό, θα τον τσακίσουν συθέμελα, δε θ' αφήσουν απ' αυτόν πέτρα πάνω στην πέτρα, θα τον αντικαταστήσουν με ένα νέο μηχανισμό, που θα αποτελείται από τους ίδιους τους εργάτες και τους υπαλλήλους και, για να *μη* μεταβληθούν σε γραφειοκράτες, θα ληφθούν αμέσως τα μέτρα που έχουν αναλύσει λεπτομερώς ο Μαρξ και ο Ένγκελς: 1) Δε θα είναι μόνο αιρετοί, αλλά και ανακλητοί σε οποιαδήποτε στιγμή· 2) η αμοιβή τους δε θα είναι μεγαλύτερη από το μισθό ενός εργάτη· θα συντελεστεί η άμεση μετάβαση σε ένα σύστημα, όπου όλοι θα εκτελούν χρέη ελέγχου και εποπτείας, όλοι για ένα διάστημα θα γίνουν “γραφειοκράτες” και γι' αυτό κανένας δε θα μπορεί να γίνει “γραφειοκράτης”.³²²

Ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός διοίκησης καταστρέφεται και αντικαθίσταται από έναν καινούριο, προλεταριακό μηχανισμό μέσω του οποίου η κεντρική διοίκηση και ο έλεγχος πραγματοποιείται από σύσσωμο τον ένοπλο λαό.³²³ Ως αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής, προκύπτει αφενός η συντριβή της γραφειοκρατικής δομής όπως αυτή εννοείται εντός του πλαισίου που διαγράφει το νεωτερικό αστικό κράτος και αφετέρου η ίδια η κατάργηση της γραφειοκρατίας τίθεται ως ουσιώδης όρος της οριστικής και συνολικής υπέρβασης του κράτους, της απονέκρωσής του. Ως προς το σκέλος της κατάργησης της γραφειοκρατίας και της ελίτ της ο Lenin σημειώνει χαρακτηριστικά:

Ξεκινώντας απ' ό,τι έχει δημιουργήσει ο καπιταλισμός, θα οργανώσουμε τη μεγάλη παραγωγή εμείς οι ίδιοι, οι εργάτες, στηριγμένοι στη δική μας εργατική εμπειρία, καθιερώνοντας μια αυστηρότατη πειθαρχία, που θα την υποστηρίζει η κρατική εξουσία των ένοπλων εργατών, θα περιορίσουμε τους δημοσίους υπαλλήλους στο ρόλο των απλών εκτελεστών των εντολών

322 Αυτ., σ. 130-131.

323 Αυτ., σ. 137.

μας, που θα είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, ανακλητοί, με μέτρο αμειβόμενοι “επιστάτες και λογιστές” [...] Ας ανατρέψουμε τους καπιταλιστές, ας συντρίψουμε με το σιδερένιο χέρι των ένοπλων εργατών την αντίσταση αυτών των εκμεταλλευτών, ας τσακίσουμε τη γραφειοκρατική μηχανή του σύγχρονου κράτους – και μπροστά μας θα προβάλλει ένας απαλλαγμένος από “παράσιτα” μηχανισμός με υψηλό τεχνικό εξοπλισμό, ένας μηχανισμός, που θα μπορούν θαυμάσια να τον βάλουν σε κίνηση οι ίδιοι ενωμένοι εργάτες, μισθώνοντας τεχνικούς, επιστάτες, λογιστές και αμείβοντας τη δουλειά όλων αυτών όπως και όλων γενικά των “δημοσίων” υπαλλήλων με μισθό εργάτη. Αυτό είναι ένα συγκεκριμένο, πρακτικό, άμεσα πραγματοποιήσιμο καθήκον σχετικά με όλα τα τρασά, καθήκον που λυτρώνει τους εργαζόμενους από την εκμετάλλευση και παίρνει υπόψη την πείρα που εγκαινίασε ήδη πρακτικά (ιδίως στον τομέα της οικοδόμησης του κράτους) η Κομμούνα.³²⁴

Και καθώς το πρόγραμμα αυτό «οδηγεί [...] στη βαθμιαία “απονέκρωση” κάθε υπαλληλίας»,³²⁵ καθώς δηλαδή η γραφειοκρατία παύει να υφίσταται ως τέτοια, ο μετασχηματισμός αυτός της κρατικής δομής και λειτουργίας τίθεται ως ουσιαστική προϋπόθεση της απονέκρωσης του κράτους.

Για το ιστορικό παράδειγμα της Κομμούνας, την αντικατάσταση της γραφειοκρατικής δομής του κρατικού μηχανισμού και την απονέκρωση του κράτους ο Lenin γράφει:

Η Κομμούνα *έπαυε* να είναι κράτος, εφόσον είχε να καθυποτάξει όχι την πλειονότητα του πληθυσμού, αλλά τη μειονότητα (τους εκμεταλλευτές). Συνέτριψε την αστική κρατική μηχανή. Στη θέση της *ιδιαίτερης* δύναμης υποταγής πρόβαλε στο προσκήνιο ο ίδιος ο πληθυσμός. Όλα αυτά είναι απομάκρυνση από το κράτος με την καθαυτό έννοια του όρου. Κι αν η Κομμούνα στερεωνόταν, θα “απονεκρώνονταν” από μόνα τους τα ίχνη του κράτους, δε θα χρειαζόταν να “καταργήσει” τους θεσμούς του: Οι θεσμοί αυτοί θα έπαυαν να λειτουργούν στο βαθμό που θ’ άρχιζαν να μην έχουν τι να κάνουν.³²⁶

324 Αυτ., σ. 62-63.

325 Αυτ., σ. 62.

Η υπέρβαση της γραφειοκρατίας, η αντικατάσταση της ιδιαίτερης αυτής μορφής του νεωτερικού κράτους από απλές πράξεις ελέγχου και καταγραφής που εκτελούνται από το σύνολο του κοινωνικού σώματος, τίθεται ως βασικός όρος της απονέκρωσης του προλεταριακού κράτους, της υπέρβασης του κράτους εν γένει.³²⁷ Το απόσπασμα που ακολουθεί συμπυκνώνει εύγλωττα το όλο σχήμα που καταλήγει στην απονέκρωση.

Από τη στιγμή που όλα τα μέλη της κοινωνίας, ή έστω η τεράστια πλειονότητά τους, έμαθαν μόνα τους να διοικούν το κράτος, πήραν στα ίδια τους τα χέρια αυτή την υπόθεση, “στρώσανε” τον έλεγχο πάνω στην ασήμαντη μειονότητα των καπιταλιστών, στους κυρίους που θέλουν να διατηρήσουν τις καπιταλιστικές συνήθειες και στους εργάτες που έχουν διαφθαρεί βαθιά από τον καπιταλισμό – από τη στιγμή αυτή αρχίζει να εκλείπει η ανάγκη οποιασδήποτε διοίκησης γενικά. Όσο πληρέστερη είναι η δημοκρατία, τόσο πιο κοντά βρίσκεται η στιγμή που γίνεται περιττή. Όσο πιο δημοκρατικό είναι το “κράτος” που αποτελείται από ένοπλους εργάτες και που είναι “πια όχι κράτος με την καθαυτό έννοια του όρου”, τόσο πιο γρήγορα θ’ αρχίσει να απονεκρώνεται κάθε κράτος.³²⁸

Στο *Κράτος και Επανάσταση* η θέση του Lenin απέναντι στο ζήτημα της γραφειοκρατίας είναι σαφής: ο επαναστατικός μετασχηματισμός της κρατικής δομής υπερβαίνει την γραφειοκρατία, όπως αυτή εννοείται εντός του αστικού πλαισίου, και την αντικαθιστά με μια εντελώς διευρημένη, και υπό αυτή την έννοια ουσιαστικά δημοκρατική, διοικητική δομή στην οποία συμμετέχει όλο το κοινωνικό σώμα, την απλοποιεί και τελικά την καθιστά περιττή μαζί με το σύνολο και την ουσία του προλεταριακού κρατικού μηχανισμού, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο προς την υπέρβαση του κράτους, την αταξική κοινωνία και τον κομμουνισμό. Προκειμένου να προβούμε σε μια αποτίμηση του συγκεκριμένου πλάνου που τόσο καθαρά τίθεται στο έργο του 1917, δεν θα χρειαστεί να αναφερθούμε στην κριτική προς την σοβιετική εξουσία και διοίκηση, προς την γραφειοκρατική-κομματική κάστα που αναδύθηκε τις επόμενες δεκαετίες, προς τα στοιχεία που συνθέτουν αυτό που ονομάστηκε σταλινισμός. Πέρα από το ότι κάτι τέτοιο υπερβαίνει τα ενδιαφέροντα και τις

326 Αυτ., σ. 81.

327 Αυτ., σ. 95.

328 Αυτ., σ. 121-122.

δυνατότητες της παρούσας εργασίας, δεν χρειάζεται να καταφύγουμε στην κριτική αυτή της ΕΣΣΔ απλούστατα γιατί ο ίδιος ο Lenin τα επόμενα χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση καταδεικνύει με ιδιαίτερα γλαφυρό τρόπο και αφοπλιστική ειλικρίνεια τη διάψευση της εκτίμησής του από την ίδια την ιστορική κίνηση. Λίγα μόλις χρόνια μετά τον Οκτώβρη του 1917 ο Lenin σημειώνει:

Στις 5 του Μάη 1918 η γραφειοκρατία δε βρισκόταν στο οπτικό μας πεδίο. Έξι μήνες ύστερα από την Οκτωβριανή Επανάσταση, όταν είχαμε τσακίσει από τα πάνω ως τα κάτω τον παλιό γραφειοκρατικό μηχανισμό, δεν νιώθαμε ακόμη αυτό το κακό. Περνά ακόμη ένας χρόνος. Στο VIII συνέδριο του ΚΚΡ που συνήλθε στις 18-23 του Μάρτη 1919 ψηφίζεται το νέο πρόγραμμα του κόμματος, και στο πρόγραμμα αυτό μιλάμε ανοιχτά χωρίς να φοβόμαστε να αναγνωρίσουμε το κακό, απεναντίας, θέλοντας να το φανερώσουμε, να το ξεσκεπάσουμε, να το στιγματίσουμε, να κεντρίσουμε τη σκέψη και τη θέληση, την ενεργητικότητα, τη δράση για να καταπολεμηθεί το κακό, μιλάμε για “ένα μερικό ξαναζωντάνεμα της γραφειοκρατίας μέσα στο σοβιετικό καθεστώς.”³²⁹

Τον Μάρτη του 1923 ο Lenin σημειώνει χαρακτηριστικά:

Μιλώντας γενικά, παρά την επαναστατική μας συμπεριφορά προς την δυτικο-ευρωπαϊκή μορφή του κράτους, έχουμε αφήσει τον εαυτό μας να μολυνθεί από αρκετές από τις πιο βλαβερές και γελοίες του προκαταλήψεις· σ’ έναν βαθμό, έχουμε ενσυνείδητα μολυνθεί μ’ αυτές εξαιτίας των αγαπητών μας γραφειοκρατών, που βασίστηκαν στο να μπορούν να ψαρεύουν ξανά και ξανά στα θολά νερά αυτών των προκαταλήψεων. Και ψάρεψαν σ’ αυτά τα θολά νερά σε τέτοιο βαθμό ώστε μόνο οι τυφλοί ανάμεσά μας να μην βλέπουν πόσο εκτεταμένα έγινε αυτό το ψάρεμα. [...] Ο κρατικός μας μηχανισμός είναι τόσο αξιοθρήνητος, για να μην πω άθλιος, που θα πρέπει πρώτα να σκεφτούμε πολύ προσεκτικά πώς να καταπολεμήσουμε τα ελαττώματά του, έχοντας κατά νου ότι τα ελαττώματα

329 V.I. Lenin, *Άπαντα, Τόμος 43, Μάρτης – Ιούνιος 1921*, επιμ. Θ. Λιακόπουλος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1983, σ. 229.

αυτά είναι ριζωμένα στο παρελθόν, το οποίο, αν και ανατράπηκε, δεν έχει ωστόσο ξεπεραστεί, δεν έχει ακόμα φτάσει το στάδιο μιας κουλτούρας που να έχει αποσυρθεί στο μακρινό παρελθόν. [...] Πρέπει να υποβάλλουμε τον κρατικό μας μηχανισμό στον μέγιστο βαθμό οικονομίας. Πρέπει να εξαλείψουμε από αυτόν κάθε ίχνος υπερβολής. Έχουμε κληρονομήσει τόση υπερβολή άλλωστε από την τσαρική Ρωσία, απ' τον γραφειοκρατικό, καπιταλιστικό κρατικό της μηχανισμό.³³⁰

Τα όσα καταθέτει ο Lenin στα παραπάνω αποσπάσματα οδηγούν στο αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα: το φάντασμα της γραφειοκρατίας δεν ξεπεράστηκε από τη μαζική συμμετοχή του ένοπλου λαού στις διοικητικές δομές του προλεταριακού κράτους, δεν έπαψαν να υπάρχουν «γραφειοκράτες» επειδή όλοι έγιναν «γραφειοκράτες» και καθώς η συνάρθρωση της υπέρβασης της γραφειοκρατικής δομής του κράτους και της απονέκρωσής του είχε τεθεί με τρόπο σαφή, η εξέλιξη αυτή καταφέρει ένα βαθύ, ιστορικο-πολιτικό πλήγμα στην θεωρητική σύλληψη της περίφημης απονέκρωσης. Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι το για ποιους λόγους και με τι τρόπο αστόχησε ο Lenin σε ό,τι αφορά στη γραφειοκρατία;

Προκειμένου να επιχειρήσουμε να δώσουμε μια απάντηση, θα ανατρέξουμε στην πραγμάτευση του ζητήματος από τον Αμερικανό, μαρξιστή κοινωνιολόγο Eric Colin Wright στο βιβλίο του με τίτλο *Class, Crisis and the State* (New Left Books, 1978), όπου επιχειρείται μια αντιστικτική ανάγνωση των θεωρητικών αναπτύξεων του Lenin και του Max Weber (1864-1920) που αφορούν στο ζήτημα της γραφειοκρατίας. Εκκινώντας από τον εντοπισμό μιας βασικής διαφοράς στον ορισμό και τη θεωρητική πρόσληψη της έννοιας και της μορφής του κράτους ανάμεσα στους δύο στοχαστές – ο Αμερικανός κοινωνιολόγος θεωρεί πως ενώ ο Lenin αντιλαμβάνεται το κράτος ως εργαλείο για την ταξική κυριαρχία και καταπίεση που επιτυγχάνεται μέσω των κρατικών δομών, ο Weber το εννοιολογεί ως έναν οργανισμό, ο οποίος χρησιμοποιείται από μια ελίτ με σκοπό τον κοινωνικό και πολιτικό έλεγχο –³³¹ ο Wright σημειώνει ότι οι δύο πάσχουν από αλληλοσυμπληρούμενες θεωρητικές αδυναμίες, καθώς ενώ ο Lenin εντοπίζει με διαύγεια

330 V.I. Lenin, από το άρθρο του με τίτλο *Καλύτερα λιγότερα, αλλά καλύτερα*, που δημοσιεύτηκε στην κομματική εφημερίδα Pravda, αρ. φυλ. 49, μετάφραση από τα αγγλικά Αντώνης Μπαλασόπουλος, https://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1923/03/02/kalytera_lenin.htm?fbclid=IwAR13Y2g6ND531HjUr9sYCWsqdL75yhVWc9lsaVyXgNoLvcSEjuOHtbsxvw

331 Eric Colin Wright, *Class, Crisis and the State*, Verso, London-New York, 1979, σ. 210.

τις κοινωνικές αντιφάσεις που προσδιορίζουν το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, αποτυγχάνει να εντοπίσει την περιπλοκότητα των νεωτερικών γραφειοκρατικών οργανισμών, την οποία συλλαμβάνει καθαρότερα ο Weber.³³² Ο Lenin δηλαδή, συγχέοντας την κριτική ενάντια στον καπιταλισμό με μια κριτική προς τη γραφειοκρατία, αντιλαμβάνεται την τελευταία ως πρόβλημα που ανακύπτει μόνο εντός της καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνωσης και των αντίστοιχων πολιτικών οργανωτικών μορφών που συναφώς δημιουργούνται και επομένως αδυνατεί να συλλάβει τη σχετική αυτονομία της γραφειοκρατικής δομής ως νεωτερικού στοιχείου, απεμπολώντας έτσι τη δυνατότητα μιας εγκωδίκωσης του φαινομένου εντός των θεωρητικών, πολιτικών και ιστορικών συμφραζομένων του εσωτερικού του προλεταριακού κράτους, του εσωτερικού της σοβιετικής εξουσίας και διοίκησης.³³³ Θέτοντας το πρωτοπόρο κόμμα της εργατικής τάξης ως υπεύθυνο για την υπέρβαση της γραφειοκρατικής δομής του κράτους, στη βάση της διευρημένης, αμεσοδημοκρατικής συμμετοχής του συνόλου του ένοπλου λαού που τελικά θα εξαφανίσει κάθε διάσταση της γραφειοκρατίας, θέτοντας δηλαδή την πρωτοπορία του ενόπλου κόμματος της εργατικής τάξης ως ριζική και ουσιαστική απάντηση στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας, ο Lenin απλοποιεί το ζήτημα επικίνδυνα. Αδυνατώντας να παράσχει περαιτέρω θεωρητικές διευκρινίσεις για το πώς το κόμμα θα καταφέρει να αποφύγει το να γραφειοκρατικοποιηθεί το ίδιο ως δομή που προκύπτει εντός της νεωτερικής συνθήκης, ο Lenin δεν είναι σε θέση να διασφαλίσει, έστω θεωρητικά, ότι το κόμμα της εργατικής τάξης θα παραμείνει στην πρωτοπορία, υπό την έννοια ότι θα εξυπηρετεί και θα προωθεί πάντα τα συμφέροντα του προλεταριάτου αποφεύγοντας μια αντιδραστική στροφή του, που οπωσδήποτε θα σήμαινε η ανάδυση της γραφειοκρατίας εντός του κόμματος και των υπολοίπων σοβιετικών διοικητικών μηχανισμών.³³⁴ Το καθαυτό ζήτημα της δημόσιας διοίκησης, της κρατικής οργάνωσης, των εγγενών τους αντιφάσεων και κυρίως η σχετική αυτονομία του κρατικο-διοικητικού συμπλέγματος υπεραπλουστεύεται από τον Lenin με τρόπο τέτοιοιον ώστε καθίσταται προβληματικό σημείο εντός της πολιτικής του θεωρίας.³³⁵

Η ελλιπής, προβληματική προσέγγιση του ζητήματος της γραφειοκρατίας από τον Lenin προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας θεωρητικής ασυνέπειας από την πλευρά του η οποία συνίσταται στην αντίφαση που εντοπίζεται ανάμεσα στην εξόχως πολιτική προσέγγιση των

332 Αυτ., σ. 213.

333 Αυτ.

334 Αυτ., σ. 214-215.

335 Αυτ., σ. 216.

ζητημάτων που επιλέγει να θίξει – η οποία επιχειρήθηκε να αναδειχθεί ως τέτοια σε προηγούμενα τμήματα της παρούσας εργασίας – και την αποπολιτικοποίηση του ζητήματος της γραφειοκρατίας εν προκειμένω. Την ασυνέπεια καταδεικνύει ο Wright ο οποίος σημειώνει ότι, παρόλο που ο Lenin αντιλαμβάνεται σωστά τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς όχι ως τεχνικά αναγκαίους αλλά ως προϊόντα των πολιτικών προσταγών της ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης και της ταξικής καταπίεσης, για το ζήτημα της εμφάνισης της γραφειοκρατίας εντός των σοβιετικών δομών διοίκησης παρέχει εξηγήσεις που αφορούν οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, αγνοώντας εντελώς την αμιγώς πολιτική διάσταση του θέματος.³³⁶ Αποπολιτικοποιώντας το ζήτημα της γραφειοκρατίας, εξαιρώντας δηλαδή τον σοβιετικό τομέα διοίκησης και αντίστοιχα το εσωτερικό του κόμματος από την πραγματική πολιτική διεργασία που συνίσταται κατεξοχήν στη σύγκρουση, τη διαμάχη, τη ζύμωση, την οριοθέτηση και τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών ακόμη και εντός – σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα πρωτίστως εντός – του σοσιαλιστικού, σοβιετικού στρατοπέδου και επομένως εντός και του σοβιετικού κράτους, ο Lenin αποσπά βίαια το ζήτημα της γραφειοκρατίας από το επίπεδο του πολιτικού. Τοποθετώντας το εκτός του πεδίου της πολιτικής επεξεργασίας, το προσεγγίζει κατ' ουσίαν αντιδιαλεκτικά, καθώς δεν επιτρέπει την διαμεσολάβηση των νεοσυσταθέντων προλεταριακών διοικητικών μηχανισμών από τους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, δεν επιτρέπει δηλαδή στους πολιτικούς αγώνες, στην εντεινόμενη ταξική πάλη να ελέγξουν, να επηρεάσουν, να διαμορφώσουν, να επικαθορίσουν τους προλεταριακούς διοικητικούς μηχανισμούς ούτως ώστε να αποτρέψουν τελικά την γραφειοκρατικοποίησή τους.³³⁷

Αντιλαμβανόμαστε πως εφόσον η γραφειοκρατία προσλαμβάνεται από τον Lenin ως ένας εκ των βασικών πυλώνων του νεωτερικού κράτους της αστικής τάξης και καθώς αντιστοίχως η υπέρβασή της θεωρείται πως οδηγεί στην απονέκρωση του προλεταριακού κράτους και άρα την υπέρβαση του ορίζοντα του κράτους γενικά, η αντιφατική πραγμάτευση του ζητήματος της γραφειοκρατίας συνιστά αντίφαση της όλης θεωρητικής σύλληψης της απονέκρωσης του κράτους. Ο θεωρητικός αυτός σκόπελος, στον οποίο ο Lenin προσκρούει, αποτελεί το ένα από τα δύο προβληματικά σημεία του ευρύτερου συλλογισμού που, κατά τη γνώμη μου, τον αποσταθεροποιούν και αναδεικνύουν τα όριά

³³⁶ Αυτ., σ. 221.

³³⁷ Αυτ., σ. 224.

του· το δεύτερο τέτοιο σημείο έγκειται στο ζήτημα των υλικών προϋποθέσεων της υπέρβασης του κρατικού ορίζοντα.

- η υλική βάση της απονέκρωσης του κράτους

Προκειμένου να καταπιαστεί στο *Κράτος και Επανάσταση* με το ζήτημα της οικονομικής βάσης της απονέκρωσης του κράτους, ο Lenin επιστρατεύει τις αναλύσεις του Marx από το έργο του 1875 με τίτλο *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*,³³⁸ το οποίο δημοσιεύτηκε από τον Engels το 1891. Πιο συγκεκριμένα, παρακολουθώντας στενά την επιχειρηματολογία του Marx, ο Lenin υποστηρίζει ότι σε αντίθεση με τα όσα προτείνουν οι λασαλικές θέσεις, στην κατώτερη βαθμίδα της κομμουνιστικής κοινωνίας, δηλαδή στον σοσιαλισμό, η εργάτρια δεν θα είναι δυνατόν να παίρνει ολόκληρο το προϊόν της εργασίας της, καθώς ένα μέρος της αξίας που αυτή θα παράγει οφείλει να αφαιρείται και να επανεπενδύεται στην συνολική κοινωνική παραγωγή, προκειμένου η σοσιαλιστική οικονομία να διατηρείται σε λειτουργία.³³⁹ Αυτό που εντός του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού θα προέκυπτε ως υπεραξία από την εργασία της εργάτριας, την οποία υπεραξία θα καρπώνονταν ο καπιταλιστής, στον σοσιαλισμό επιστρέφει στην κοινωνία προς όφελος όλων. Διαβάζουμε στο *Κράτος και Επανάσταση*:

Τα μέσα παραγωγής έπαψαν πια να αποτελούν ατομική ιδιοκτησία ορισμένων προσώπων. Τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε ολόκληρη την κοινωνία. Το κάθε μέλος της κοινωνίας, εκτελώντας ορισμένο μέρος της

338 Πρόκειται για το κείμενο στο οποίο ο Marx ασκεί κριτική στο πολιτικό πρόγραμμα που κατατέθηκε και ψηφίστηκε στο κομματικό συνέδριο που έλαβε χώρα στην πόλη Gotha, τον Μάιο του 1875, όπου ενώθηκαν το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα και η Γενική Γερμανική Εργατική Ένωση συγκροτώντας το Ενιαίο Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Γερμανίας. Στο έργο αυτό ο Marx επιτίθεται στο σχέδιο του προγράμματος που εξέφραζε το ρεύμα των λασαλιστών, δηλαδή όσων υποστήριζαν τις απόψεις του Πρώσου σοσιαλδημοκράτη Ferdinand Lassale που πρότεινε μια πολιτική συμμαχία ανάμεσα στην εργατική τάξη και το κράτος της Πρωσίας, ασκώντας του δριμεία κριτική. Η *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κείμενα του Marx καθώς στην πυκνή μορφή του εντοπίζονται ουσιώδεις διατυπώσεις του Γερμανού φιλοσόφου που αφορούν στα στάδια του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού. Για το ίδιο το έργο βλ. Karl Marx, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007.

339 Lenin, *Κράτος και...*, ό.π., σ. 110.

κοινωνικά αναγκαίας εργασίας, εφοδιάζεται από την κοινωνία με μια απόδειξη ότι έχει προσφέρει την τάδε ποσότητα εργασίας. Με την απόδειξη αυτή παίρνει από τις κοινωνικές αποθήκες ειδών κατανάλωσης την ανάλογη ποσότητα προϊόντων. Αν αφαιρέσουμε την ποσότητα εργασίας που πηγαίνει για τα κοινωνικά κεφάλαια, ο κάθε εργάτης παίρνει, συνεπώς, από την κοινωνία, τόσα όσα της έδωσε.³⁴⁰

Πρόκειται εδώ για μια σχηματική απεικόνιση του νόμου της αξίας, ο οποίος αντιστοιχεί στην βαθμίδα της σοσιαλιστικής κοινωνικής οργάνωσης και ο οποίος συνιστά την υπέρβαση του νόμου της υπεραξίας που αντιστοιχούσε στον καπιταλισμό.

Όμως για τον Lenin, καθώς φυσικά και για τον Marx, ο νόμος της αξίας δεν μπορεί να αποτελέσει υλική προϋπόθεση για την απονέκρωση του κράτους και το πέρασμα στον κομμουνισμό, στην ανώτερη δηλαδή βαθμίδα της κομμουνιστικής κοινωνίας. Αντιθέτως, η εφαρμογή του νόμου της αξίας ως βάση για την οργάνωση της σοσιαλιστικής οικονομίας συνιστά μια αναγκαία, πλην όμως εντελώς υπαρκτή, κοινωνική αδικία, η οποία οδηγεί στην αναγκαιότητα της ύπαρξης του σοσιαλιστικού κράτους. Καθώς οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι μεταξύ τους ως προς τις ικανότητές τους και επομένως δεν είναι δυνατόν όλα τα άτομα εντός του κοινωνικού σχηματισμού να εργαστούν ώστε να παραγάγουν ακριβώς την ίδια ποσότητα αξίας, προκύπτει ότι το *ίσο δικαίωμα του καθενός πάνω σε ίσο προϊόν της εργασίας του*, είναι κατ' ουσίαν αστικό δικαίωμα, το οποίο, επειδή ακριβώς δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι τις ίδιες ικανότητες, «αποτελεί παράβαση της ισότητας και αδικία.»³⁴¹ Εφόσον λοιπόν η ουσιαστική ισότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη δεν μπορούν να εξασφαλιστούν υλικά κατά το στάδιο του σοσιαλισμού, παίρνοντας ως δεδομένο ότι θα εμφανίζονται διαφορές στον πλούτο,³⁴² συνάγεται το συμπέρασμα ότι «μόνο με τη μεταβίβαση των μέσων της παραγωγής στην κοινή ιδιοκτησία όλης της κοινωνίας (“σοσιαλισμός”, με τη συνήθη χρήση της λέξης) δεν εξαλείφονται οι ελλείψεις της κατανομής και της ανισότητας του “αστικού δικαίου”, που εξακολουθεί να κυριαρχεί εφόσον τα προϊόντα κατανέμονται “ανάλογα με την εργασία”.»³⁴³ Με άλλα λόγια, η αναγκαία αυτή μορφή κοινωνικής ανισότητας και αδικίας που προκύπτει εντός της σοσιαλιστικής κοινωνίας προϋποθέτει ένα

³⁴⁰ Αυτ., σ. 111.

³⁴¹ Αυτ.

³⁴² Αυτ., σ. 112.

³⁴³ Αυτ.

σύστημα δικαίου, εφόσον «[τ]ο δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να είναι ανώτερο από το οικονομικό σύστημα και την καθορισμένη απ' αυτό πολιτισμική ανάπτυξη της κοινωνίας.»³⁴⁴ Και καθώς το αστικό δίκαιο, έστω σε αυτήν την εκδοχή του, προκύπτει ως αναγκαίο κακό εντός της σοσιαλιστικής κοινωνίας και διασφαλίζει την αφηρημένη, τυπική ισότητα, «[σ]τον βαθμό λοιπόν αυτόν εξακολουθεί να είναι αναγκαίο και το κράτος, το οποίο, περιφρουρώντας την κοινή ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, θα πρέπει να περιφρουρεί και την ισότητα της εργασίας και την ισότητα της κατανομής των προϊόντων.»³⁴⁵ Το κράτος λοιπόν δεν μπορεί να υπερβαθεί κατά το στάδιο του σοσιαλισμού, καθώς καθίσταται αναγκαίο προκειμένου να περιφρουρεί το αστικό δίκαιο που παραμένει, και αυτό που απαιτείται για την ολοκληρωτική απονέκρωση του κράτους είναι ο ολοκληρωμένος κομμουνισμός.³⁴⁶

Η υπέρβαση του νόμου της αξίας τίθεται έτσι ως η βασική υλική προϋπόθεση για την μετάβαση στον κομμουνισμό και για την απονέκρωση του κράτους. Ο Lenin σημειώνει χαρακτηριστικά:

Η οικονομική βάση για την ολοκληρωτική απονέκρωση του κράτους είναι μια τόσο υψηλή ανάπτυξη του κομμουνισμού, που εξαφανίζει την αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία, άρα εξαφανίζει μια από τις σπουδαιότερες πηγές της σύγχρονης κοινωνικής ανισότητας, και μάλιστα μια τέτοια πηγή, που σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να εξαλειφθεί μεμιάς, μόνο με τη μεταβίβαση των μέσων παραγωγής στην κοινωνική ιδιοκτησία, μόνο με την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών. [...] Το κράτος θα μπορέσει να απονεκρωθεί ολοκληρωτικά, όταν η κοινωνία εφαρμόσει τον κανόνα: “Ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του”, δηλαδή όταν οι άνθρωποι θα έχουν σε τέτοιο βαθμό συνηθίσει να τηρούν τους βασικούς κανόνες της συμβίωσης και η εργασία τους θα έχει γίνει τόσο παραγωγική, που προαιρετικά θα εργάζονται ανάλογα με τις ικανότητές τους. “Ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαιώματος”, που αναγκάζει τον άνθρωπο να λογαριάζει, με τη σκληρότητα ενός Σάιλοκ, μην τυχόν και δουλέψει μισή ώρα παραπάνω από

344 Αυτ., σ. 113.

345 Αυτ., σ. 113-114.

346 Αυτ., σ. 114.

το διπλανό του, μην τυχόν και πληρωθεί λιγότερο από τον άλλο – αυτός ο στενός ορίζοντας θα έχει τότε ξεπεραστεί. Η κατανομή των προϊόντων δε θα απαιτεί τότε από την κοινωνία ρύθμιση του ποσού των προϊόντων που θα παίρνει ο καθένας. Το κάθε άτομο θα παίρνει ελεύθερα “σύμφωνα με τις ανάγκες” του.³⁴⁷

Η μετάβαση στην ανώτερη φάση του κομμουνισμού, η υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας και του εναπομείναντος αστικού δικαίου, καθώς και η οριστική απονέκρωση του κράτους συνυφαίνονται από τον Lenin στο *Κράτος και Επανάσταση*, ως ένα αδιάσπαστο σύνολο όπου το ένα στοιχείο προϋποθέτει απαραίτητως το άλλο. Το ζήτημα του ιστορικού χρόνου που απαιτείται για την ολοκλήρωση της όλης διαδικασίας και την πραγμάτωση του κομμουνισμού αφήνεται εντελώς ανοιχτό. Ο Lenin σημειώνει συναφώς ότι «[ε]ίναι ξεκάθαρο πως δεν μπορεί να γίνει καν λόγος για καθορισμό της στιγμής της *μελλοντικής* “απονέκρωσης”, πολύ περισσότερο που η απονέκρωση αυτή αποτελεί αυτονόητα μια μακροχρόνια διαδικασία»³⁴⁸ καθώς και ότι

[τ]ο πόσο γρήγορα όμως θα προχωρήσει η ανάπτυξη αυτή, το πόσο γρήγορα θα οδηγήσει αυτή στην κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας, στην εκμηδένιση της αντίθεσης ανάμεσα στην πνευματική και στη σωματική εργασία, στη μετατροπή της εργασίας σε “πρώτιστη ανάγκη της ζωής”, αυτό δεν το ξέρουμε κι ούτε μπορούμε να το ξέρουμε. Επομένως, έχουμε το δικαίωμα να μιλάμε μόνο για την αναπόφευκτη απονέκρωση του κράτους, υπογραμμίζοντας τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, την εξάρτησή της από την ταχύτητα ανάπτυξης της *ανώτερης φάσης* του κομμουνισμού και αφήνοντας εντελώς ανοιχτό το ζήτημα των χρονικών περιόδων και των συγκεκριμένων μορφών που θα πάρει η απονέκρωση, γιατί *δεν υπάρχουν στοιχεία* για να λύσουμε τα ζητήματα αυτά.³⁴⁹

Η προβολή της πραγμάτωσης του κομμουνισμού και της υπέρβασης του κράτους σε κάποιο απροσδιόριστο μέλλον δεν αποτελεί όμως το ουσιαστικό πρόβλημα του κειμένου του Lenin. Το πραγματικό ζήτημα, το στοιχείο που κάνει την επιχειρηματολογία του

347 Αυτ., σ. 115-116.

348 Αυτ., σ. 102.

349 Αυτ., σ. 115.

μπολσεβίκου αρχηγού να χωλαίνει, είναι το γεγονός ότι η κατάκτηση της υλικής προϋπόθεσης για τον κομμουνισμό, ήτοι η υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας, όπως θα δούμε αμέσως, αποπολιτικοποιείται εντελώς και επομένως υπεραπλουστεύεται επικίνδυνα.

Όπως έχουμε διαπιστώσει μέχρι στιγμής, η όλη ανάλυση του Lenin στο *Κράτος και Επανάσταση* παρακολουθεί στενά τις συναφείς αναπτύξεις του Marx και του Engels, μετερχόμενη μια θεωρητική σκευή που αποτελείται από υλιστικές, οικονομικές και ιστοριοκοινοτικές κατηγορίες και προκείμενες. Το πρόβλημα εμφανίζεται από τη στιγμή που αυτή η μεθοδολογική επιλογή ανατρέπεται και εισάγεται στον ευρύτερο συλλογισμό η ανθρωπολογική έννοια της συνήθειας, την οποία ο Lenin ανασύρει μέσα από ορισμένες αναπτύξεις του Engels που ο πρώτος ενσωματώνει στο κείμενό του. Στο απόσπασμα που παρατέθηκε προηγουμένως διαβάζουμε ότι το κράτος θα μπορέσει τελικά να απονεκρωθεί ολοκληρωτικά όταν οι άνθρωποι θα έχουν πια *συνηθίσει* να τηρούν κάποιους βασικούς κανόνες συμβίωσης. Το απόσπασμα αυτό μάλιστα δεν είναι το μόνο όπου η συνήθεια, ως ανθρωπολογικό μέγεθος δίχως περαιτέρω κοινωνικοπολιτικές ή ιστορικές διασαφήσεις, τίθεται ως κεντρικό σημείο του συλλογισμού που αφορά τη θεωρητική σύλληψη της απονέκρωσης του κράτους. Αντιθέτως, η ασαφής έννοια της συνήθειας, ως το ουσιαστικό στοιχείο που θα ωθήσει προς την εμπέδωση της νέας κοινωνικής συνθήκης και την πραγμάτωση του κομμουνισμού, επανεμφανίζεται σε ορισμένες καίριες διατυπώσεις εντός του έργου. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά στο κείμενο του Lenin:

Εμείς θέτουμε ως τελικό σκοπό μας την κατάργηση του κράτους, δηλαδή κάθε οργανωμένης και συστηματικής βίας, οποιασδήποτε βίας πάνω στους ανθρώπους γενικά. Δεν περιμένουμε να έρθει μια τέτοια κοινωνική τάξη πραγμάτων, όπου δε θα τηρείται η αρχή υποταγής της μειοψηφίας στην πλειοψηφία. Αλλά, τείνοντας προς τον σοσιαλισμό, έχουμε την πεποίθηση ότι θ' αρχίσει να μετεξελίσσεται σε κομμουνισμό και, σε συνδυασμό μ' αυτό, θα εκλείπει οποιαδήποτε ανάγκη άσκησης βίας πάνω στους ανθρώπους γενικά, η ανάγκη της υποταγής του ενός ανθρώπου στον άλλο, της μιας μερίδας του πληθυσμού πάνω στην άλλη μερίδα, *γιατί οι άνθρωποι*

*θα συνηθίσουν να τηρούν τους στοιχειώδεις όρους της κοινωνικής ζωής δίχως βία και δίχως υποταγή.*³⁵⁰

Παρατηρούμε εδώ ότι η έννοια της συνήθειας συνυφαίνεται με μια συγκεχυμένη προβολή περί της τήρησης κάποιων στοιχειωδών κανόνων συμβίωσης και το όλο σχήμα της συνήθειας που υποστηρίζει έναν απροσδιόριστα στοιχειώδη τρόπο ζωής τίθεται ως πραγματολογική βάση της απονέκρωσης του κράτους. Προκύπτει εδώ το ερώτημα αν άραγε οι κανόνες αυτοί είναι τόσο στοιχειώδεις που εξαιρούνται από τη διαλεκτική κίνηση της ιστορίας και αδιαφορούν για τις μεταβάσεις από τον έναν τρόπο παραγωγής στον επόμενο. Η απάντηση δίνεται εντός του κειμένου του Lenin σε ένα απόσπασμα στο οποίο σταθήκαμε ήδη προηγουμένως, όμως αξίζει τώρα να το προσεγγίσουμε εκ νέου υπό το πρίσμα της ανάλυσης μας για την υλική βάση της υπέρβασης του κράτους, καθώς η εν λόγω περικοπή συμπτύσσει ιδιαιτέρως εύγλωττα το σύμπλεγμα συνήθειας-στοιχειωδών κανόνων συμβίωσης-κομμουνισμού και απονέκρωσης του κράτους:

Μόνο στην κομμουνιστική κοινωνία, όταν η αντίσταση των καπιταλιστών θα έχει τσακιστεί οριστικά, όταν θα έχουν εξαφανιστεί οι καπιταλιστές, όταν δε θα υπάρχουν τάξεις (δηλαδή δε θα γίνονται διακρίσεις ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας ως προς τη σχέση τους με τα κοινωνικά μέσα παραγωγής) – μόνο τότε “εξαφανίζεται το κράτος και μπορούμε να μιλάμε για ελευθερία”. Μόνο τότε είναι δυνατή και θα εφαρμοστεί η πραγματικά ολοκληρωμένη, η πραγματικά χωρίς καμιά εξαίρεση δημοκρατία. Και μόνο τότε η δημοκρατία θ’ αρχίσει να απονεκρώνεται για τον απλούστατο λόγο ότι οι άνθρωποι, απολυτρωμένοι από την καπιταλιστική δουλεία, από τις αναρίθμητες φρικαλεότητες, αγριότητες, παραλογισμούς και αισχρότητες της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, θα συνηθίσουν σιγά-σιγά να τηρούν τους στοιχειώδεις κανόνες συμβίωσης, που είναι γνωστοί από αιώνες και που επαναλαμβάνονται εδώ και χιλιάδες χρόνια σε όλους τους κώδικες, να τους τηρούν δίχως βία, δίχως καταναγκασμό, δίχως υποταγή, δίχως τον ειδικό μηχανισμό καταναγκασμού που λέγεται κράτος. Η έκφραση το “κράτος απονεκρώνεται” έχει επιλεγεί πολύ πετυχημένα, γιατί δείχνει και το

350 Αυτ., σ. 100. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

βαθμιαίο και τον αυθόρμητο χαρακτήρα της διαδικασίας. *Μόνο η συνήθεια μπορεί να ασκήσει και θα ασκήσει αναμφίβολα μια τέτοια επίδραση [...]*.³⁵¹

Το πρόβλημα εν προκειμένω είναι μάλλον εμφανές. Η ανθρωπολογική έννοια της συνήθειας, στερούμενη μάλιστα οποιασδήποτε άλλης θεωρητικής λεπτολόγησης, αντιβαίνει απολύτως στην κατά τα άλλα υλιστική, ιστορικο-φιλοσοφική προσέγγιση του Lenin, ενώ την ίδια στιγμή η εντελώς συγκεχυμένη θεωρητική σύλληψη κάποιων στοιχειωδών κανόνων συμβίωσης που διατρέχουν την ανθρώπινη ιστορία ως αμετακίνητα και αναλλοίωτα μεγέθη ανά τους αιώνες και τις χιλιετίες, συνιστά μια εντελώς αντιδιαλεκτική θεωρητική χειρονομία. Κι όμως, παρότι η ανάσυρση της ανθρωπολογικής έννοιας της συνήθειας – και ακολούθως η ιδέα περί των πανανθρώπινων, στοιχειωδών κανόνων συμβίωσης τους οποίους αυτή θα αναπαράγει συνεχώς – συνιστά πλήρη αντίφαση με τη συνολική θεωρητική προσέγγιση του Lenin, είναι η συνήθεια που τίθεται τελικά ως ο καταλυτικός παράγοντας που διασφαλίζει τη μετάβαση στον κομμουνισμό και την υπέρβαση του κράτους, πράγμα που σημαίνει πως το όλο ζήτημα της απονέκρωσης του κράτους, το κεντρικό θεωρητικό διακύβευμα του *Κράτος και Επανάσταση*, κινδυνεύει να καταρρεύσει υπό το βάρος της προβληματικής μεθοδολογικής επιλογής του Lenin και της αντιφατικής επεξεργασίας του ζητήματος που απορρέει αναγκαστικά από την εν λόγω επιλογή. Εφόσον η αόριστη, ανθρωπολογική έννοια της συνήθειας θεωρείται εν προκειμένω αναγκαία και ικανή συνθήκη για την αποσταθεροποίηση του κράτους και τελικά την υπέρβασή του, τότε αυτή η συλλογιστική πορεία προϋποθέτει λογικά ότι υπάρχει μια ήδη δεδομένη συνήθεια που αποτελεί πυλώνα του κράτους. Ο Lenin, αδυνατώντας να παράσχει οποιαδήποτε περαιτέρω θεωρητική διευκρίνηση περί της έννοιας της συνήθειας που εισάγει στον συλλογισμό του, αορατοποιεί το ζήτημα της μετάβασης από τη μια συνήθεια στην άλλη και επομένως υποβαθμίζει την πολιτική του διάσταση. Μια συνήθεια που λειτουργεί ως πυλώνας του κράτους και έχει εμπεδωθεί ως τέτοια εντός του εκάστοτε κοινωνικού σχηματισμού είναι δυνατόν να προκύψει μόνο μέσα από μια σύνθετη, πολυεπίπεδη πολιτική διεργασία που θα προσδιορίσει διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής (την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την εργασία), ούτως ώστε η εν λόγω συνήθεια να εδραιωθεί ως τέτοια εντός του συνεχούς της κοινωνικής ζωής. Πολλώ δε μάλλον αν

351 Αυτ., σ. 107-108. Η υπογράμμιση δική μου – N.N.

τίθεται, ως θα όφειλε, το ζήτημα της μετάβασης από μια συνήθεια που υποστηρίζει το κράτος προς μια συνήθεια που το αποδιοργανώνει και σηματοδοτεί την υπέρβασή του, τότε η πολιτική διεργασία που θα οδηγούσε στην αντικατάσταση της μιας συνήθειας από την άλλη φαντάζει αναπόδραστη και θα όφειλε να τεθεί με σαφείς όρους ως προς την εγγενή συγκρουσιακότητά της, δηλαδή ως μια αμιγώς πολιτική διαμάχη. Το γεγονός ότι αυτό δεν συμβαίνει στο κείμενο του Lenin συγκεκριμένα, δηλαδή στο κείμενο του στοχαστή που συνεισέφερε στη μαρξική επαναστατική θεωρία μια αμιγώς πολιτική προσέγγιση, μια πολιτική γείωση, συνιστά ουσιαστική ανακολουθία με το συνολικό θεωρητικό του πρόταγμα, όπως αυτό έχει παρακολουθηθεί ως τώρα στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Πέρα όμως από το ζήτημα της συνήθειας και τις επιπλοκές που αυτό συνεπάγεται για την ανάλυση του Lenin περί του κράτους και της απονέκρωσής του, σε ό,τι αφορά τη διάσταση που σχετίζεται με την υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας, ως τη βασική υλική προϋπόθεση για τον κομμουνισμό και την απονέκρωση του κράτους, επίσης εγείρονται θεωρητικές αδυναμίες που, κατά τη γνώμη μου, αποσταθεροποιούν το όλο θεωρητικό εγχείρημα. Η απονέκρωση του κράτους μπορεί θεωρητικά να συλληφθεί μονάχα στη βάση μιας ιστορικά προσδιορισμένης υλικής, κοινωνικοπολιτικής διεργασίας που θα οδηγήσει στην υπέρβασή του³⁵² και ο τρόπος που ο Lenin επεξεργάζεται θεωρητικά το ζήτημα φαίνεται να μην επαρκεί. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική προσέγγιση του Lenin περιορίζεται στην εννοιολόγηση και την κριτική του κράτους και δεν προεκτείνεται αρκετά ούτως ώστε να συλλάβει το ζήτημα των υλικών, οικονομικών βάσεων – κατά βάση δηλαδή το ζήτημα της παραγωγής και της εργασίας – στην πλήρη πολιτική του διάσταση.³⁵³ Η υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας αποτελεί, εκτός από κοινωνικοοικονομική, και μια πολιτική διεργασία και επομένως απαιτεί μια πολιτική απόφαση, ένα υποκείμενο που λαμβάνει την εν λόγω απόφαση και αναλαμβάνει να την πραγματώσει, ενώ παράλληλα δεν δύνανται να αποκλειστούν – και αν ακολουθήσουμε την σμιτιανή αλλά και την λενινιστική άποψη για το πολιτικό, την πολιτική, το πολιτικό πεδίο, τότε οφείλουν απαραίτητως να συμπεριληφθούν – εν δυνάμει πολιτικά υποκείμενα που θα εναντιωθούν στην παραπάνω απόφαση και την πραγμάτωσή της. Η περιπλοκότητα αυτή, που αντιστοιχεί κατεξοχήν στα πολιτικά φαινόμενα, αποσιωπάται από τον Lenin όσον αφορά στο ζήτημα της υπέρβασης του νόμου της αξίας, το οποίο τίθεται αυθαίρετα εκτός της

352 Mészáros, *Beyond Leviathan...*, ό.π., σ. 173.

353 Negri, *Factory of Strategy...*, ό.π., σ. 232.

πολιτικής αρένας και, απεμπλεκόμενο από τη βάση της πολιτικής, παρουσιάζεται ως κάτι το οποίο θα συντελεστεί μέσω μιας αόριστης κοινωνικής αυθορμησίας. Η αυθορμησία όμως της μετάβασης από τον σοσιαλισμό προς τον κομμουνισμό, η έποψη της όλης διαδικασίας ως ενός συνεχούς που σχεδόν μοιραία παίρνει την κατεύθυνσή του, εκτός του ότι όσον αφορά στο παράδειγμα της ΕΣΣΔ διαψεύστηκε ιστορικά, οφείλει να επερωτάται θεωρητικά.

Εφόσον ο Lenin προσεγγίζει το αίτημα της πραγμάτωσης του κομμουνισμού και της απονέκρωσης του κράτους από την σκοπιά της υλικής του βάσης και επομένως θίγει το ζήτημα της κοινωνικής παραγωγής, δηλαδή της εργασίας και του εμμενούς στην μαρξική επαναστατική θεωρία αιτήματος της απελευθέρωσής της,³⁵⁴ θα όφειλε να συλλάβει την όλη διαδικασία της απελευθέρωσης της εργασίας και επομένως την υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας, την επόμενη απονέκρωση του κράτους και την πραγμάτωση του κομμουνισμού, στην πλήρη πολιτική της διάσταση και εντός της πολυπλοκότητας που από αυτήν απορρέει. Καθώς η συσσώρευση νεκρής εργασίας διευκολύνει σημαντικά την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων της ανθρώπινης κοινωνίας, αυτό που έχει εν προκειμένω σημασία είναι η διαπίστωση ότι η νέα αυτή υλική βάση που δημιουργείται στο πλαίσιο του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού αποκτά μια διαστρεβλωμένη μορφή, καθώς επικαθορίζεται σε διάφορα επίπεδα από τη γενικότερη καπιταλιστική προσταγή και έτσι δεν δύναται αφ' εαυτής να ωθήσει προς τον ορίζοντα του κομμουνισμού. Συνεπώς, οποιαδήποτε επαναστατική προοπτική, για να μπορεί να σταθεί ως τέτοια και να εγείρει αξιώσεις, οφείλει να στρέφεται όχι μόνο προς τη νομική μορφή του κράτους αλλά και να στοχεύει τη συσσώρευση νεκρής εργασίας,

354 Σε ένα από τα αποσπάσματα που παρετέθησαν παραπάνω από το *Κράτος και Επανάσταση* ο Lenin συναρθρώνει την πραγμάτωση του κομμουνισμού με «την μετατροπή της εργασίας σε “πρώτιστη ανάγκη της ζωής”» και έτσι παραπέμπει ευθέως στην εννοιολόγηση της εργασίας εντός του μαρξικού φιλοσοφικού γίνεσθαι, ως πραγμάτωση της ειδολογικής φύσης του ανθρώπου. Η εργασία προσδιορίζεται από τον Marx ως η αυτενέργεια του ανθρώπου που, επενεργώντας στο περιβάλλον του, παράγει και αναπαράγει την ίδια τη ζωή και συγκροτεί την κοινωνία ως κοινωνία των ανθρώπων. Η ζωντανή εργασία αντιστοιχεί στην αξία που παράγεται από την εργατική δύναμη των εργατριών, ενώ η νεκρή εργασία αφορά στην αξία που έχει συσσωρευτεί και πια ενσωματωθεί σε εργαλεία, μηχανήματα και άλλα είδη τεχνολογίας. Η νεκρή εργασία χρησιμοποιείται από τους καπιταλιστές ως κεφάλαιο που στοχεύει στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου μέσα από την αύξηση της παραγωγής. Η ζωντανή εργασία είναι μια ευρεία κατηγορία που αφορά σε όλο το φάσμα της κοινωνικής παραγωγής και η απελευθέρωσή της από την καπιταλιστική προσταγή του κεφαλαίου τίθεται ως όρος απελευθέρωσης του ανθρώπου και της κοινωνίας του, ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για την πραγμάτωση του κομμουνισμού. Η διάσταση αυτή του ζητήματος αναφαίνεται και στο *Κράτος και Επανάσταση* που εδώ μας αφορά. Το βασικό κείμενο του Marx εντός του οποίου πραγματεύεται το ζήτημα είναι το *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie* [1939].

συμπεριλαμβανομένης τόσο της τεχνολογίας όσο και του πλαισίου συγκρότησης της καπιταλιστικής επιστημονικής γνώσης, που αποσκοπούν στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου και των κοινωνικοπολιτικών προσταγών του. Η μετάβαση από τον σοσιαλισμό προς τον κομμουνισμό, ιδωμένη υπό αυτό το πρίσμα, όχι απλώς δεν αποτελεί μια ομαλή, αυθόρμητη διαδικασία, αλλά αντιθέτως συνιστά μια ιδιαίτερα απαιτητική κατεξοχήν πολιτική διεργασία που οφείλει να εντείνει την ταξική πάλη και να την κατευθύνει, μέσω μιας συνεχούς πολιτισμικής ρήξης, προς την καταστροφή των αντικειμενικών κριτηρίων προσανατολισμού και γνώσης που διαμορφώνονται εντός του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού.³⁵⁵ Αντιλαμβανόμαστε ότι μια τέτοια διεργασία απαιτεί έναν πολυεπίπεδο πολιτικό αγώνα, παρουσιάζει ιδιαίτερες ανάγκες και μια πολυπλοκότητα που δεν δύναται να συμβαδίζει με την αυθορμησία, την οιονεί φυσικότητα της διαδικασίας της μετάβασης από τον σοσιαλισμό στον ολοκληρωμένο κομμουνισμό που προτείνει ο Lenin.

Παρακολουθώντας την κριτική που ασκεί ο Ιταλός ακαδημαϊκός, πολιτικός στοχαστής και θεωρητικός της αριστεράς, Antonio Negri, στα επιμέρους σημεία του *Κράτος και Επανάσταση* που αφορούν στο ζήτημα της μετάβασης από τον σοσιαλισμό στον κομμουνισμό και στην απονέκρωση του κράτους, αντιλαμβανόμαστε ότι η προσέγγιση του Lenin κατά την οποία η υπέρβαση του σταδίου του σοσιαλισμού και η πραγμάτωση του κομμουνισμού θεωρείται ως αυθόρμητη, σχεδόν φυσική, αυτόματη διαδικασία – καθώς μάλιστα απογυμνώνεται από την ιστορικοπολιτική της διάσταση, αποσπάται δηλαδή από τη διαλεκτική της ιστορίας που θέτει σε κίνηση η ταξική πάλη – αποτελεί το ιδεαλιστικό όριο της θεωρητικής του απόπειρας, το οποίο συνιστά ένδειξη θεωρητικής ασυνέχειας και επιτρέπει να εισαχθεί στον συλλογισμό ένα ουτοπικό στοιχείο, που κατά τον Ιταλό μαρξιστή ερμηνεύεται με βάση την ευρύτερη πολιτική συνθήκη εντός της οποίας το έργο γράφεται καθώς και το κλίμα ενός πολιτικού ενθουσιασμού που η τελευταία δημιουργεί.³⁵⁶ Το σημείο όμως στο οποίο ο Negri θεωρεί πως εντοπίζεται μια αντίφαση ικανή να λειτουργήσει ως όριο της εσωτερικής συνοχής της όλης θεωρητικής χειρονομίας του Lenin, έγκειται στο γεγονός ότι ενώ ο μπολσεβίκος αρχηγός, όπως είδαμε και σε προηγούμενα σημεία της παρούσας εργασίας, προτεραιοποιεί το πολιτικό στοιχείο κατά την πρόσληψη και την ανάλυση των εκάστοτε θεωρητικών ή/και πρακτικών θεμάτων που επεξεργάζεται, στο ζήτημα της πραγμάτωσης του κομμουνισμού και της υπέρβασης του κράτους,

³⁵⁵ Negri, *Factory of Strategy* ..., ό.π., σ. 260.

³⁵⁶ Αυτ., σ. 268.

περιορίζει την πολιτική του προσέγγιση στον ορίζοντα της διάστασης του κράτους ως ενός στενά εννοούμενου πολιτικού και δικαϊκού μεγέθους. Σε αντίθεση με άλλες αναλύσεις του των προηγούμενων ετών, στις οποίες ο Lenin εννοιολογεί το κράτος ως μια δύναμη που, μεταξύ άλλων, κανοναρχεί την οργάνωση και την εκμετάλλευση της εργασίας καθ' όλο το εύρος του ιστορικού περάσματος από τη μανιφακτούρα στον ιμπεριαλισμό, ως τον φορέα της πολιτικής προσταγής που επιτρέπει στο κεφάλαιο να αναδιοργανώνει και να διευρύνει συνεχώς την κοινωνική και οικονομική εκμετάλλευση, ο μπολσεβίκος αρχηγός υπαναχωρεί στο *Κράτος και Επανάσταση* από αυτήν την σκοπιά και αδυνατεί να αντιληφθεί τον πολιτικό αγώνα που απαιτείται ενάντια στο κράτος και ως πολιτικό αγώνα που οφείλει να δοθεί ενάντια στην αλλοτριωμένη εργασία και επομένως ως πολιτικό αγώνα για την απελευθέρωση της τελευταίας και από το σοσιαλιστικό κράτος.³⁵⁷ Εξαιρώντας το προλεταριακό κράτος και το στάδιο του σοσιαλισμού από την πραγματική, θεωρητική και πρακτική πολιτική κριτική, από τον πολιτικό αγώνα που οριοθετείται από την διαλεκτική της ταξικής πάλης και που οφείλει να στοχεύσει το ζήτημα της απελευθέρωσης της εργασίας ως βασικού, υλικού όρου για την πραγμάτωση του κομμουνισμού και την απονέκρωση του κράτους, ο Lenin δημιουργεί μια ασυνέχεια εντός της ευρύτερης συλλογιστικής του πορείας, η οποία λειτουργεί ως όριο της πολιτικής του θεωρίας.

Η επαναστατική ρήξη με το αστικό κράτος και η εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου συνιστά σημείο τομής σύμφωνα με το λενινιστικό θεωρητικοπολιτικό πρόταγμα. Αντίθετα, η μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον κομμουνισμό, από το προλεταριακό κράτος στην απονέκρωση του κράτους γενικά, συλλαμβάνεται ως συνεχής διαδικασία, οινοεί αυτόματα και σχεδόν φυσική. Εδώ ακριβώς έγκειται το πρόβλημα, καθώς ο Lenin δεν αντιλαμβάνεται την ουσιώδη σημασία της πολιτικής διεργασίας που απαιτείται προκειμένου, μέσω της ρήξης με τον σοσιαλιστικό νόμο της αξίας, η κοινωνία να κάνει το άλμα προς τα εμπρός, προς την αταξική κοινωνία και την απονέκρωση του κράτους. Η πολιτική παρέμβαση που οδηγεί στη συντριβή του αστικού κράτους δεν επαρκεί, διότι με δεδομένη τη συνάρθρωση κράτους-κεφαλαίου-εργασίας που διασφαλίζεται από τον καταμερισμό εργασίας – ο οποίος, όπως διαπιστώσαμε, διατηρείται ως τέτοιος και εντός του σταδίου του σοσιαλισμού – μένει τελικά άθικτη η υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο, το οποίο κατά τον σοσιαλισμό αντικαθίσταται από το

357 Αυτ., σ. 269.

προλεταριακό κράτος.³⁵⁸ Η θεωρητική αδυναμία του Lenin να συλλάβει το αίτημα της απελευθέρωσης της εργασίας και εντός του ορίζοντα του σοσιαλισμού και του προλεταριακού κράτους αντανακλάται σε πρακτικό επίπεδο στην μετέπειτα πορεία της ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με την παραπάνω ανάγνωση, το Κόμμα στην εξουσία αντικαθιστά απλώς το πολιτικό προσωπικό του αστικού κράτους, διατηρώντας σχεδόν ανέπαφη τη συνολική δομή της κοινωνικής αναπαραγωγής.³⁵⁹ Καθώς το Κόμμα αναλαμβάνει τον ρόλο της διεύθυνσης της κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής στη βάση του προϋπάρχοντος καταμερισμού εργασίας, η ενίσχυση του μετεπαναστατικού κράτους – και όχι η απονέκρωσή του – προκύπτει πια ως δομική, υλική αναγκαιότητα. Στην ιστορία της ΕΣΣΔ αυτό αποτυπώθηκε ανάγλυφα, καθώς το Κόμμα και ο κρατικός, γραφειοκρατικός μηχανισμός μετατράπηκαν σταδιακά σε αντιδραστικές δυνάμεις,³⁶⁰ καθώς το κράτος και οι εντολοδόχοι διευθυντές του εντός της διαδικασίας παραγωγής αποτέλεσαν προσωποποίηση του κεφαλαίου.³⁶¹ Η αδυναμία της υπέρβασης του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας επέφερε εντός του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι της ΕΣΣΔ μια «σύνδεση της παραγωγικότητας της εργασίας ως κοινωνικά καθορισμένης δραστηριότητας, ως αποξενωμένης διαδικασίας με το ευ-ζην, την προσωπική αμοιβή και τελικά την πρόσβαση στο κοινωνικό προϊόν.»³⁶² Η αδυναμία να ασκηθεί πραγματική πολιτική κριτική με στόχο την ολοκληρωτική χειραφέτηση της εργασίας «τελικά έφερε την επανακαθήλωση ή και την ισχυροποίηση όλων των κατηγοριών του κεφαλαίου: τον μισθό, την εργοστασιακή μιζέρια, την πειθαρχία της εργασίας για την αναπαραγωγή του αφηρημένου κοινωνικού στόχου της αξίας και τέλος το κράτος.»³⁶³ Προκύπτει δηλαδή με βάση τα παραπάνω ότι «[η] μισθωτή εργασία και το κράτος που αναγκαία τη συνοδεύει, υπήρξαν προϋποθέσεις, στόχοι και κεντρικοί άξονες της επανάστασης. Έτσι η Οκτωβριανή επανάσταση ως στιγμή αναταραχής, άρνησης και πειραματισμού, τελικά υπαναχώρησε μπροστά στις ίδιες τις εσωτερικές της αδυναμίες, δηλαδή την εργατική ταυτότητα (σε ιδεολογικό επίπεδο), τη

358 Mészáros, *Beyond Leviathan...*, ό.π., σ. 417.

359 Αυτ., σ. 418.

360 Αυτ.

361 Δημήτρης Μ. Μόσχος, *Τα όνειρα των οπλισμένων μυρμηγκιών ή η εργασία στην ΕΣΣΔ*, στη συλλογική έκδοση *Lenin ist Kaputt! - Συμβολή στην κριτική κατανόηση της ρωσικής επανάστασης*, επιμ. Μιχάλης Παπαρούνης, εκδόσεις futura, Αθήνα 2018, σ. 37.

362 Αυτ., σ. 45.

363 Αυτ., σ. 38.

μισθωτή εργασία ως ουδέτερη και αντικειμενική κατηγορία (σε υλικό επίπεδο) και την ανάληψη του επαναστατικού ξεπεράσματος από το κράτος.»³⁶⁴

Το αίτημα της υπέρβασης του κράτους, συνυφασμένο καθώς είναι με την πραγμάτωση του κομμουνισμού, μπορεί να ικανοποιηθεί μόνο μέσω της εξόδου από τον φαύλο κύκλο που δημιουργείται από την υποταγή της εργασίας αφενός στο κεφάλαιο – όποια μορφή κι αν προσλαμβάνει αυτό – και αφετέρου, στο επίπεδο της πολιτικής απόφασης, στο κράτος.³⁶⁵ Το κλειδί για την έξοδο από τον φαύλο κύκλο είναι η υπέρβαση του καταμερισμού εργασίας, η ολοκληρωτική χειραφέτηση της εργασίας. Ακριβώς αυτή τη διαδικασία ο Lenin, αδυνατώντας να τη συλλάβει εντός της πραγματικής διαλεκτικής κίνησης της ιστορίας και στην πλήρη πολιτική της διάσταση – δηλαδή με την αναπόφευκτη πολυπλοκότητα και την εγγενή συγκρουσιακότητα που αυτή συνεπάγεται – επιχείρησε να την περιγράψει ως μια συνεχή, αυθόρμητη, σχεδόν φυσική διαδικασία που θα εμπεδωθεί στη βάση μιας συνήθειας των ανθρώπων περί κάποιων στοιχειωδών κανόνων συμπεριφοράς. Αποπολιτικοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη διεργασία που συνεχίζει να απαιτείται και κατά το στάδιο του σοσιαλισμού για τη μετάβαση στον πραγματικό κομμουνισμό και την οριστική υπέρβαση του ορίζοντα του κράτους, ο Lenin αντιφάσκει με την όλη, αμιγώς πολιτική, στάση του απέναντι στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα, αποκαλύπτει το όριο του θεωρητικοπολιτικού του προτάγματος και αφήνει το θεωρητικό και ιστορικό αίτημα για τον κομμουνισμό και την απονέκρωση του κράτους μετέωρο.

364 Αυτ., σ. 48.

365 Mészáros, *Beyond Leviathan...*, ό.π., σ. 419.

Συμπεράσματα

Προτού επιχειρήσουμε να αντλήσουμε τα όποια θεωρητικά συμπεράσματα δύνανται να προκύψουν από τα όσα μέχρι εδώ εξετάθησαν, κρίνεται σκόπιμο να προβούμε πρώτα σε μια ομολογουμένως εξαιρετικά σύντομη ανσυγκρότηση των αναπτύξεων της παρούσας εργασίας. Στο πρώτο μέρος επιχειρήθηκε να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο, κατά τη γνώμη μου, δικαιολογείται θεωρητικά μια σύνδεση των Schmitt και Lenin και μια οιονεί παράλληλη ματιά στις θεωρητικές τους – και όχι μόνο – διαδρομές. Με δεδομένο ότι η φάση της σκέψης του Schmitt που εδώ μας απασχολεί είναι αυτή που αποτυπώνεται στα μείζονα γραπτά του Schmitt από την περίοδο της Βαϊμάρης, η όλη απόπειρα προσέγγισης της θεωρητικής σύνδεσης των δύο στοχαστών εκκινεί με την ανασυγκρότηση των βασικών στοιχείων της πολιτικής και δικαϊκής φιλοσοφίας του Γερμανού πολιτειολόγου από την περίοδο του μεσοπολέμου. Εντοπίζοντας τον ιδιαίτερο τρόπο που οι βασικές έννοιες αυτής της περιόδου της σκέψης του Schmitt – η έννοια της πραγμάτωσης, η δικτατορία, η πολιτική κυριαρχία, η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, το πολιτικό – συναρθώνονται και συνεχονται εν είδει συστήματος σκέψης από την αιχμηρότητα του σμιτιανού ντεσιζιονισμού της περιόδου αυτής, επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε την άρρητη – πάντως όμως ουσιαστικά υπαρκτή – παραδοχή του Γερμανού καθηγητή, στη βάση της οποίας στερεώνεται η εννοιολόγησή του της πολιτικής κυριαρχίας: την πολιτική απόφαση για τον προσδιορισμό και την αναχαίτιση του εσωτερικού εχθρού.

Το ιστορικό συγκείμενο του μεσοπολέμου, η ευρύτερη πολιτική και κοινωνικοοικονομική κρίση της περιόδου αλλά και συγκεκριμένα το ιδιαίτερα τεταμένο πολιτικό κλίμα και η αβεβαιότητα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης μετά την ήττα της Γερμανίας στον Μεγάλο Πόλεμο και τη συνθήκη των Βερσαλλιών, επηρέασαν σε βάθος και ποικιλοτρόπως το διανοητικό έργο του Schmitt και το θεωρητικό στίγμα που η ιστορική συγκυρία άφησε στη σκέψη του αποτυπώνεται πολλαχώς. Το σημείο όμως όπου, για τα ενδιαφέροντα της κείμενης εργασίας, οφείλουμε να εστιάσουμε το βλέμμα μας είναι το ότι η απόπειρα της προλεταριακής επανάστασης στη Γερμανία, στον απόηχο της νίκης

της Οκτωβριανής Επανάστασης και με δεδομένη την ευρύτατη πολιτική επιρροή του μαρξισμού-λενινισμού και του ρεύματος του μπολσεβικισμού, επηρέασε σφόδρα τη σκέψη του Schmitt και τον ώθησε στο να αρθρώσει αφενός το θεωρητικό – και κατ' επέκταση πολιτικό – αίτημα περί αναχαίτισης του εσωτερικού εχθρού και αφετέρου στο να προσδιορίσει τον εσωτερικό εχθρό ως το πολιτικά οργανωμένο προλεταριάτο. Το γεγονός ότι ο Schmitt επιλέγει να προβεί στον παραπάνω προσδιορισμό όχι με τρόπο άμεσο και σαφή, αλλά αντιθέτως το κάνει σχεδόν υπαινικτικά, υπόρρητα, εκλύει μια ένταση, η οποία έχει τη σημασία της. Η ανάδειξη της εσωτερικής έντασης στη σκέψη του Schmitt του μεσοπολέμου, η οποία συνίσταται στον υπόρρητο προσδιορισμό αφενός της αναγκαιότητας μιας θεωρητικής – και πολιτικής – απάντησης στο φάσμα του κομμουνισμού και αφετέρου στον συγκεκριμένο – αν και κυρίως υπαινικτικό – εντοπισμό του εσωτερικού εχθρού στη μορφή του πολιτικά οργανωμένου προλεταριάτου, που έχει την δυνατότητα να κηρύξει τον εμφύλιο πόλεμο και να καταλάβει την πολιτική εξουσία, εξυπηρετεί στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας έναν διττό στόχο: αφενός μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τη σύνδεση ανάμεσα στον Schmitt και τον Lenin – καθώς και την ιδιαίτερη υφή της, ότι δηλαδή πρόκειται για μια *ιδιότυπη σχέση εχθρότητας*. Αφετέρου η εν λόγω εσωτερική ένταση που ενυπάρχει εντός του σμιτιανού εννοιολογικού πλαισίου της περιόδου της Βαϊμάρης λειτουργεί ως θεωρητική βάση για τον εντοπισμό και την ανάδειξη της αντινομικής προσέγγισης του συντηρητικού στοχαστή, με την οποία ασχοληθήκαμε στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας και που αφορά στην απόπειρα της θεωρητικής υπέρβασης της κατηγορίας του κράτους, στην απόπειρά του να συλλάβει θεωρητικά και να εννοιολογήσει το πεδίο της πολιτικής όπως αυτό διαμορφώνεται εντός της νεωτερικής συνθήκης πέρα από τον ορίζοντα της κατηγορίας του κλασικού κράτους.

Επιστρέφοντας όμως στο ζήτημα της ιδιαίτερης επαφής ανάμεσα στους δύο πολιτικούς στοχαστές που μας απασχολούν, η σύνδεσή τους χαρακτηρίζεται ως μια *ιδιότυπη σχέση εχθρότητας*, διότι ενώ μεν ανήκουν σε αντίπαλα θεωρητικά, ιδεολογικά και πολιτικά στρατόπεδα, εντούτοις εντός των αναλύσεών τους εντοπίζονται ορισμένα σημεία στα οποία η σκέψη τους φαίνεται να παρουσιάζει μια τάση να συγκλίνει. Πιο συγκεκριμένα, το πλέον καθοριστικό σημείο στο οποίο διαφαίνεται μια πιο αυστηρά οριοθετημένη και ουσιαστική θεωρητική επαφή ανάμεσα στους δύο διανοητές, αφορά στην συνάφεια που εντοπίζεται στον τρόπο που αμφότεροι προσεγγίζουν και εννοιολογούν το

πεδίο της πολιτικής, την πολιτική διεργασία, το πολιτικό στοιχείο. Διότι τόσο ο Lenin, όσο και ο Schmitt εκκινούν από μια κοινή παραδοχή: το πολιτικό πεδίο οριοθετείται ως κατεξοχήν συγκρουσιακό. Και οι δύο προβαίνουν σε μια κατανόηση του πολιτικού πεδίου με όρους πολέμου. Στην περίπτωση του Schmitt αυτό καθίσταται σαφές από το γεγονός ότι η περίφημη έννοια του πολιτικού, αυτή η τόσο επιδραστική και γόνιμη έννοια που ο Γερμανός πολιτειολόγος εισάγει στην σύγχρονη πολιτική θεωρία με το ομώνυμο έργο του 1932, ουσιαστικά συνίσταται στο κριτήριο με βάση το οποίο τα εκάστοτε φαινόμενα δύνανται να επικυρωθούν ως πολιτικά. Και το κριτήριο αυτό, η πεμπτουσία κάθε πολιτικού φαινομένου για τον Schmitt είναι το εξής: το εκάστοτε φαινόμενο επικυρώνεται ως πολιτικό αναλόγως με το αν πράγματι έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει μια τέτοιου είδους πόλωση που θα οδηγήσει στον σχηματισμό δύο αντιπαρατιθέμενων ομαδοποιήσεων, δύο αντίπαλων στρατοπέδων, αναλόγως δηλαδή με το αν καταφέρνει να δημιουργήσει μια πόλωση εντός του κοινωνικού πεδίου ικανή να διαχωρίσει τους ανθρώπους σε Φίλους και Εχθρούς.

Το αντιπαραθετικό σχήμα Φίλος-Εχθρός ως το κριτήριο για την πολιτική υπόσταση της εκάστοτε ομαδοποίησης, οργανωτικής δομής, κοινωνικού σχηματισμού ή φαινομένου, ως η ουσία του σμιτιανού πολιτικού, αποτελεί τη βάση και τη συμπύκνωση της πολεμικής εννοιολόγησης του πολιτικού πεδίου από τον Γερμανό καθηγητή. Η εννοιολόγηση αυτή είναι αμιγώς πολεμική χωρίς καθόλου να είναι πολεμοχαρής, χωρίς δηλαδή να αποθεώνει τη βία αυτή καθαυτή. Για τον Schmitt δηλαδή, η επικύρωση του εκάστοτε φαινομένου ως πολιτικού – επικύρωση η οποία επέρχεται ως συνέπεια της δυνατότητας του φαινομένου να κατατάξει τους ανθρώπους σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών – δεν προκύπτει ως τέτοια μόνο στην περίπτωση της πραγματικής διεξαγωγής μιας ολέθριας σύγκρουσης και αποκλειστικά τότε. Αντιθέτως, η αμιγώς πολιτική πόλωση, η πραγματική κατάταξη στα στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών, επιβεβαιώνεται ως τέτοια ήδη από τη δυνητικότητα της σύγκρουσης και μόνο. Αρκεί δηλαδή, για τον Schmitt, οι άνθρωποι να είναι έτοιμοι, διατεθειμένοι να συγκρουστούν, να δώσουν τη ζωή τους και να αφαιρέσουν αυτή των εχθρών τους, για να εντοπίσει την πολιτική τους υπόσταση, αδιαφορώντας για το αν η σύγκρουση αυτή πράγματι θα διεξαχθεί τελικά ως τέτοια στο ιστορικό πεδίο. Η δυνατότητα και μόνο της σύγκρουσης, η εν δυνάμει καθοριστική μάχη ανάμεσα στους Φίλους και τους Εχθρούς, ακόμη και αν περιοριστεί δια παντός στη σφαίρα της δυνητικότητας, αρκεί για να

προσδιορίσει τον εκάστοτε χώρο εντός του οποίου ανακύπτουν τα δύο στρατόπεδα, ως κατεξοχήν πολιτικό χώρο.

Διατηρώντας μια αφορμαλιστική και αντιουσιοκρατική θεωρητική στάση απέναντι στο όλο ζήτημα, ο Schmitt προτείνει ότι ο εκάστοτε χώρος, ο οποίος επικυρώνεται ως πολιτικός καθώς κατατάσσει τους ανθρώπους σε Φίλους και Εχθρούς, δεν συγκροτείται ως τέτοιος επί τη βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που εξ υπαρχής διαθέτει, αλλά αντιθέτως ανάγεται στη σφαίρα του πολιτικού αφ' ης στιγμής δύναται να επιφέρει την καθοριστική κατάταξη στα δύο στρατόπεδα. Με άλλα λόγια, το πολιτικό του Schmitt είναι άμορφο, δεν έχει δικό του, προκαθορισμένο περιεχόμενο και είναι δυνατόν να προκύψει ως τέτοιο απ' όλες τις σφαίρες του κοινωνικού πεδίου. Το σμιτιανό πολιτικό είναι το κριτήριο που – συνιστάμενο στη δυνατότητα της δημιουργίας στρατοπέδων Φίλων και Εχθρών – ταξινομεί τα διάφορα φαινόμενα εντός του κοινωνικού γίνεσθαι σε πολιτικά και μη πολιτικά. Το ειδικό βάρος του σμιτιανού πολιτικού έγκειται στο ότι παρέχει τη θεωρητική και μεθοδολογική βάση για την απόρριψη από πλευράς του Schmitt πολιτικών θεωριών, ιδεολογιών και αφηρημένων θεωρητικών σχημάτων, όπως αυτό της ανθρωπότητας, τα οποία στοχεύουν προς μια οιονεί οντολογική ενοποίηση των αντιθέσεων, προς μια υπέρβαση της διαμάχης και προς ένα μετα-πολιτικό επέκεινα. Το ειδικό βάρος του σμιτιανού πολιτικού έγκειται δηλαδή στο ότι εννοιολογείται ως εγγενώς απροσπέλαστο, ως κάτι που δεν είναι δυνατόν να υπερβασθεί. Η δυνητικότητα της σύγκρουσης είναι για τον Schmitt συνυφασμένη με την κοινωνική δυναμική της ανθρωπ(ιν)ότητας και θεωρείται ως η αναπόδραστη, αμιγώς πολιτική διάσταση της ανθρώπινης κοινωνίας. Καθώς το κοινωνικό είναι συνυφαίνεται με την πάντοτε παρούσα δυνατότητα της σύγκρουσης, η δυνατότητα της σύγκρουσης κομίζει στους εκάστοτε κοινωνικούς χώρους και φαινόμενα την αμιγώς πολιτική τους ουσία, ο πόλεμος – έστω ως δυνητικότητα – συνυφαίνεται με την πολιτική ύπαρξη και διάσταση των φαινομένων και έτσι το πολιτικό ανάγεται σε υπερβατολογικό μέγεθος, σε συνθήκη δυνατότητας της συλλογικής ζωής. Το σμιτιανό πολιτικό αποτελεί την εννοιολογική έκφραση της εγγενούς συγκρουσιακότητας της ανθρώπινης συνύπαρξης, μιας συγκρουσιακότητας η οποία, ούσα αδύνατον να υπερβασθεί μέσω τεχνικών διαδικασιών, εγείρει το αίτημα για μια κυρίαρχη πολιτική απόφαση – αυτήν που επικυρώνει την καθοριστική κατάταξη σε Φίλους και Εχθρούς – ως τη συνθήκη

δυνατότητας για μια οποιαδήποτε πολιτική ή/και δικαϊκή τάξη και κανονικότητα.³⁶⁶ Το σμιπιανό πολιτικό συλλαμβάνει και αναδεικνύει ως εγγενές, συγκροτητικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης την εμμένεια της κρίσης, τον ριζικό διαχωρισμό.³⁶⁷

Στην περίπτωση του Lenin οι θεωρητικές και πολιτικές αφετηρίες είναι σαφώς διαφορετικές. Ο Lenin, ως μαρξιστής θεωρητικός και προλετάριος ηγέτης, εκκινεί από την παραδοχή υποβάθρου ότι η ιστορία της ανθρωπότητας είναι η ιστορία των ταξικών αγώνων που στοχεύουν στη χειραφέτηση από την υλική συνθήκη της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, σε μια ιστορική πορεία αιώνων η οποία μέσα από τη διαλεκτική της ταξικής πάλης φτάνει στο έσχατο σημείο της: στην τελική και συμπεριλαμβάνουσα όλες τις προηγούμενες ταξικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, αποφασιστική σύγκρουση ανάμεσα στα δύο καθοριστικά στρατόπεδα, το στρατόπεδο της αστικής τάξης και αυτό της εργατικής τάξης. Τα δύο στρατόπεδα οδηγούνται αναπόφευκτα στη σύγκρουση, η οποία καθίσταται αναπόδραστη από τους υλικούς όρους που συγκροτούν και προσδιορίζουν το κοινωνικό είναι των αστών και των προλετάρων. Η διαλεκτική της ιστορίας, εξυπηρετούμενη από τις φάσεις της ταξικής πάλης, από τις εντάσεις της και τις υφέσεις της, προχωρώντας άλλοτε με αλματώδεις ρυθμούς και άλλοτε επιβραδύνοντας, εξελισσόμενη άλλοτε προς προοδευτική και άλλοτε προς αντιδραστική κατεύθυνση, προχωρά φιλοσοφικο-ιστορικά προς τα εμπρός καθώς οι τρόποι κοινωνικής παραγωγής – δηλαδή οι στοιχειώδεις υλικοί όροι δυνατότητας συγκρότησης της κοινωνικής ύπαρξης των ανθρώπων – διαδέχονται ο ένας τον άλλον, ώσπου τελικά οδηγείται αναγκαστικά, σε ένα ορισμένο στάδιο του προτσές της ταξικής πάλης, στο κατώφλι της υπέρβασης των ταξικών αντιθέσεων και την έλευση του κομμουνισμού, στην πραγμάτωση του επαναστατικού περάσματος στην αταξική κοινωνία που προϋποθέτει την έσχατη σύγκρουση ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο και την επικράτηση του τελευταίου. Το προλεταριάτο θεωρείται ως η τελευταία τάξη των καταπιεσμένων, ως «η *par excellence* τάξη της απελευθέρωσης»³⁶⁸ η οποία, συνειδητοποιώντας την επαναστατική της υπόσταση, που προκύπτει ως τέτοια από τον προσδιορισμό της θέσης της εντός του προτσές της κοινωνικής παραγωγής³⁶⁹ – προκύπτει δηλαδή καθώς το προλεταριάτο εννοιολογείται ως η τάξη που «κατέχει έναν

366 Dotti, *From Karl...*, ό.π., σ. 111.

367 *Αυτ.*, σ. 112.

368 Karl Marx, *Για την Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου. Εισαγωγή* [Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, 1844], στον τόμο *Karl Marx – κείμενα από τη δεκαετία του 1840 – μια ανθολογία, επιλογή* – μτφρ. Θανάσης Γκιούρας, επιμέλεια Θανάσης Γκιούρας, Θωμάς Νουτσόπουλος, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014, σ. 157.

οικουμενικό χαρακτήρα μέσω των οικουμενικών δεινών της»³⁷⁰ και άρα «δεν μπορεί να χειραφετηθεί χωρίς να χειραφετηθεί από όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας και συνεπώς δεν μπορεί να χειραφετηθεί χωρίς να χειραφετήσει όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας»³⁷¹ – και δρώντας στο πλαίσιο της ιστορικής αναγκαιότητας, αναλαμβάνει την φιλοσοφικο-ιστορική της αποστολή: προβαίνει στην επαναστατική ανατροπή της πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, στην επαναστατική ρήξη με την προϊστορία της ανθρωπότητας και στο επαναστατικό άλμα προς τα εμπρός, προς την ιστορία της ανθρωπότητας, την νέα εποχή της, την αταξική κοινωνία και τον κομμουνισμό. Ολόκληρη η πολιτική φιλοσοφία του μαρξισμού – και κατ' επέκταση του λενινισμού – ουσιαστικά στηρίζεται και προκύπτει ως τέτοια στη βάση του παραπάνω – ενδεχομένως εδώ επικίνδυνα υπεραπλουστευμένου – εσχατολογικού σχήματος.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι στον πυρήνα της μαρξιστικής-λενινιστικής σκέψης τοποθετείται η βίαιη σύγκρουση – η οποία θεωρείται μάλιστα ως εντελώς αναπόφευκτη – των δύο στρατοπέδων, των αστών και των προλετάρων. Προκύπτει έτσι ότι η επαναστατική θεωρία προσλαμβάνει την πολιτική διεργασία, πάντα εντός της ιστορικής κίνησης, ως εγγενώς συγκρουσιακή, καθώς η επανάσταση ως ο απώτερος στόχος της όλης θεωρητικής και πρακτικής απόπειρας τίθεται αναγκαστικά εντός του πεδίου της πολιτικής διαμάχης, της αντιπαράθεσης και μάλιστα της απολύτως καθοριστικής, οιονεί υπαρξιακής και εντελώς ανυποχώρητης, βίαιης σύγκρουσης. Η αναπόφευκτη σύγκρουση ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη δεν αποτελεί το μόνο σημείο στο οποίο εντοπίζεται μια έποψη της πολιτικής ως εγγενώς συγκρουσιακής διαδικασίας. Αντιθέτως, εντός του ευρύτερου μαρξιστικού πολιτικοφιλοσοφικού γίνεσθαι, καθώς οι κοινωνίες προσλαμβάνονται κατ' αρχήν ως ταξικές και καθώς ο πόλεμος συνιστά την κορύφωση των αδιάλειπτων και δομικών αντιφάσεων και συγκρούσεων των ταξικών κοινωνιών, διαπιστώνεται η άμεση σχέση πολιτικής και πολέμου, η ενιαία ουσία τους εν γένει. Επί τη βάσει αυτή, ο Lenin συλλαμβάνει το πεδίο της πολιτικής ως κατεξοχήν πολεμικό πεδίο. Οι ταξικές αντιφάσεις των κοινωνιών δίνουν ώθηση στη διαλεκτική της ταξικής πάλης και ανάλογα με τις εντάσεις και τις μορφές που η τελευταία προσλαμβάνει εντός της ιστορικής

369 «[...]καμία τάξη της αστικής κοινωνίας δεν έχει την ανάγκη και την ικανότητα της γενικής χειραφέτησης αν δεν αναγκαστεί γι' αυτήν από την άμεση κατάστασή της, από την υλική αναγκαιότητα, από τις ίδιες τις αλυσίδες της.» Αυτ., σ. 158.

370 Αυτ.

371 Αυτ.

κίνησης των κοινωνικών σχηματισμών, η όλη δυναμική μεταφέρεται από το πλαίσιο της οικονομικής δομής στο πεδίο της πολιτικής, όπου πια τίθεται με όρους σύγκρουσης. Η μορφή και οι όροι διεξαγωγής της σύγκρουσης διαφέρουν ανάλογα με το στάδιο της ταξικής πάλης και έτσι η σύγκρουση μπορεί να προκύπτει άλλοτε κεκαλυμμένη, άλλοτε ανοιχτή, κάποτε πιο ήπια και κάποτε μάλλον σφοδρή. Με δεδομένο ότι εντός του μαρξισμού-λενινισμού τίθεται ως προγραμματικός στόχος η όξυνση της ταξικής πάλης και επομένως η όξυνση της ταξικής σύγκρουσης που αποσκοπεί στην κορύφωσή της μέσω του ταξικού εμφυλίου πολέμου ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη, ο Lenin επιχειρεί να επιτύχει τον παραπάνω στόχο τοποθετώντας στο επίκεντρο της σκέψης του – και της πρακτικής του – την έννοια του αγώνα.

Ο αγώνας του Lenin είναι αγώνας κατεξοχήν πολιτικός. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει ως βεβαιότητα μέσα από ορισμένα προεπαναστατικά γραπτά του, στα οποία, όπως διαπιστώσαμε, προτείνει ότι το αυστηρά οικονομικό, εργατικό, συντεχνιακό πλαίσιο διεκδίκησης καλύτερων όρων οικονομικής διαβίωσης της εργατικής τάξης οφείλει να διαρραγεί. Στη θέση του στενά εννοούμενου οικονομικού αγώνα, η εργατική τάξη οφείλει να αναλάβει τα καθήκοντα ενός ευρύτερου πολιτικού αγώνα απέναντι στον πυρήνα του πολιτικού καθεστώτος, της πολιτικής κυριαρχίας και του κοινωνικοοικονομικού συστήματος εκμετάλλευσης που αυτή διασφαλίζει. Προκειμένου να είναι σε θέση να αναλάβει τα εν λόγω καθήκοντα, προκειμένου να καταστεί ικανή να διεξαγάγει έναν αμιγώς πολιτικό αγώνα, η εργατική τάξη οφείλει να επιτύχει την υπέρβαση της συνείδησης του εαυτού της ως οικονομικής τάξης και να αναχθεί σε πολιτική τάξη, δηλαδή να αποκτήσει πολιτική και κατ' επέκταση επαναστατική συνείδηση. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται μια θεωρητική σύνδεση με την άποψη του Schmitt, ο οποίος ισχυρίζεται, όπως ήδη διαπιστώσαμε, ότι μια οικονομική, κοινωνική τάξη μετασχηματίζεται σε πραγματικό πολιτικό μέγεθος άπαξ και λάβει υπόψιν τον εαυτό της ως τέτοιο και επωμιστεί την ευθύνη του πολιτικού της αυτοπροσδιορισμού, δηλαδή την δυνατότητα και την υποχρέωση της απόφασης περί του πολιτικού της Εχθρού και ακολούθως την πολεμική της τοποθέτηση απέναντί του. Βαδίζοντας τη διαδρομή της πολιτικής της ωριμότητας, που ολοκληρώνεται με την πραγμάτωση της επαναστατικής της συνείδησης και την ανάληψη των επαναστατικών καθηκόντων που απορρέουν από την τελευταία, η εργατική τάξη οφείλει να συμπαρασύρει στον πολιτικό αγώνα που διεξαγάγει εναντίον της αστικής τάξης πλείστες

όσες κοινωνικές ομαδοποιήσεις υφίστανται την οποιασδήποτε μορφής εκμετάλλευση και καταπίεση, ωθώντας κατ' αυτόν τον τρόπο και αυτές τις συνομαδώσεις προς την πολιτικοποίησή τους και αποκτώντας έτσι μια ευρεία κοινωνική βάση, ικανή να αποσταθεροποιήσει κοινωνικά και πολιτικά τη δομή της πολιτικής κυριαρχίας. Ξανά στο σημείο αυτό εντοπίζουμε μια συνάφεια με την σμιτιανή εννοιολόγηση περί του πολιτικού στοιχείου, σύμφωνα με την οποία το πολιτικό καθώς, όπως διαπιστώσαμε, στερείται ενός αποκλειστικά δικού του περιεχομένου, δύναται να προκύψει από οποιοδήποτε σημείο του κοινωνικού σχηματισμού, από οποιαδήποτε σφαίρα του κοινωνικού πεδίου.

Αυτό που αξίζει εδώ να επισημανθεί είναι το γεγονός ότι τη διαδικασία της πολιτικοποίησης της εργατικής τάξης, της ωρίμανσης της πολιτικής της συνείδησης ούτως ώστε αυτή να εμπεδωθεί τελικά ως επαναστατική συνείδηση, ο Lenin την αντιλαμβάνεται σε μεγάλο βαθμό ως μια διαδικασία που συντελείται στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος. Το εργατικό κίνημα δηλαδή, για τον Lenin, οφείλει να ενεργοποιηθεί με τρόπο τέτοιο ούτως ώστε να εντοπίσει εντός του πολιτικές διαφωνίες, θεωρητικές και ιδεολογικές διαφορές, να χαράξει απαραιτήτως διαχωριστικές γραμμές και να προβεί κατ' αυτόν τον τρόπο σε μια – εσωτερική αυτή τη φορά – κατάταξη σε φίλους και εχθρούς. Στη διαδικασία της πολιτικής αυτής αντιπαράθεσης και διαμάχης εντός του εργατικού κινήματος ο Lenin εναποθέτει ειδικό βάρος, καθώς θεωρεί πως μόνο μέσω αυτής της εσωτερικής πολιτικής ζύμωσης και διαπάλης το προλεταριάτο θα καταστεί ικανό να ακονίσει τα θεωρητικά και πολιτικά του εργαλεία ούτως ώστε να καταφέρει να κατακτήσει για τον εαυτό του την πολιτική του αυτονομία, την πολιτική και επαναστατική του συνείδηση. Η διαδικασία δηλαδή της επίτευξης της πολιτικής ωριμότητας του προλεταριάτου, για τον Lenin, συνίσταται σε μεγάλο βαθμό στην πολιτική – και επομένως συγκρουσιακή – διεργασία της ζύμωσης που συντελείται εντός του εργατικού κινήματος επί του εδάφους θεωρητικών και ιδεολογικών διαφορών που προκύπτουν. Η σύγκρουση εντός της ιδεολογικοπολιτικής αρένας και ο αποτελεσματικός και σαφής διαχωρισμός πολιτικών θέσεων και θεωρητικών απόψεων ανάγονται σε όρους δυνατότητας της πραγμάτωσης της πολιτικής και επαναστατικής συνείδησης της εργατικής τάξης.

Ένα ακόμη σημείο, εν προκειμένω, στο οποίο οφείλουμε να εστιάσουμε την προσοχή μας έγκειται στο γεγονός ότι, εκτός από την ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου από πλευράς του Lenin σε ό,τι αφορά στην στρατηγική και πολιτική πρακτική που οφείλει

να αναλάβει το προλεταριάτο, μια αντίστοιχα ουσιαστική πολιτική προσέγγιση υιοθετείται από τον μπολσεβίκο αρχηγό και σε ό,τι αφορά την θεωρητική προετοιμασία της επανάστασης και τη φιλοσοφική της θεμελίωση. Τηρώντας δηλαδή μια αμιγώς πολιτική – δηλαδή εγγενώς συγκρουσιακή – στάση απέναντι στα θεωρητικά ζητήματα γενικώς, ο Lenin αντιμετωπίζει τη φιλοσοφία ως *πρακτική* η οποία μάλιστα *διαίρει* και άρα δημιουργεί πόλους, στρατόπεδα. Ο Lenin δηλαδή εντοπίζει στην φιλοσοφία, ως μορφή κοινωνικής συνείδησης, έναν απολύτως πολιτικό πυρήνα. Καθώς όμως, ήδη πριν τον Lenin, η φιλοσοφική σκέψη από την εποχή του Marx τίθεται με όρους ανταγωνιστικούς ως προς την θεωρητική παραγωγή που ανήκει στις κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις, η ιδιαίτερη συνεισφορά του Lenin στον τομέα της επαναστατικής θεωρίας έγκειται στον τρόπο που στην περίπτωση του ο πολιτικοφιλοσοφικός στοχασμός μετασχηματίζεται σε αποφασιστική πολιτική πράξη. Η πολιτική πρακτική που ευρύτερα ονομάστηκε λενινισμός δεν εξυπηρετεί απλώς την μαρξική επαναστατική θεωρία, αλλά επιπλέον βρίσκεται σε μια διαλεκτική σχέση μαζί της. Μέσω της διαλεκτικής εφαρμογής της επαναστατικής θεωρίας το ρεύμα του λενινισμού καταφέρνει να εξειδικεύσει αλλά και να προεκτείνει το φιλοσοφικό του υπόβαθρο, συγκεκριμενοποιώντας το μέσω της αποφασιστικής πολιτικής πρακτικής που εφαρμόζεται επί του ιστορικού πεδίου και αναδεικνύοντάς το ως αυτό που πράγματι είναι: πολιτικό εφόδιο, όπλο για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Αντιλαμβανόμαστε στο σημείο αυτό πως η όλη συμβολή του Lenin στην προλεταριακή υπόθεση είναι, με τρόπο ουσιαστικό, πολιτική. Η ιδιαίτερη πολιτική γείωση που καταφέρνει να παράσχει στην μαρξική επαναστατική θεωρία και η αμιγώς πολιτική προσέγγιση που εισηγείται περί των πρακτικών που οφείλει να υιοθετεί το εργατικό κίνημα προκειμένου να αναλάβει τον επαναστατικό του ρόλο, στοιχειοθετούν την ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου στην οποία προβαίνει ο Lenin. Το πεδίο της πολιτικής, το πολιτικό στοιχείο για τον Lenin εννοιολογείται με όρους πολέμου ως εγγενώς συγκρουσιακό, ως καταρχήν συνυφασμένο με την δυνατότητα της σύγκρουσης. Ο πολιτικός αγώνας, η κεντρική έννοια της λενινιστικής σκέψης, προσανατολίζεται προς την αποφασιστική, ανυποχώρητη σύγκρουση των δύο καθοριστικών στρατοπέδων που σχηματίζονται, αυτών δηλαδή της αστικής και της εργατικής τάξης και κατ' αυτόν τον τρόπο πόλεμος και πολιτική παρουσιάζονται ως κατ' ουσίαν αδιαχώριστες κατηγορίες.

Οι δύο στοχαστές, όπως είδαμε, παρουσιάζουν μια θεωρητική σύγκλιση όσον αφορά στον τρόπο που προσεγγίζουν και εννοιολογούν την όλη πολιτική διεργασία, το πεδίο της πολιτικής, το πολιτικό στοιχείο, την ευρύτερη δηλαδή προβληματική που ο Schmitt θεματοποίησε με ιδιαίτερα γόνιμο τρόπο, προσδιορίζοντας την περίφημη έννοια του πολιτικού. Και για τους δύο λοιπόν, το πολιτικό συλλαμβάνεται ως εγγενώς συγκρουσιακό, ως στοιχείο συνυφασμένο με τη διαίρεση, την πόλωση, τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών και τελικά την – εν δυνάμει – ανοιχτή διαμάχη και τη βίαιη σύγκρουση. Επιπλέον, και οι δύο υπολαμβάνουν μια αντιουσιολογική, αφορμαλιστική προσέγγιση όσον αφορά στο πολιτικό στοιχείο, καθώς δεν το οριοθετούν σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή του κοινωνικού, αλλά αντιθέτως προτείνουν πως η πολιτική πόλωση δύναται κατ' αρχήν να ανακύψει από πλείστες όσες σφαίρες του κοινωνικού πεδίου.

Ο προσδιορισμός της ιδιαίτερης συνάφειας των δύο στοχαστών αναφορικά με την έννοια του πολιτικού εξυπηρετεί τα ενδιαφέροντα της κείμενης εργασίας αφενός διότι αναδεικνύει μια ιδιαίτερη θεωρητική επαφή των δύο και επομένως νομιμοποιεί θεωρητικά και μεθοδολογικά την απόπειρα μιας οιονεί παράλληλης ματιάς στις αναλύσεις τους και αφετέρου διότι μας παρέχει ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εννοιολογικό εργαλείο, έναν πολύτιμο θεωρητικό φακό – την έννοια του πολιτικού, όπως τη συλλαμβάνουν οι δύο στοχαστές – υπό το πρίσμα του οποίου μπορούμε να προβούμε σε μια κριτική ανασυγκρότηση των αναλύσεών τους που αφορούν στην έννοια και την ιστορική μορφή του κράτους και να αναζητήσουμε θεωρητικά προβλήματα που τυχόν ανακύπτουν συναφώς. Μάλιστα, το γεγονός ότι η εννοιολόγηση του πολιτικού στοιχείου από τους δύο πολιτικούς στοχαστές παρουσιάζει μια ουσιαστική θεωρητική συνάφεια, δικαιολογεί, κατά τη γνώμη μου, την επιλογή της απόπειρας να εφαρμοστεί η έννοια του πολιτικού ως κοινό, εσωτερικό κριτήριο στις συναφείς του κράτους αναπτύξεις των δύο διανοητών, με απώτερο σκοπό να φωτιστούν με ένα κοινό φως οι – εξ αλλοτρίων θεωρητικών αφετηριών και με διαφορετικές πολιτικές και φιλοσοφικές προεκτάσεις – εννοιολογικές τους αστοχίες. Το σημείο αυτό αποτελεί το πλέον ουσιώδες για τον ευρύτερο συλλογισμό της παρούσης.

Εκκινώντας με την θεωρητική πρόθεση που μόλις περιγράφηκε, στο δεύτερο μέρος της κείμενης εργασίας επιχειρήσαμε αρχικά να εντοπίσουμε τον τρόπο που ο Schmitt εντάσσει στη σκέψη του κατά την περίοδο της Βαϊμάρης την έννοια του κράτους. Το ιστορικό συγκείμενο της κρίσης της μαζικής δημοκρατίας της περιόδου του μεσοπολέμου

σημαδεύει την θεωρητική παραγωγή του Schmitt της Βαϊμάρης και το εν λόγω αποτύπωμα δύναται να εντοπιστεί πολλαχώς. Η κρίση του μεσοπολέμου, εντός μάλιστα της συγκυρίας της ιδιαίτερα εύθραυστης πολιτειακά Δημοκρατίας της Βαϊμάρης στον απόηχο της επαχθούς για τον γερμανικό χώρο ειρήνης των Βερσαλλιών, σηματοδοτεί την ανεπιστρεπτή κατάρρευση της βασικής ιστορικής και πολιτικής αναφοράς του Schmitt: το κλασικό ευρωπαϊκό κράτος, το απολυταρχικό κράτος που αναδύθηκε στο ευρωπαϊκό έδαφος κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα και εισήγαγε το *jus publicum europaeum* έχει πάψει πια να υφίσταται. Αντ' αυτού, το νεωτερικό φιλελεύθερο κράτος, που άρχισε σταδιακά μετά το 1848 να συγκροτείται, έχει απωλέσει τη βασική ιδιότητα του κλασικού, μπισμαρκικού ράιχ, ήτοι τον αποφασιστικό διαχωρισμό του από το κοινωνικό σώμα, την επιβολή του δυϊσμού κράτους και κοινωνίας, ως βασική προϋπόθεση της μονολιθικότητας της κυριαρχίας του.

Η κρίση της μαζικής δημοκρατίας του μεσοπολέμου σηματοδοτεί την κατάρρευση του κλασικού διαχωρισμού κράτους και κοινωνίας και την αλληλοδιείσδυση των δύο μέχρι πρότινος διακριτών μεγεθών. Το νεωτερικό, φιλελεύθερο κράτος ο Schmitt το ονομάζει *ολικό κράτος* [totalstaat] και θεωρεί πως είτε στην ισχυρή εκδοχή του (φασιστική Ιταλία, ΕΣΣΔ) είτε στην ασθενή (Δημοκρατία της Βαϊμάρης), καθίσταται ανίκανο να επαναφέρει τον διαχωρισμό του από την κοινωνική σφαίρα και να διασφαλίσει την αυτονομία της έννοιας και της ιστορικής μορφής του κράτους, ως της κατεξοχήν κυρίαρχης πολιτικής οντότητας, ως του καθοριστικού πολιτικού status. Η πολιτική κυριαρχία κατ' αυτόν τον τρόπο καθίσταται αντικείμενο διαπραγμάτευσης, καθώς πια πέραν του κράτους, εντός του κοινωνικού πεδίου ανακύπτουν διάφορες εστίες που διεκδικούν την πολιτική τους υπόσταση και κατ' επέκταση την πολιτική κυριαρχία. Στη βάση αυτής της συνθήκης, ο Schmitt εισηγείται την έννοια του πολιτικού ως έννοια που υπερβαίνει αυτήν του κράτους, προκειμένου να μπορέσει να ερμηνεύσει και να εννοιολογήσει την νεωτερική συνθήκη και τα ιδιάζοντα, καινοφανή χαρακτηριστικά της.

Στο ομώνυμο έργο του 1932, ο Schmitt επιχειρεί να συλλάβει θεωρητικά την έννοια του πολιτικού κατ' αντιδιαστολή προς την έννοια του κράτους, επιδιώκοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να εννοιολογήσει το πολιτικό ως μέγεθος αυτόνομο και μη αναγώγιμο στην κατηγορία της κρατικότητας. Όπως είδαμε, το καθοριστικό αντιπαραθετικό σχήμα Φίλος-Εχθρός τοποθετείται στο επίκεντρο του συλλογισμού του Schmitt και αποτελεί το κατεξοχήν κριτήριο, την πεμπτουσία κάθε πολιτικής ύπαρξης. Το γεγονός όμως ότι το εν

λόγω αντιπαραθετικό σχήμα Φίλος-Εχθρός εδράζεται σε μια άρρητη προκείμενη, αρχίζει να δημιουργεί τα πρώτα προβλήματα. Το σχήμα Φίλος-Εχθρός προϋποθέτει ένα τρίτο μέγεθος που αποφασίζει και επικυρώνει την κατάταξη στα δύο στρατόπεδα και το μέγεθος αυτό είναι ο κυρίαρχος. Εντάσσοντας τον όλο συλλογισμό στο ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο του Schmitt του μεσοπολέμου, προκύπτει ότι ο κυρίαρχος που αποφασίζει την καθοριστική κατάταξη σε στρατόπεδα Φίλων και Εχθρών είναι το κράτος, το οποίο νοείται ως υποκείμενο δικαίου και είναι αυτό που δύναται να λάβει την κυρίαρχη πολιτική απόφαση για τον προσδιορισμό του Εχθρού – και επομένως και του Φίλου. Αναγνωρίζοντας το δικαίωμα και την ικανότητα για την πολιτική απόφαση περί του προσδιορισμού του Εχθρού αποκλειστικά και μόνο στο κράτος, ο Schmitt αποδίδει το κατεξοχήν κριτήριο του πολιτικού, την πραγματική ουσία του, στη μορφή του κράτους και έτσι υπονομεύει τον στόχο που είχε θέσει αρχικά, ο οποίος έγκειτο στην απόπειρα μιας θεωρητικής σύλληψης του πολιτικού ως αυτόνομου και πάντως όχι κρατικοποιημένου μεγέθους.

Η αντινομική προσέγγιση της *Έννοιας του Πολιτικού* – αντινομική καθώς, ενώ αρχικά διακηρύσσεται η πρόθεση για μια αυτόνομη εννοιολόγηση του πολιτικού, τελικά αυτό συλλαμβάνεται αποκλειστικά και μόνο υπό το πρίσμα της κατηγορίας του κράτους – δεν είναι η μόνη αντίφαση στην οποία προσκρούει ο Schmitt της περιόδου της Βαϊμάρης. Στο κείμενο της *Πολιτικής Θεολογίας*, όπου πραγματεύεται την έννοια της πολιτικής κυριαρχίας υπό το γνωσιοθεωρητικό πρίσμα της εξαίρεσης, που αντιστοιχεί στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, ο Schmitt προβαίνει σε μια αντινομική προσέγγιση των δύο κεντρικών εννοιών – της κυριαρχίας και της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης – καθώς και του τρόπου που αυτές συνυφαίνονται, η οποία δημιουργεί ανυπέρβλητα θεωρητικά προβλήματα που αναδεικνύουν τα όρια του συλλογισμού του. Μέσω του εντοπισμού ορισμένων αντιφατικών διατυπώσεων αναδεικνύεται το γεγονός ότι ο Schmitt, υπολαμβάνοντας εξ αρχής τη σκοπιά μιας ήδη κατεστημένης εξουσίας, υποστασιοποιεί το υποκείμενο της πολιτικής κυριαρχίας και παρουσιάζει τον κυρίαρχο ως μορφή υπερβατική. Υιοθετώντας τη σκοπιά μιας άνωθεν απόλυτης εξουσίας, ο Schmitt, παρόλο που τοποθετεί την όλη προβληματική περί της πολιτικής κυριαρχίας στο έδαφος της διαμάχης, της κρίσης, στη βάση δηλαδή της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, εξορίζει εκ προοιμίου από το οπτικό του πεδίο τον εκάστοτε πολιτικό αντίπαλο, τον πολιτικό εχθρό που δημιουργεί την κρίση,

την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, και έτσι στενεύει σημαντικά την οπτική του. Τελικά, τόσο εντός την *Έννοιας του Πολιτικού*, όσο και εντός της *Πολιτικής Θεολογίας* ο Schmitt υποβαθμίζει εντελώς οποιαδήποτε εν δυνάμει πολιτική μορφή βρίσκεται εκτός του κρατικού πεδίου, αποδέχεται ως μοναδικό υποκείμενο και φορέα του πολιτικού το κράτος και καταφάσκει κατ' αυτόν τον τρόπο υπέρ μιας υπερβατικής, άνωθεν εξουσίας.

Η όλη αντινομική προσέγγιση του Schmitt φωτίζεται ως τέτοια – και κατ' επέκταση ο εντοπισμός της αποκτά το ιδιαίτερο νόημά του εντός του συλλογισμού της κείμενης εργασίας – μόνο αν ιδωθεί υπό το ερμηνευτικό πρίσμα που θέτει στο προσκήνιο η έννοια του πολιτικού που ο ίδιος εισηγήθηκε. Ενώ δηλαδή το πολιτικό επιχειρείται να εννοιολογηθεί ως αυτόνομο μέγεθος, μη αναγώγιμο σε άλλες κατηγορίες και ικανό να αναδύεται ως τέτοιο από όλες εν δυνάμει τις περιοχές του κοινωνικού πεδίου, τελικά ο Schmitt υπαναχωρεί από την παραπάνω προσέγγιση και, αδυνατώντας να προβεί στις περαιτέρω αναλύσεις του ευθυγραμμίζοντας τις με τα εννοιολογικά κριτήρια που θέτει η προβληματική του περί του πολιτικού, υποπίπτει σε θεωρητικές ασυνέχειες που αποσταθεροποιούν την όλη εννοιολογική του κατασκευή της περιόδου του μεσοπολέμου. Απορρίπτοντας την αφορμαλιστική, αντιουσιοκρατική προσέγγιση του πολιτικού, καθώς και την δεδηλωμένη του πρόθεση να το συλλάβει θεωρητικά υπερβαίνοντας την κατηγορία του κράτους, ο Schmitt καταλήγει στα μείζονα γραπτά του από την περίοδο της Βαϊμάρης να εννοιολογεί το πολιτικό υποκείμενο ως ένα πλήρως κρατικοποιημένο, δεδομένο, εμπειρικό υποκείμενο, ικανό να λαμβάνει την κρίσιμη πολιτική απόφαση, αποτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να αλλάξει θεωρητικό πλαίσιο και να αποσπάσει την έννοια του πολιτικού από την κλασική έννοια της πολιτικής. Για τον Schmitt τελικά είναι το κράτος και μόνο αυτό, που συλλαμβάνεται ως το κατεξοχήν πολιτικό μέγεθος που εγγυάται την πολιτική ενότητα και τον πολιτικό χαρακτήρα της εκάστοτε κοινότητας. Όλη η διδασκαλία του Schmitt του μεσοπολέμου, παρά την εισαγωγή της – υποτίθεται – αυτόφωτης έννοιας του πολιτικού, καταλήγει στη διατήρηση της πολιτικής κυριαρχίας ως πεδίου αμόλυντου από την πραγματική δυνατότητα του πολιτικού και στην υπεράσπιση μιας άνωθεν, υπερβατικής εξουσίας που τίθεται στην υπηρεσία μιας επίσης υπερβατικής ιδέας.

Στην περίπτωση του Lenin, οι θεωρητικές του αφετηρίες και οι φιλοσοφικές και πολιτικές του στοχεύσεις είναι προφανώς εντελώς διαφορετικές. Αυτό που όμως είναι εν προκειμένω κοινό ανάμεσα στους δύο στοχαστές είναι το γεγονός ότι και στην περίπτωση

του Lenin, η αποτυχία της – έστω θεωρητικής – υπέρβασης του ορίζοντα του κράτους, επέρχεται ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι και αυτός, όπως και ο Schmitt, δεν κατάφερε να ακολουθήσει με θεωρητική συνέπεια προς την αμιγώς πολιτική του στάση τις θεωρητικές προεκτάσεις των θέσεών του. Το σημείο δηλαδή από το οποίο και στην περίπτωση του Lenin προσδιορίζονται τα θεωρητικά όρια του συλλογισμού του, έγκειται στον εντοπισμό μιας όχι αρκούντως πολιτικής προσέγγισης του προβλήματος που θέτει ενώπιόν του.

Το εν λόγω πρόβλημα είναι το ζήτημα της υπέρβασης του κράτους. Αν η υπέρβαση της έννοιας του κράτους τέθηκε στην περίπτωση του Schmitt μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και υπό το βάρος της πλήρους κατάρρευσης της μορφής του κλασικού ευρωπαϊκού κράτους στο οποίο ο Γερμανός καθηγητής αναφερόταν, στην περίπτωση του Lenin το αίτημα της θεωρητικής και ιστορικής υπέρβασης του κράτους αποτελεί διακηρυκτικό στόχο της πολιτικής του θεωρίας και πρακτικής, καθώς η περίφημη απονέκρωση του κράτους, ήτοι η ολοκληρωτική κατάργησή του, τίθεται ως ικανή και αναγκαία συνθήκη για την επαναστατική μετάβαση στην αταξική κοινωνία και την πραγμάτωση του κομμουνισμού. Η μορφή του κράτους που ο Lenin θεωρεί πως θα απονεκρωθεί δεν είναι το νεωτερικό αστικό κράτος – αυτό αναλαμβάνει να το συνθλίψει η επανάσταση που εγκαθιδρύει την δικτατορία του προλεταριάτου – αλλά το προλεταριακό κράτος, το οποίο παρουσιάζεται ως η μετεπαναστατική οργανωτική μορφή του πολιτικά κυρίαρχου προλεταριάτου, η οποία καθίσταται αναγκαία έως ότου η κοινωνία καταφέρει να πραγματώσει την ανώτερη φάση του κομμουνισμού. Κατά το ανώτατο στάδιο της κομμουνιστικής κοινωνίας, στον ολοκληρωμένο κομμουνισμό, οι στοιχειώδεις υλικοί όροι της κοινωνικής παραγωγής θα έχουν απελευθερωθεί από τον σοσιαλιστικό νόμο της αξίας, η διαδικασία της πλήρους χειραφέτησης της εργασίας θα έχει ολοκληρωθεί και οι παραγωγικές και πολιτισμικές δυνατότητες της ανθρωπότητας θα έχουν απελευθερωθεί και θα αναπτύσσονται ολόπλευρα και ανεμπόδιστα. Ως αποτέλεσμα της κοινωνικής αυτής συνθήκης, το προλεταριακό κράτος θα καταστεί εντελώς περιττό, καθώς δεν θα υπάρχει καμία ανάγκη επιβολής, διαιτησίας, διοίκησης επί των χειραφετημένων ανθρώπων, και θα οδηγηθεί στην πλήρη απονέκρωση που θα σηματοδοτήσει την ανεπιστρεπτή υπέρβαση της πολιτικής οντότητας που λέγεται κράτος.

Το πρόβλημα εν προκειμένω έγκειται στο γεγονός ότι ο Lenin εγκαταλείπει εντελώς την αμιγώς πολιτική – δηλαδή εγγενώς συγκρουσιακή – στάση που είχε υιοθετήσει απέναντι στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που αναλάμβανε και επιχειρεί να υπεραπλουστεύσει το όλο ζήτημα της μετάβασης από τον σοσιαλισμό στον κομμουνισμό και την απονέκρωση του κράτους, αποπολιτικοποιώντας το. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι έχει να κάνει με το ζήτημα της γραφειοκρατίας ως ενός εκ των βασικών πυλώνων του κράτους, ο Lenin αδυνατεί να το συλλάβει στην πλήρη του διάσταση και την αυτονομία που απορρέει από το ότι αποτελεί ένα περίπλοκο, νεωτερικό φαινόμενο που απαιτεί μια ιδιαίτερη προσέγγιση, προκειμένου να γίνει κατανοητό και να καταστεί δυνατόν να επεξεργαστεί. Αντιμετωπίζοντάς το μόνο ως πρόβλημα που ανακύπτει εντός της καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνωσης και της πολιτικής δομής που της αντιστοιχεί, ο Lenin αστοχεί ως προς τη σχετική αυτονομία της γραφειοκρατικής δομής καθαυτής. Αδυνατώντας να συλλάβει την αυτονομία της γραφειοκρατίας, αποπολιτικοποιεί το όλο ζήτημα και καταλήγει να εξαιρεί το εσωτερικό του προλεταριακού κράτους από τη διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης των νεωτερικών οργανωτικών δομών. Έπεται ότι δεν δύναται να συλλάβει την σημασία της εσωκομματικής, ενδοκρατικής, της εν γένει εσωτερικής της σοβιετικής κοινωνίας πολιτικής διαμάχης και σύγκρουσης, που θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτρέψει ή έστω να ελέγξει αποτελεσματικά τις σοβιετικές διοικητικές δομές και, τελικά, καταλήγει να αποσπά αυθαίρετα το ζήτημα της γραφειοκρατίας και της διαχείρισής της από την – θεωρητική και πρακτική – πολιτική αρένα.

Ακολουθώς, σε ό,τι αφορά στο ζήτημα των υλικών προϋποθέσεων της απονέκρωσης του κράτους, ο Lenin ακολουθεί την ίδια αντιφατική προσέγγιση και καταλήγει να αποπολιτικοποιεί εντελώς ένα αμιγώς πολιτικό ζήτημα. Ο βασικός υλικός όρος για την πραγμάτωση του κομμουνισμού και την υπέρβαση του κράτους είναι η υπέρβαση του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας που σηματοδοτεί την υπέρβαση του σοσιαλισμού και το πέρασμα στον κομμουνισμό. Η μετάβαση αυτή απαιτεί μια πολιτική απόφαση και ένα πολιτικό υποκείμενο που θα την λάβει και θα αναλάβει να την φέρει εις πέρας, όμως ο Lenin επιλέγει να συλλάβει και να εννοιολογήσει τη μετάβαση ως μια αυθόρμητη, σχεδόν φυσική διαδικασία, εθελουφλώντας έτσι ως προς τις ιδιαίτερες ανάγκες και την πολυπλοκότητα της μετάβασης που απορρέουν από την πολιτική της

φύση. Ενώ ο ίδιος αναγνωρίζει στο ακέραιο τη σημασία της πολιτικής παρέμβασης που απαιτείται για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, καθώς και τα αυξημένα και ιδιάζοντα πολιτικά καθήκοντα που απορρέουν από την εν λόγω παρέμβαση, σε ό,τι αφορά στη μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον κομμουνισμό φαίνεται πως μεταθέτει το ζήτημα σε ένα μετα-πολιτικό ιστορικό κενό, εντός του οποίου δεν απαιτείται πια η οποιαδήποτε πολιτική διεργασία για την πραγμάτωση του κομμουνισμού, ο οποίος επέρχεται σχεδόν φυσικά. Η ουσιώδης υλική προϋπόθεση της υπέρβασης του σοσιαλισμού και του σοσιαλιστικού κράτους, η υπέρβαση δηλαδή του σοσιαλιστικού νόμου της αξίας, αποπολιτικοποιείται ως διαδικασία και, ενώ απαιτεί μια σύνθετη και πολυεπίπεδη πολιτική διεργασία που θα στοχεύσει στην ολοκληρωτική χειραφέτηση της εργασίας, το όλο ζήτημα τοποθετείται στη βάση μιας αόριστης συνήθειας που θα υιοθετήσουν σταδιακά και αυθόρμητα τα μέλη της κοινωνίας και η οποία θα οδηγήσει εξίσου φυσικά και ανεμπόδιστα στην πραγμάτωση του κομμουνισμού και την απονέκρωση του κράτους.

Αντιλαμβανόμαστε ότι και για τους δύο στοχαστές η έννοια του πολιτικού, η οποία μάλιστα εννοιολογείται και συλλαμβάνεται και από τους δύο ως έννοια εγγενώς και αναπόφευκτα συγκρουσιακή, ως το κατεξοχήν πεδίο του διαχωρισμού, της αντιπαράθεσης και της αναπόδραστης διαμάχης και σύγκρουσης, αποτελεί το θεωρητικό εργαλείο μέσω του οποίου σκιαγραφείται η υπέρβαση της έννοιας του κράτους. Στην περίπτωση του Schmitt, η υπέρβαση του κράτους προσεγγίζεται μονάχα θεωρητικά και προκύπτει ως εννοιολογική αναγκαιότητα, την οποία εγείρει το κενό που δημιουργείται στην συντηρητική πολιτική θεωρία του Γερμανού νομικού από την κατάρρευση της έννοιας και της ιστορικής μορφής του κλασικού ευρωπαϊκού κράτους. Αντίθετα, όσον αφορά στον Lenin, το ζήτημα της υπέρβασης του κράτους, της απονέκρωσής του, προκύπτει πρωτίστως ως πρακτικό, ιστορικό αίτημα συνυφασμένο με την πολιτική παρέμβαση του προλεταριάτου, τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας και την πορεία της ανθρωπότητας προς τον κομμουνισμό, και έπεται η εννοιολογική του έκφραση. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, εκκινώντας από εντελώς διαφορετικές θεωρητικές και πολιτικές αφετηρίες και μέσω εντελώς διαφορετικών – τόσο θεωρητικά, όσο και πολιτικά – οδών, η έννοια του πολιτικού οδηγεί στην υπέρβαση του κράτους και την υπέρβαση της πολιτικής, στο τέλος της πολιτικής. Στην περίπτωση του Lenin αυτό είναι σαφές, καθώς μέσω του πολιτικού αγώνα που οφείλει να διεξαγάγει το προλεταριάτο, το ίδιο προβαίνει σε πολιτική

παρέμβαση, κατακτά την πολιτική εξουσία και οδηγεί την κοινωνία στον επαναστατικό της μετασχηματισμό, στη νέα εποχή της ανθρωπότητας, τον κομμουνισμό και την αταξική κοινωνία, όπου πια οι υλικοί όροι της κοινωνικής αναπαραγωγής εξασφαλίζουν μια αρμονική κοινωνική συνύπαρξη, στην οποία έχει εκλείψει παντελώς η ανάγκη για διακυβέρνηση, διοίκηση, διαμάχη ή σύγκρουση.

Στην περίπτωση του Γερμανού νομικού, το τέλος της πολιτικής δεν τίθεται παρά μόνο υπόρρητα.

Στο έργο του Schmitt βρίσκουμε μια θεαματική έκθεση της απορίας της νεωτερικής πολιτικής: του γεγονότος δηλαδή ότι η συνθήκη δυνατότητας του κράτους – το πολιτικό – είναι συνάμα και συνθήκη αδυνατότητάς του. Ο Schmitt αποκαλύπτει την εγγενή αυτή ένταση προκειμένου αμέσως να την αρνηθεί. Παρά δε τις διαβεβαιώσεις που παρέχει για τη φιλοσοφική και επιστημονική του αποστασιοποίηση, πρόκειται για μια πολιτική άρνηση που επιτυγχάνεται με την υπεράσπιση της κυριαρχίας ως βαθμίδας αδιαπέραστης από την πολιτική.³⁷²

Καταφάσκοντας επομένως υπέρ μιας άνωθεν, απόλυτης εξουσίας, υπέρ ενός κυρίαρχου που διατηρεί πάντοτε κατ' αποκλειστικότητα το δικαίωμα της κυρίαρχης πολιτικής απόφασης περί του προσδιορισμού του προς εξόντωση πολιτικού εχθρού και της βίαιης επιβολής της κανονικότητας που ο πρώτος πρεσβεύει,³⁷³ συνάγεται ότι «[τ]ο τέλος της πολιτικής εγγράφεται συνεπώς στη θεωρία του Schmitt όπως εγγράφεται και στον μαρξισμό – με μια βασική διαφορά: ενώ στην περίπτωση του μαρξισμού το εν λόγω τέλος συνίσταται στο ουτοπικό πέρασμα από τη διακυβέρνηση των ανθρώπων στη διαχείριση των πραγμάτων, στην περίπτωση του Schmitt ορίζει τη δυστοπία της διαχείρισης των ανθρώπων ως εάν να ήσαν πράγματα.»³⁷⁴

Η ιδιότυπη συνάφεια ανάμεσα στους δύο στοχαστές σε ό,τι αφορά στο τέλος της πολιτικής, δεν είναι το μόνο τέτοιο σημείο. Το ζήτημα του κράτους καθαυτό – το οποίο τοποθετείται τρόπον τινά στο επίκεντρο της παρούσας εργασίας – αποτελεί ένα επιπλέον σημείο, όπου εντοπίζουμε μια ιδιαίτερη επαφή ανάμεσα στους δύο. Πιο συγκεκριμένα,

372 Ανανιάδης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική...*, ό.π., σ. 48.

373 *Αυτ.*, σ. 47.

374 *Αυτ.*, σ. 48.

καθώς, όπως είδαμε, ο Schmitt αναγιγνώσκει τη συνθήκη του μεσοπολέμου και την κρίση της μαζικής δημοκρατίας ως εχθρικές για την έννοια του κλασικού κράτους στο οποίο ο ίδιος αναφέρεται, ο Γερμανός διανοητής εξετάζοντας θεωρητικά το ισχυρό κράτος της ΕΣΣΔ, ένα κράτος που ο ίδιος θεωρούσε ιδιαίτερα κρατικό, αντλεί το θεωρητικό συμπέρασμα ότι

ο μαρξισμός κατ' ουσίαν αντιλαμβάνονταν την πολιτική με βάση την κλασική έννοια της κυριαρχίας. Μαρξιστές θεωρητικοί, από τον Bernstein και τον Kautsky έως τον Adler, τον Λένιν και τον Gramsci, διέφεραν ως προς τις απαντήσεις που έδιναν σε ένα ερώτημα που τους απασχολούσε από κοινού: με ποιον τρόπο θα μπορούσε η εργατική τάξη να “γίνει” κράτος. Πρόκειται για το είδος εκείνο ερωτήματος που ο Schmitt μπορούσε να εκτιμήσει πλήρως, εξ ου και η γοητεία που ασκούσε πάνω του ο μαρξισμός.³⁷⁵

Όσον αφορά στο ζήτημα του κράτους λοιπόν – και καθώς πια αντιλαμβανόμαστε το πώς αυτό τοποθετείται κατά κάποιον τρόπο στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων των Schmitt και Lenin – κατά την απόπειρά τους να το υπερβούν – ο Schmitt μονάχα θεωρητικά και εξαναγκαζόμενος από την ιστορική συγκυρία προς αυτή την θεωρητική χειρονομία, ενώ ο Lenin πρωτίστως πρακτικά και συνακολούθως θεωρητικά, ως διακηρυκτικό στόχο του πολιτικού του αγώνα και του θεωρητικοπολιτικού του προτάγματος – οι δύο στοχαστές αποτυγχάνουν, καθώς προσκρούουν σε θεωρητικές αντιφάσεις, οι οποίες αναδεικνύουν και τα όρια των συλλογισμών των. Οι θεωρητικές αυτές ασυνέχειες που υπονομεύουν τις συλλογιστικές πορείες τους ανακύπτουν ως τέτοιες, διότι και ο Schmitt και ο Lenin υπαναχωρούν από τις πολιτικές, δηλαδή τις συγκρουσιακές, θέσεις μάχης που είχαν λάβει αρχικά. Ο βασικός λόγος που δεν κατορθώνουν να υπερβούν το κράτος είναι το γεγονός ότι, παρά τις όποιες ρητές ή άρρητες θεωρητικές ή/και πολιτικές διαπιστεύσεις παρέχουν περί μιας αμιγώς και ριζικά πολιτικής προσέγγισης του ζητήματος, οι αναπτύξεις τους χωλαίνουν ακριβώς στο σημείο αυτό: δεν είναι αρκούντως πολιτικές, δεν προεκτείνουν την έννοια του πολιτικού όσο απαιτείται. Στην περίπτωση του Schmitt, καθώς ο ίδιος αρνείται να αποδεχθεί ως πολιτικό υποκείμενο που μπορεί να αποφασίζει περί της κατάταξης σε

375 Αυτ., σ. 36.

Φίλους και Εχθρούς οποιονδήποτε άλλο πέραν του κράτους, περιορίζει εξ αρχής την οπτική του σε μια ήδη κατεστημένη κρατική εξουσία και επομένως αδυνατεί να υπερβεί τον ορίζοντα της κρατικότητας. Στην περίπτωση του Lenin, το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι ο Ρώσος επαναστάτης αποσπά βίαια από το πεδίο της πολιτικής τους δύο βασικούς πυλώνες της απονέκρωσης του κράτους – την υπέρβαση της γραφειοκρατικής δομής του και την υπέρβαση των υλικών όρων που το καθιστούν αναγκαίο – αδυνατεί να συλλάβει την όλη διαδικασία της απονέκρωσης στην πλήρη πολιτική της διάσταση και υπεραπλουστεύοντάς την, απλοποιώντας την επικίνδυνα, αποτυγχάνει τελικά να τη θεμελιώσει έστω θεωρητικά – το παράδειγμα του σταλινισμού επισφράγισε με τον πλέον emphaticό τρόπο την παραπάνω θεωρητική αστοχία και επί του ιστορικού πεδίου. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτό που χάνεται είναι η ουσία του πολιτικού. Ο Schmitt καταλήγει στην υπεράσπιση μιας υπερβατικής ιδέας, τη στιγμή που ο Lenin αδυνατεί να εστιάσει στην ουσία της πολιτικής σχέσης των φαινομένων, πέραν του στενά εννοούμενου θεωρητικού πλαισίου της ταξικής πάλης.

Είναι δυνατόν στο σημείο αυτό, και εφόσον τα ερωτήματα, που μόνο υπόρρητα ως τώρα διατρέχουν την παρούσα εργασία, μπορούν πλέον να ειπωθούν υπό το φως της όλης ανάλυσης που έχει επιχειρηθεί, αυτά τώρα να τεθούν ρητά: είναι εφικτό να σκεφτούμε πολιτικά και να παραγάγουμε πολιτική θεωρία πέρα από την κατηγορία του κράτους, πέραν του ορίζοντα της κρατικότητας; Τι θα απαιτούσε μια τέτοια θεωρητική απόπειρα που θα είχε αποφασίσει ότι θέλει να καταφέρει να απαντήσει θετικά στο παραπάνω; Τι σημαίνει για την πολιτική θεωρία το γεγονός ότι δύο εκ των σημαντικότερων πολιτικών στοχαστών του περασμένου αιώνα, παρόλο που έθεσαν ως στόχο τους το να καταφέρουν να συλλάβουν το πολιτικό στοιχείο ως αυτόνομο μέγεθος και να το θέσουν στην υπηρεσία της θεωρητικής υπέρβασης της έννοιας του κράτους, απέτυχαν ως προς την υπέρβαση αυτή;

Η παρούσα εργασία προφανώς δεν θέτει ως στόχο της να επιχειρήσει να δώσει μια οριστική απάντηση στα παραπάνω. Στόχος της είναι αφενός να καταφέρει να στοιχειοθετήσει τα παραπάνω ερωτήματα μέσα από τα σχετικά έργα και τις συναφείς αναλύσεις των Schmitt και Lenin, δηλαδή να κατορθώσει να τα θέσει με όσο το δυνατόν πιο αυστηρούς θεωρητικά όρους. Αφετέρου η προκείμενη εργασία αποπειράται να λειτουργήσει διευκρινιστικά ως προς τους όρους διεξαγωγής της φιλοσοφικής συζήτησης που θα επιχειρούσε να επεξεργαστεί και να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα. Οι εν

λόγω όροι έγκεινται στο πολιτικό στοιχείο, όπως αυτό συλλαμβάνεται και εννοιολογείται από τους δύο στοχαστές που μας απασχόλησαν. Η εμμένεια της σύγκρουσης, ο ριζικός διαχωρισμός, η κρίση οφείλουν να τίθενται ως απαράβατοι, εσωτερικοί όροι για την προσέγγιση και την επεξεργασία οποιουδήποτε πολιτικού φαινομένου, ζητήματος, ερωτήματος. Η υπαναχώρηση από αυτές τις θέσεις μάχης συνιστά αποφυγή του προβλήματος του πολιτικού και υπονομεύει την όποια θεωρητική απόπειρα απάντησης των ζητημάτων. Η απάντηση στα ζητήματα που αναδείχθηκαν παραπάνω – όπως άλλωστε η οποιαδήποτε απάντηση σε οποιοδήποτε ζήτημα – προσδιορίζεται και υπαγορεύεται από την στάση που θα διατηρήσει κανείς απέναντι τους. Μπορούμε λοιπόν να απευθυνθούμε στα ζητήματα αυτά αγνοώντας τα εντελώς ή επιχειρώντας να τα προσεγγίσουμε στην πλήρη πολιτική τους διάσταση και με αξιώσεις θεωρητικής συνέπειας. Μπορούμε να τα κοιτάζουμε από μια υπερ-πολιτική σκοπιά ή να τα μεταθέσουμε προς ένα μετα-πολιτικό επέκεινα. Αυτό που όμως παραμένει ως βεβαιότητα είναι ότι η ουσία των εν λόγω ζητημάτων, ο πυρήνας τους, είναι αναπόδραστα πολιτικός και το γεγονός αυτό αρκεί για να υπαγορεύσει πως όποια στάση και αν επιλέξουμε να τηρήσουμε απέναντι τους, ανεξάρτητα από τις θεωρητικές μας αφετηρίες και στοχεύσεις, η επιλογή μας αυτή δεν θα μπορεί να αποφύγει τη συνέπεια του πολιτικού και θα αποτελεί αναπόφευκτα μια επιλογή ριζικά πολιτική.

Βιβλιογραφία

α) Βιβλία (μονογραφίες, συλλογικοί τόμοι):

Althusser, Louis, *Ο Λένιν και η φιλοσοφία & Η φιλοσοφία ως όπλο της επανάστασης*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα 2016

Ανανιάδης, Γρηγόρης, *Ιδέα, απόφαση, πολιτική. Τρία δοκίμια για τον Carl Schmitt*, νήσος, Αθήνα 2005

Arvidsson, Matilda κ.ά. (επιμ.), *The contemporary relevance of Carl Schmitt – Law, Politics, Theology*, Routledge, 2016

Balakrishnan, Gopal, *The Enemy. An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 2000

Bolsinger, Eckard, *The autonomy of the political*, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 2001

Γκιούρας, Θανάσης, Νουτσόπουλος, Θωμάς (επιμ.), *Karl Marx – κείμενα από τη δεκαετία του 1840 – μια ανθολογία, επιλογή – μτφρ.* Θανάσης Γκιούρας, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014

Cristi, Renato, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism – Strong State, Free Economy*, University of Wales Press, Cardiff 1998

Harrison, Oliver, *Revolutionary subjectivity in post-marxist thought – Laclau, Negri, Badiou*, Rethinking Political and International Theory, Nottingham Trent University, 2014

Κονδύλης, Παναγιώτης, *Θεωρία του Πολέμου*, Θεμέλιο, 1997

Lenin, V.I., *Άπαντα, Τόμος 43, Μάρτης – Ιούνης 1921*, επιμ. Θ. Λιακόπουλος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1983

Lenin, V.I., *Για την οχτωβριανή επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986

Lenin, V.I., *Κράτος και Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019

Lenin, V.I., *Ο “αριστερισμός” παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2005

Lenin, V.I., *Για τον Μαρξ και το μαρξισμό*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002

Lenin, V.I., *Τι να κάνουμε; – Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016

Lukács, György, *Η σκέψη του Λένιν*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990

Marx, Karl, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007

Mészáros, István, *Beyond Leviathan – Critique of the State*, επιμ. και εισαγωγή John Bellamy Foster, Monthly Review Press, 2022

Mouffe, Chantal (επιμ.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999

Μπαλτάς, Αριστείδης, *Ονόματα του κομμουνισμού*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018

Negri, Antonio, *Factory of Strategy – Thirty-three Lessons on Lenin*, μτφρ. Arianna Bove, Columbia University Press, 2004

Παπαρούνης, Μιχάλης (επιμ.), *Lenin ist Karutt! - Συμβολή στην κριτική κατανόηση της ρωσικής επανάστασης*, εκδόσεις futura, Αθήνα 2018

Σμυρνιώτη, Χριστιάνα (επιμ.), *Ρωσική Επανάσταση: κριτικές προσεγγίσεις σε μια διαρκή πρόκληση*, οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2021

Schmitt, Carl, *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*, μτφρ. Michael Hoelzl και Graham Ward, Polity Press, 2014

Schmitt, Carl, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. - εισαγωγή Αλίκη Λαβράνου, επιμ. Γιώργος Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα 1988

Schmitt, Carl, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. – σημειώσεις – επιλεγόμενα Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 1994

Schmitt, Carl, *Roman Catholicism and Political Form*, μτφρ. και επιμ. G. L. Ulmen, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 1996

Schmitt, Carl, *The Concept of the Political – Expanded Edition*, μτφρ. - εισαγωγή George Schwab, The University of Chicago Press, 2007

Schmitt, Carl, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, μτφρ. Ellen Kennedy, The MIT Press, 1988

Traverso, Enzo, *Fire and Blood - The European Civil War 1914-1945*, Verso, London-New York, 2016

Winkler, Heinrich A., *Βαϊμάρη. Η ανάπηρη δημοκρατία. 1918-1933*, μτφρ. Άντζη Σαλταμπάση, εκόσεις Πόλις, Αθήνα 2011

Wright, Eric Colin, *Class, Crisis and the State*, Verso, London-New York, 1979

β) Άρθρα περιοδικών:

Γκιούρας, Θανάσης, «‘Απλώς δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη ‘αρχαϊκό’.’ Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζάσουλιτς (1881) και η ιστορικότητα του μέλλοντος», *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού*, εκδόσεις Τόπος, τχ. 94, Μάρτ.-Απρ. 2011, σ. 207-230

Ψυχοπαίδης, Κοσμάς, «Η αυταρχική θεωρία της πολιτικής και το πρόβλημα των αξιών (C. Schmitt)», *ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, εκδόσεις Θεμέλιο, τχ. 21, Μάιος 2003, σ. 139-155

γ) Άρθρα-κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους:

Γκιούρας, Θανάσης, «Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζασούλιτς (1881) – Μερικές παρατηρήσεις για ένα διαρκώς επίκαιρο θέμα», στο Χριστιάννα Σμυρνιώτη (επιμ.), *Ρωσική Επανάσταση: κριτικές προσεγγίσεις σε μια διαρκή πρόκληση*, οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2021, σ. 38-48

Dotti, Jorge E., «From Karl to Carl: Schmitt as a Reader of Marx», μτφρ. Daniel Hahn, στο Chantal Mouffe (επιμ.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999, σ. 92-117

Jean-François Kervégan, «Carl Schmitt and “World Unity”», στο Chantal Mouffe (επιμ.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999, σ. 54-74

Leila Brännström, «Carl Schmitt's definition of sovereignty as authorized leadership», στο Matilda Arvidsson κ.ά. (επιμ.) *The contemporary relevance of Carl Schmitt – Law, Politics, Theology*, Routledge, 2016, σ. 19-33

Marx, Karl, «Για την Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου. Εισαγωγή [Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, 1844]», στο Θανάσης Γκιούρας, Θωμάς Νουτσόπουλος (επιμ.) *Karl Marx – κείμενα από τη δεκαετία του 1840 – μια ανθολογία, επιλογή – μτφρ. Θανάσης Γκιούρας, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014, σ. 147-159*

Μόσχος, Δημήτρης Μ., «Τα όνειρα των οπλισμένων μυρμηγκιών ή η εργασία στην ΕΣΣΔ», στο Μιχάλης Παπαρούνης (επιμ.) *Lenin ist Karutt! - Συμβολή στην κριτική κατανόηση της ρωσικής επανάστασης*, εκδόσεις futura, Αθήνα 2018, σ. 31-52

Mouffe, Chantal, «Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy», στο Chantal Mouffe (επιμ.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999, σ. 38-53

Preuss, Ulrich K., «Political Order and Democracy: Carl Schmitt and His Influence», στο Chantal Mouffe (επιμ.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999, σ. 155-179

Schmitt, Carl, «The Age of Neutralizations and Depoliticizations», μτφρ. Matthias Konzett και John P. McCormick, στο Carl Schmitt, *The Concept of the Political – Expanded Edition*, μτφρ. - εισαγωγή George Schwab, The University of Chicago Press, 2007, σ. 80-96

Schmitt, Carl, «Ethic State and Pluralistic State», μτφρ. David Dyzenhaus, στο Chantal Mouffe (επιμ.) *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London-New York, 1999, σ. 195-208

δ) Άρθρα στο Διαδίκτυο

Balasopoulos, Antonis, «Introduction – Intellectuals and the State: Complicities, Confrontations, Ruptures,» *Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities*, volume 3, March 1 2012

https://arcade.stanford.edu/sites/default/files/article_pdfs/OCCASION_v03_Introduction_031512_0.pdf

Lenin, V.I., «Καλύτερα λιγότερα, αλλά καλύτερα», στην εφημερίδα *Pravda*, αρ. φυλ. 49, μετάφραση από τα αγγλικά Αντώνης Μπαλασόπουλος
https://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1923/03/02/kalytera_lenin.htm?fbclid=IwAR13Y2g6ND531HjUr9sYCWSqdlL75yhVWc9lsaVyXgNoLvcSEjuOHtbsxvw

ε) Εισαγωγές, επίμετρα σε βιβλία

Κονδύλης, Παναγιώτης, «Επιλεγόμενα», στο Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. – σημειώσεις – επιλεγόμενα Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 1994

Λαβράνου, Αλίκη, «Εισαγωγή», στο Carl Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Αλίκη Λαβράνου, επιμ. Γιώργος Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα 1988

Παπαχαραλάμπους, Χάρης, «Ο Θεός, ο Νόμος και ο Κυρίαρχος: η επάνοδος του Carl Schmitt», εισαγωγή στο Carl Schmitt, *Σχετικά με τα τρία είδη της νομικής σκέψης*, εισαγωγή, μτφρ., σχόλια Χάρης Παπαχαραλάμπους, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009

Hoelzl, Michael και Ward, Graham, «Introduction», στο Carl Schmitt, *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*, μτφρ. Michael Hoelzl και Graham Ward, Polity Press, 2014